КЫРГЫЗ -ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙДАН КИЙИН
БИЛИМ БЕРҮҮ ИНСТИТУТУ

ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ БАГЫТЫ

Кыргыз күрөшүнүн түрлөрү жана өнүгүү этаптары

МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ

БАКТЫБЕК АСЫЛТАШОВ

ИЮНЬ-2024

КЫРГЫЗ -ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙДАН КИЙИН БИЛИМ БЕРҮҮ ИНСТИТУТУ
ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ БАГЫТЫ

КЫРГЫЗ КҮРӨШТӨРҮНҮН ТҮРЛӨРҮ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ЭТАПТАРЫ

ДАЯРДАГАН
БАКТЫБЕК АСЫЛТАШОВ

ИЛИМИЙ ЖЕТЕКЧИСИ

ПРОФ. ДР. КАНАТ ДЖАНУЗАКОВ

Магистрдик иш

ИЮНЬ-2024

ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР

Диссертацияык иш Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Коомдук илимдер институтунун «Магистрдик жана доктордук диссертация жазуу эрежелерине» ылайык жазылып, диссертацияда берилген маалыматтар, эмгектер жана документтер академиялык жана этикалык эрежелерди сактоо менен пайдаланылды. Ар кандай булактардан, отчеттордон алынган маалыматтар илимий жана моралдык эрежелерге ылайык берилди. Диссертацияда колдонулган баардык адабияттарга жана булактарга шилтеме жасалды. Диссертациянын оригиналдуулугуна ынандырып кете алам. Эгерде, эрежелердин бузулгандыгы аныкталса, мага каршы колдонула турган укуктук жоопкерчиликти тартууга даярмын.

Дата: …. /…. /

2024 ж Аты Жөнү:

Бактыбек Асылташов

ETİK BEYAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Tez Hazırlama ve Yazma Yönergesine uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Tarih: …. /…. / 2024

Adı Soyadı: Baktıbek

ASILTAŞOV

БАШ СӨЗ

Биздин диссертациялык илимий изилдөө ишибиз кыргыз күрөш түрлөрүн терең талдоого мүмкүндүк берди. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүн байыркы замандан баштап азыркы мезгилге чейин 4 этапка бөлүнүп изилдөө ишибизди жүргүзүп, жыйынтык ала алдык. Окуу-машыгуу программаларына коррекциялоо боюнча өзгөрүүлөрдү киргизүүгө мүмкүндүк берди.

Илимий иштин жетекчиси профессор, доктор Канат Джанузаковго, магистрдик билим алуумда жана магистрдик ишиме кошкон баалуу салымдары үчүн Кыргыз Түрк “Манас” университетинин Спорт илимдери факультетинин жалпы жааматына жана ошондой эле профессор. доктор Джипаркуль Абдырахмановага терең ыраазычылыгымды билдирем;

Спорт илимдери факультетинин окутуучусу Шамшар Алимжановго терең ыраазычылык билдирем;

КМДТжСАнын аспиранты Сыймык Арстанбековго берген багыт-кеңештери, көрсөткөн жардамы үчүн терең ыраазычылыгымды билдирип кетем.

Ошондой эле, жалпы окутуучу, профессордук курамга чогуу иштеген кесиптештериме, бирге окуган группалаштарыма терең ыраазычылыгымды билдиремин.

Диссертациянын максатынын алкагында дене тарбия жана спорт тармагындагы адистер, жалпы билим тармагындагы мугалимдер арасында сурамжылоо жүргүзүлдү. Сурамжылоого жеңил тандоо ыкмасы аркылуу тандалып алынган 309 респондент катышты. Сурамжылоо формасы респонденттердин демографиялык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу суроолор менен катар, кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүү этаптарына байланыштуу көп варианттуу 20 суроодон турат. Сурамжылоо 2024 - жылдын март – апрель аралыгында онлайн түрдө жүргүзүлдү. Алынган маалыматтар Jamovi программасынын жардамы менен сүрөттөөчү статистикалык ыкмалар (жыштык жана пайыздык таркалышы) аркылуу талдоого алынды. Сурамжылоого катышып берген жалпы 309 респондентке, 8 күрөш жаатындагы агайларга терең ыраазычылыгымды билдиремин.

Ар тараптан колдоп келген үй-бүлөмө жана бир туугандарыма рахматымды айтамын.

МАЗМУНУ

БАШ СӨЗ ..... **I**

МАЗМУНУ ..... **II**

КЫСКАРТУУЛАР ЖАНА СИМВОЛДОР ..... **IV**

ТАБЛИЦАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ ..... **IV**

ДИАГРАММАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ ..... **V**

КЫСКАЧА МАЗМУНУ **1**

ÖZET **5**

АННОТАЦИЯ **22**

ABSTRACT **26**

КИРИШҮҮ **30**

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК АДАБИЯТТАРГА АНАЛИТИКАЛЫК СЫПАТТАМА

1.1. Күрөштүн жалпы мүнөздөмөсү 34
1.2. Кыргыз күрөшүнүн пайда болушу, өнүгүшү жана спорттун түрү катары калыптанышы 36
1.3.Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүү этаптарын аныктоо . 37

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

МАТЕРИАЛДАР ЖАНА МЕТОДДОР

2.1 Изилдөөнүн уюштурулушу 43
2.2. Изилдөөнүн методдору 44
2.3. Документалдык материалдарды жана адабияттык булактарды иликтөө методу 45
2.4. Анкета методу 45

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

3.1. Кыргыз күрөшүнүн буттун негизинде чабуул коюу техникалык ыкмасы 50
3.2. Интервью методунун табылгалары 68
3.3. Кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этабы 69
3.4. Лейлек күрөшүнүн алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этабы 69
3.5. Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана өзгөчөлүктөрү 71

ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА ТАЛКУУЛОО **72**

КОРУТУНДУ **77**
ТАЖРЫЙБАЛЫК СУНУШТАР **81**
АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ **82**
ӨМҮР БАЯН **86**

КЫСКАРТУУЛАР ЖАНА СИМВОЛДОР

Жана башка ушул сыяктуу	ЖБУС
Сантиметр	СМ
Килограмм	КГ
Секунда	Сек
Советтик Социалисттик Союздар Республикасы	СССР
Союздук Советтик Республика	ССР
Кыргыз Мамлекеттик Дене тарбия жана Спорттук Академиясы	КМДТжСА
Диаграмма	Д/М.
Жана	Ж/А

ТАБЛИЦАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

1-торчо. Катышуучулардын жынысына, жашына, үй-бүлөлүк абалына жараша бөлүнүшү 43
2-торчо. Катышуучулардын билим деңгээли, кесиптик тажырыйбасы, иштеген жери боюнча бөлүштүрүү 44
3-торчо. Улуттук кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүүсү кайсыл убактан башталган деп ойлойсуз? 50
4-торчо. Кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы? 51
5-торчо. Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы? 52
6-торчо. Лейлек күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу качан башталган? 53
7-торчо. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган? 54
8-торчо Кыргыз күрөшүнүн усулдук өнүгүү этабын кандай ойлойсуз? 55
9-торчо. Кыргыз күрөш түрлөрүн кантип өнүктүрсөк болот сиздин оюнуз? 56
10-торчо. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрү, коомдогу орду жана тарбиялык мааниси жөнүндө сиздин ой пикириңиз? 57
11-торчо. Кыргыз күрөшүнүн окуу-машыгуу жайлары кайсы окуу жайларда ачылган? 58
12-торчо. Кыргыз күрөштөрүнүн айтылыштары ар башкача айтылып калганынын себеби эмнеде? 59
13-торчо. Кыргыз күрөшү кайсыл мезгилде солгундашуу этабына түштү? 60
14-торчо. Кыргыз күрөшүнүн кайсыл түрү дүйнөлүк күрөш федерациясына кошулат деп ойлосуз? 61
15-торчо Кыргыз күрөшүнүн кайра жаралуу этабы кайсы учурдан башталган? ... 62
16-торчо. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган? 63
17-торчо. Улуттук кыргыз күрөшү кайсы өрөөндө өзгөчө өнүккөн? 64
18-торчо. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн ыкмаларын колдонуштары жана айырмачылыктарын кандай билесиз? 65
19-торчо. Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктарын кантип айырмалай аласыз? 66

ДИАГРАММАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

1-диаграмма. Эң көп колдонулган ыкмалар 50
2-диаграмма. Улуттук кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүүсү кайсыл убактан башталган деп ойлойсуз? 51
3-диаграмма. Улуттук кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы? 52
4-диаграмма. Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы? 53
5-диаграмма. Лейлек күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу качан башталган? 54
6-диаграмма. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган? 55
7-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн усулдук өнүгүү этабын кандай ойлойсуз? 56
8-диаграмма. Кыргыз күрөш түрлөрүн кантип өнүктүрсөк болот сиздин оюнуз? 57
9-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрү, коомдогу орду жана тарбиялык мааниси жөнүндө сиздин ой пикириңиз? 58
10-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн окуу-машыгуу жайлары кайсы окуу жайларда ачылган? 59
11-диаграмма. Кыргыз күрөштөрүнүн айтылыштары ар башкача айтылып калганынын себеби эмнеде? 60
12-диаграмма. Кыргыз күрөшү кайсыл мезгилде солгундашуу этабына түштү? 61
13-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн кайсыл түрү дүйнөлүк күрөш федерациясына кошулат деп ойлосуз? 62
14-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн кайра жаралуу этабы кайсы учурдан башталган? 63
15-диаграмма. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган? ... 64
16-диаграмма. Улуттук кыргыз күрөшү кайсы өрөөндө өзгөчө өнүккөн? 65
17-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн ыкмаларын колдонуштары жана айырмачылыктарын кандай билесиз? 66
18-диаграмма. Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктарын кантип айырмалай аласыз? 67

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Кыргыз күрөшүнүн түрлөрү жана өнүгүү этаптары

Кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктарын, өзгөчөлүктөрүн жана өнүгүү этаптарын изилдөө. Бул изилдөө адамдардын кыргыз күрөш түрлөрү менен алектенген адистердин, балбандардын жашына, билим деңгээлине жараша сурамжылоо аркалуу кыргыз күрөшүнүн өнүгүү этаптарын жана ыкмаларын аныктоо.

Изилдөө ишибиз анкета методу менен жүргүзүлдү. Жүргүзүлгөн анкетабызда кыргыз күрөшүнүн түрлөрү жана өнүгүү этабына ылайык суроо ирээтинде элдин күрөш жаатындагы ойлорун биле алдык. Диссертациянын максатынын алкагында дене тарбия жана спорт тармагындагы адистер, жалпы билим тармагындагы мугалимдер арасында сурамжылоо жүргүзүлдү. Сурамжылоого жеңил тандоо ыкмасы аркылуу тандалып алынган 309 респондент катышты. Сурамжылоо формасы респонденттердин демографиялык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу суроолор менен катар, кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүү этаптарына байланыштуу көп варианттуу 20 суроодон турат. Сурамжылоо 2024 - жылдын март – апрель аралыгында онлайн түрдө жүргүзүлдү. Алынган маалыматтар Jamovi программасынын жардамы менен, сүрөттөөчү статистикалык ыкмалар (жыштык жана пайыздык таркалышы) аркылуу талдоого алынды.

Изилдөөнүн милдетин чечүү үчүн төмөнкү методдор колдонулду.Документалдык материалдар жана адабияттык булактарды иликтөө методдору. Изилдөөчү теманын негизинде илимий булактарды, макалаларды, методикалык көрсөтмөлөрдү, китептерди карап жана талдап чыктык. Сурамжылоо методдору (анкета жүргүзүү, - аңгемелешүү жана интервью алуу) жана ошондой эле статистикалык талдоо ыкмасы колдонулду. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча улуттук кыргыз күрөшүнүн тарыхый өнүгүүсү боюнча 309 адам сурамжылоого катышты. Алардын ичинде (62,1%) катышуучу байыркы “Манас” эпосунан деп жооп беришкен, ал эми 16.1% катышуучу эгемендүүлүктү алгандан кийин, 13.2% алгачкы адам жаралган доордон, ошондой эле 8% катышуучу СССР мезгилинен баштап өнүгүү жолуна түшкөн деп белгилешкен. Изилдөөнүн жыйынтыгында кыргыз күрөшүнүн өнүгүүсү байыркы “Манас” эпосунан бери өнүгүп келе жаткандыгы байкалды.

Кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы боюнча 309 адам

сурамжылоого катышты. Алардын ичинде 42 % катышуучу эгемендүүлүктү алгандан баштап, көчмөндөр оюндарынан башталганына деп белгилешиптир. Ал эми, адам баласы жаралгандан баштап эле 26 .5% катышуучу, СССР убагында 21.3 %, ошондой эле 31, 10 % катышуучу Октябрь революциясында жаралган деп белгилешкен. Изилдөөнүн жыйынтыгында Улуттук кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы экендиги аныкталды.

Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы боюнча 309 адам сурамжылоого катышты. Алардын ичинде 54.6 % катышуучу эгемендүүлүктү алгандан баштап, ал эми 31.3% байыркы коомдо эле жаралгандыгын белгилешкен. Калган катышуучу 9,3 % СССР убагында, ошондой эле 4.5 % катышуучу Октябрь революциясында жаралган деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгында эгемендүүлүктү алгандан баштап, Б.Г. Эркинбаев негиздөөчүсү экени аныкталды.

Лейлек күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу качан башталгандыгы боюнча 309 адам сурамжылоого катышты. Алардын ичинде 41.7 % катышуучу байыркы замандан эле деп, ал эми көчмөндөр оюндары башталгандан баштап 36.8 % га, СССР мезгилинде 14.8 % ошондой эле ,Октябрь революциясында деп 6.4% катышуучу белгилеген. Изилдөө жыйынтыгында алынган пайыздык көрсөткүчтөр боюнча байыркы замандан эле өнүгүп келгени байкалды.

Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган боюнча 309 адам сурамжылоого катышты. Алардын ичинде 42.7 % эгемендүүлүктү алгандан баштап, алгачкы коомдо эле өнүгүү жолунда деп 12.9.4 % катышуучу, 15,8 % СССР убагында, ошондой эле 28.4 % Манас доорунан баштап өнүгүүдө деп белгилешкен. Алынган жыйынтыктар боюнча пайыздык көрсөткүчтөргө таянсак, эгемендүүлүктү алгандан кийин өнүгүү жолуна түшкөн деп эсептесек болот.

1-этап. Алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этабында

Кыргыз күрөшүнүн өнүгүү этаптары төрт этапка бөлүп изилденди. Биринчи этабында, алгачкы өнүгүү тажрыйбалык этабына байыркы адам жаралгандан баштап 41 респондент 13.2%, байыркы “Манас” эпосунан 192 респондент 62.1%.белгилешти. Өнүгүү жолу Октябрь революциясына 31 респондент 10.0%, СССР убагында 66 респондент 21.3% баштап эгемендүүлүктү алган жылдарга чейин 130 респондент 41.0% белгилешти. Эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап эл аралык өнүгүү жолдоруна түшкөндүгүн белгилеп кетишти. Алыш күрөшүнүн

тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы А) Байыркы заманда 97 респондент 31.3% Г) Эгемендүүлүктү алгандан кийин Б.Г.Эркинбаев негиздөөчүсүнө 169 респондент. 54.6% белгилешкен.Ал эми, лейлек күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу качан башталган деген сурамжылоосунда .А) Байыркы заманда эле 129 респондент 41.7% ды. Б) Көчмөндөр оюндарынан баштап 114 респондент 36.8% ды белгилешти. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган.Б) Манас дооррунда 88 респондент 28.4% ын түзүп. Г) Эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап 132 респондент 42.7% ын белгилешиптир.

2-этап. Усулдук өнүгүү этабында

Кыргыз күрөшүнүн усулдук өнүгүү этабын кандай ойлосуз деген сурамжылообузда. В) Тийиштүүлөрүн дене тарбия системасына каражаттарына кошуу 63 респондент 20.3% ын түздү. Г) Усулдук даярдыктарын жана кесиптик чеберчиликтерин жогорулатуу 164 респондент 53.0% ын белгилешти. Кыргыз күрөш түрлөрүн кантип өнүктүрсөк болот сиздин оюунуз деген сурамжылообузда. В) Мамлекет тарабынан каражат маселелери көтөрүлүп, мелдештер көбүрөөк уюштурулушу керек 74 респондент 23.9% ын белгилешиптир. Г) Эл аралык күрөш федерацияларына сунуштоо жүргүзүп кызыгууларын арттыруу керек. 106 респондент 34.3% ын белгилегенин байкай алдык.

3-этап. Солгундашуу этабы

Кыргыз күрөш кайсыл мезгилде солгундашуу этабына түштү. Деген сурамжылообузга А) 1940-1946 жылдары Ата-мекендик согуш учурунда 63 респондент 20.3% . Ал эми, мезгили 1952- жылдан баштап 1991-жылга чейинки учур 142 респондент 45.9% ын белгилешиптир.

4-этап Кайра жаралуу этабы

Кыргыз күрөшүнүн кайра жаралуу этабы кайсы учурдан башталган деген сурамжылообузда. А) Көчмөндөр оюндарынан баштап 72 респондент 23.3% ды Г) Эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап 175 респондент 56.3% ын белгилегенин биле алдык.

Изилдөөнүн жыйынтыгында кыргыз күрөшүнүн түрлөрү көптөгөн жылдардан бери эле өнүгүп эл арасында кеңири тарап кыргыз элинин сүйүктүү спортуна айланып, улуттук жана диний майрамдарда жыл сайын уюштурулуп келе жатканы кыргыз күрөшүнүн мындан ары да өнүгүү жолунда деп тыянак чыгарууга болот.

Айырмачылыктары:

Күрөштөрдүн аталышында: Кыргыз күрөш, Алыш күрөш, Лейлек күрөш, Кулатуу күрөшү. Ыкма жасалган учурда упайга баа берилишинде: кыргыз күрөшүндө ыкма жасалган учурда далысы тийсе таза жеңиш берилет. Бир колду чыгарып экинчи колу менен курду кармап күрөшө берет. Алыш күрөшүндө болсо эки колду ороп кармап колду чыгарганга тыюу салынат. Ыкма жасаганда жерден бутун үзбөй ыкма аткарылса ,далысы менен жыгылса деле балл эле берилет. Эгер таамай эки бутун жерден үзүп ыкма жазаса, таза деп жеңиш берилет. Лейлек күрөшүндө буттун жардамы тыюу салынат, белдин үстү жагынан эле ыкма жасалган кыргыз күрөшүнүн классикалык түрү. Колду курдан чыгарганга тыюу салынат, калган ыкмалары бирдей. Кулатуу күрөшү бул мушташ түрүндө. Эркин ыкмада, болгону жыгылганда гана урмай, тепмей жок,муунтуп колду, бутту кайрып жеңишке жетишет.

Спорттук кийимдеринде: Алыш күрөшүнүн өңү жашыл түстө, шымы ак жээгинде оймо орнаменти түшүрүлгөн. Кыргыз күрөшүндө шымы ак түстө, үстүнкү жагы жылаңач. Лейлек күрөшүндө, үстү жагында чапан, кандагай шым (байыркы убакта териден жасалган шымдын аты). Кулатуу күрөшүндө үстү жагы жылаңач чыгышат, түртүшү версиясында болсо кимано кийишет. Тыюу салынган ыкмаларында түртүшү версиясында жыгылганда уруп сокмой тыюу салынат. Муунтуп, колу бутун кайрып багындыра алышат.

Классикалык жана эркин стилинде, кыргыз күрөшүндө, курду тыкыз байланышы, алыш күрөш менен лейлек күрөшүндө, курду, эки колду ороп байланышында. Иштин тыянагында кыргыз күрөшүнүн түрлөрүн, айырмачылыктарын агайлар жана окумуштуулардын жардамы менен интервью алуу жолу менен айырмаладык, алардын ыкмаларына жараша талдадык.

Ачкыч сөздөр: Кыргыз улуттук күрөш түрлөрү, улуттук маданият.

ÖZET

Kırgız Güreşinin Türleri ve Gelişim Aşamaları

Antik çağlardan beri her millet, cesur kahramanların eğitimine özel önem vermiştir. Bu kahramanlar, askeri kampanyalar sırasında ve ulusal mücadelelerde halklarını temsil etmiş ve onurlarını savunmuşlardır. Güreş, antik çağlardan beri bilinen bir spor olup, Antik Yunanistan'da Olimpiyat Oyunlarının son kısmıydı. Güreş, iki güreşçinin belirli kurallara göre bire bir dövüşmesidir (Arstanbekov, 2021, s. 6-7). Günümüzde Kırgızistan'da gençlerin çoğu bu tür güreşlerle ilgilenmektedir. Ülke, Kırgız güreşçilerin başarı kazandığı birçok uluslararası yarışmaya ev sahipliği yapmaktadır. Kırgız güreşçiler, fiziksel ve teknik güçlerini sergilemektedir.

İnsanlık tarihi boyunca var olan mücadele, günümüze kadar sayısız biçimde ve tüm kültürlerde devam etmiştir (Anarkulov, H. F. 2022, s. 268-273). Türk halklarının yanı sıra Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Tacikler gibi milletler, ulusal bayramlarının bir parçası olarak güreşi manevi bir şölen olarak kabul etmişlerdir. Kırgız halkının önemli organizasyonları, güreş müsabakaları olmadan tamamlanmış sayılmaz (Anarkulov, R. P. 2020, s. 16-18).

Kırgız güreşi, cumhuriyetteki diğer sporlar ve ulusal sporlar arasında haklı bir tanınırlık kazanmıştır. Kırgızistan'da güreşçiler, kemer güreşinde yarışırlar. Dövüş sırasında parmak, bacak, vuruş gibi teknikler kullanılabilir, ancak yasaklanmış yöntemler kullanılamaz. Rakibin bacağını tekmelemek, asmak, meydan okumak, bileğini tutmak, kalçasına koymak, omzunun üzerinden atmak gibi teknikler kullanılarak rakibin omzundan atmaya çalışılır (Arstanbekov, S. A., 2017, 1. baskı, s. 105-110).

Kırgız halkı, ülke sınırlarının çok ötesinde şöhret kazanmış güreşçiler yetiştirmiştir. Tailak Baatyr, Kozhomkul, Aksakal, Karagöz Batyr gibi isimler bunlara örnektir. Güreş, sadece bedeni ve sağlığı iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda dayanıklılık, çeviklik ve askeri eğitimde de büyük önem taşır. Güreşçi Kozhomkul'un şöhreti, sadece Kırgız halkı tarafından değil, komşu ülkeler tarafından da bilinmektedir. Spor Komitesi, 1961'den beri uluslararası güreş yarışmaları düzenlemektedir.

II. BÖLÜM: BİLİMSEL ÇALIŞMALARIN ORGANİZASYONU. KIRGIZ MİLLİ GÜREŞ TÜRLERİNİN TAHLİL YÖNTEMİ

Araştırma Hedefleri

Kırgız güreşi türlerinin tarihsel gelişiminin teorik, metodolojik ve pratik temellerinin tanımı.

Kırgız güreşi türlerinin tarihsel gelişim aşamalarının tanımı.

Araştırma Organizasyonu ve Yöntemleri

Belgesel materyallerin, bilimsel ve metodolojik literatürün analizi.

Anket yöntemi.

Görüşme yöntemi.

İstatistiksel analiz yöntemi.

Araştırmanın Önemi

Kırgız güreşinin gelişimi bazen yavaş, bazen hızlı bir süreçten geçmiştir. Kırgız güreşi, Kırgız devletinin çöküşünden sonra sistematik olarak gelişmeye başlamıştır. Halen aynı kurallara göre düzenli yarışmalar yapılmakta, bir takvim programı uygulanmakta ve uluslararası yarışmalar düzenlenmektedir. Kırgız güreşinin yaygınlaştırılması çabaları, bilimsel çalışmaların oluşturulması, eğitim ve metodolojik kılavuzların geliştirilmesi, maddi ve teknik bir temel oluşturulması, uluslararası, ulusal ve bölgesel federasyonların temsilciliklerinin çalışmalarının başlaması Kırgız güreş türlerinin gelişmesi için koşullar yaratmıştır. Bununla birlikte, şu ana kadar Kırgız milli mücadelesinin gelişim aşamaları ve özellikleri tam olarak bilimsel olarak incelenmemiştir, bu da çeşitli yorum ve varsayımlara neden olmaktadır.

Araştırmanın Pratik Önemi ve Yeniliği

Kırgız güreş türlerinin antik çağlardan günümüze gelişim aşamalarının incelenmesi. Gelişim yollarının periyodik dağılımı, analizi ve netleştirilmesi. Kırgız güreş türleri ayırt edilmiştir. Modern antrenörlerin antrenman sürecini planlarken, organize ederken ve yürütürken, onları çeşitli yarışmalara hazırlarken sporcu tekniklerinin gelişimi ve büyümesi nasıl gerçekleşir? Gelecek nesiller için çeşitli kaynaklara dayalı ulusal güreş türlerini daha da geliştirmeyi hedefliyoruz. Uluslararası güreş dünyasına yenilikleri ulusal güreşimize de tanıtmak.

Araştırma Organizasyonu

Çalışma, bir anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Anket sırasında, Kırgız güreşinin gelişim türlerine ve aşamalarına uygun olarak güreş alanındaki kişilerin görüşlerini belirleyebildik. Tezin bir parçası olarak, fiziksel kültür ve spor alanındaki uzmanlar, genel eğitim alanındaki öğretmenler arasında bir anket yapıldı. Ankete, ışık örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 309 katılımcı katıldı. Anket formu, katılımcıların demografik

özelliklerine ilişkin sorularla birlikte Kırgız güreş türlerinin gelişiminin tarihsel aşamalarına ilişkin 20 çok değişkenli sorudan oluşmaktadır. Anket, Mart ve Nisan 2024 arasında çevrimiçi olarak gerçekleştirildi. Alınan veriler analiz edilmiştir.

Görüşme Yönteminin Sonuçları

Bilimsel çalışmalar görüşme yöntemiyle yürütülmüştür. Altı bilim doktoru, ulusal Kırgız güreşinde uzman olan iki uluslararası sınıf spor ustası katılmıştır. Sorulan sorulara kapsamlı cevaplar alınmıştır. Bazı mücadele türleri, tam teşekküllü edebi ve bilimsel çalışmaların olmaması nedeniyle kaynak bulmada zorluk yaşamıştır. Gelişim yoluna dönüldüğünde, Leylek güreşinin gelişiminin yavaşladığı görülmektedir. Çoğu usta, güreşin ülkemizin güneyinde, Batken bölgesinde geliştirildiğini belirtmiştir.

İstatistiksel Analiz Yöntemi

Elde edilen veriler tanımlayıcı istatistiksel yöntemler (sıklık ve yüzde dağılımı) kullanılarak analiz edilmiştir.

Bilimsel Faaliyetler

Kırgız güreşinin gelişim türlerini ve aşamalarını dört aşamaya ayırarak bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu aşamalar:

İlk temel ve deneysel aşama

Metodolojik gelişim aşaması

Zayıflama aşaması

Yeniden doğuş aşaması

Görüşme yöntemleri sayesinde altı Kırgız güreş ustası ve iki uluslararası spor ustası ile röportajlar yapılmıştır. Sorular, Kırgız güreşinin doğuşunu, spor olarak oluşumunun ilk aşamasını, seçkin güreşçileri ve bunların nesilden nesile nasıl aktarıldığını ele almıştır.

Gelişim Aşamaları

İlk aşamada güreşin temelleri atılmış ve belirli bir gelişim yolu izlenmiştir. Metodolojik gelişim aşamasında eğitim ve öğretim seansları başlamıştır. Zayıflama aşaması 1952-1991 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde uluslararası serbest stil güreş ve Greko-Romen güreş gibi diğer güreş türleri daha fazla ilgi görmüştür. Saralayev Marat

ağa, bu maçların uluslararası düzeyde gerçekleşmesi nedeniyle güreşçilerin daha yüksek unvanlara ve daha ilginç ödüllere sahip olduğunu belirtmiştir. Yeniden doğuş aşamasında, bağımsızlık yıllarından itibaren güreş yeniden canlanmaya başlamıştır. Zhamankulov A.N., 2012 yılında göçebelerin 19. oyunlarından başlayarak güreşin uluslararası düzeye ulaştığını belirtmiştir.

Tartışma

Uzmanlar, Kırgız güreş tekniklerinin mükemmel bir şekilde uygulandığını ve ünlü güreşçilerin asla kaybetmediğini vurgulamıştır. Kozhomkul güreşçi, akbalban, Karager güreşçi, tabanca palban ve Abdrahman güreşçiler gibi isimlerin halk arasında konuşulduğunu belirtmişlerdir. N. Kozhobekov ve A. Musabekov'un röportajlarında, güreşçilerin kısa sürede hızla gelişim gösterdikleri vurgulanmıştır. 2001 yılından itibaren güreş uluslararası düzeye ulaşmış ve kadınlar arasında farklı ağırlık sınıflarında yarışmalar yapılmaya başlanmıştır. Türkçe konuşan birçok ülkenin güreşe ilgisinin arttığı, 28'den fazla ülkenin katılım sağladığı belirtilmiştir. Merhum B. Erkinbayev'in inisiyatifiyle yaratılan güreş etkinliklerinin her yıl gelişim gösterdiği ifade edilmiştir. Leylek Güreşi, Kırgızistan'ın güneyindeki Leylek bölgelerinde ortaya çıkmış ve eski zamanlardan beri devam etmektedir. Azizbayev Seyitbek ağa, Leylek Güreşi gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Kırgız güreşinin eğitici bir önemi vardır. Tukeyev amca, Kırgızistan toplumunda güreşin büyük bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Sovyet bilim adamı ve Rus bilim insanı Philip Efimovich Bayman, Kırgız savaşçıları konulu doktora tezini savunmuş ve deneysel olarak kanıtlamıştır. Güreşle uğraşan Kırgız çocukların güreşte büyük başarılar elde ettikleri ve fiziksel güçlerinin yanı sıra sağlıklarına da büyük önem verdikleri ifade edilmiştir.

Ankete katılanlar arasında güreşçiler, öğretmenler ve çeşitli mesleklerden temsilciler bulunmaktadır. Ankete toplam 309 kişi katılmıştır. Kırgız mücadelesinin gelişim aşamaları dört büyük kısma ayrılmıştır:

İlk temel ve deneysel aşama

Metodik gelişim aşaması

Zayıflama aşaması

Yeniden doğuş aşaması

Araştırma sonuçlarına göre, 170 kişinin (%54) B. Erkinbayev'i Alış Güreşi'nin kurucusu olarak tanıması, onun Kırgız güreşi üzerindeki etkisini ve güreş camiasındaki tanınmışlığını göstermektedir. Leylek Güreşi'nin tarihi yolunun Leylek ilçesinde başladığı ve bağımsızlıktan bu yana %41 oranında gelişim gösterdiği kaydedilmiştir; bu, güreşin tarihsel ve coğrafi köklerine dayalı olarak modern zamanlarda da popülerliğini koruduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, 163 kişi, metodik eğitimlerin ve mesleki becerilerin artmasının sistematik olduğunu belirtmiş, bu da güreş eğitiminde disiplinli ve planlı bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Eğitim kurumlarının %47'sinin Kırgız Güreşi ve Eleme Güreşi eğitimi verdiği, güreşin eğitim sistemi içinde önemli bir yere sahip olduğunu ve genç nesillere aktarıldığını ortaya koymaktadır. Son olarak, 224 kişinin Kırgız halkında eğitimin büyük bir yere sahip olduğunu belirtmesi, güreşin sadece bir spor dalı değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir değer olarak görüldüğünü göstermektedir..

Zayıflama Aşaması: 1952-1991 yılları arasında Kırgız güreşinin gerileme aşamasına girdiği kaydedilmiştir. Dünya Güreş Federasyonu'na Kırgız Güreşinin hangi türünün gireceği konusunda %134 oranında Ulusal Kırgız Güreşi dikkat çekmiştir. Kırgız güreşçilerin de yakın gelecekte Kırgız güreşine katılacakları ve ağırlık sınıfları üzerinde çalıştıkları belirtilmişti.

Yeniden Doğuş Aşaması: Bağımsızlık yıllarından itibaren Kırgız güreşinin canlanmaya başladığı ve %55,6 oranında bu dönemde gelişim gösterdiği kaydedilmiştir. Bilimsel çalışmalar sırasında Kırgız güreş türlerinin sınıflandırılması, toplam 35 güreşçinin katılımıyla anket yöntemiyle öğrenilmiştir. Çoğu yarışmada en çok kullanılan yöntemler belirlenmiş ve bu yöntemler röportajlarla desteklenmiştir. Uluslararası sınıfta spor ustası N. Kocobekov, Kırgız güreş sanatlarının 24 yöntemine göre sorulara cevap vermiştir. Güreşçiler, uluslararası yarışmalarda başarılı performans sergilemişlerdir. Mükemmel teknik eğitim gösteren 8 güreşçi, teknik eğitimlerini sergileyebilmiştir. 12 güreşçi, kalça tekniğine hakim olduklarını belirtmiş ve bu başarının mükemmel bir hazırlık sonucu olduğunu ifade etmiştir. Uluslararası spor ustası Azican Musabekov, dünya şampiyonu olmuştur. Bu güreşçinin mükemmel eğitimi, teknik ve gücü birleştirebilme yeteneği çok fazla beceri gerektirmiştir. Bilimsel çalışmalar sırasında Kırgız güreşinin tekniklerinde farklılıklar tespit edilmiştir. Eleme güreşinde eleme güreş kurallarına uygun tekniklerin kullanım özellikleri belirlenmiştir. Özellikle eleme güreşinde güreşçilerin kemerlerini

tutarak uyguladıkları teknikler, kollarından tutarak uyguladıkları teknikler uyarlanmıştır. Güreşçilerin seviyelerine göre tekniklerin uygulanmasının yapısının özellikleri belirlenmiştir. Kırgız güreşi eğitimi yoluyla öğrencilerin spora olan ilgisini geliştirmek için teknik ve taktik egzersizlerin etkili bir şekilde kullanılması olumlu bir husustur. Egzersiz eğitimi yoluyla eğitim ve öğretim faaliyetleri harekete geçirilmiştir. Kırgızistan, gerekli güreş becerilerini geliştirmekte ve bilinçli spor davranışlarını, rekabete çok yönlü hazırlığı teşvik etmektedir. Tekniklerin öğretilmesi, çocukların Kırgız güreşine ve eleme mücadelesine ilgi duymalarını sağlamaktadır. Güreşçilerin yaş özelliklerine, sağlıklarına ve spor eğitimine uygunluğu üzerinde büyük bir etkiye sahiptir ve onları düzenli antrenman yapmaya teşvik eder, derecelerini yükseltir. Kırgız ulusal güreşinin tekniklerini gerçekleştirmenin yolları çeşitlidir: tekmeler, ayak teknikleri, kolları tutma teknikleri vb. Bu çalışmada Kırgız güreşinin teknik ve taktik eğitimine ilişkin önemli bulgular elde edilmiştir.

Araştırma yöntemleri

Belgesel materyallerin ve edebi kaynakların araştırma yöntemi.

Dzhanuzakov'a göre, "belgesel materyallerin ve edebiyatın incelenmesi, bir araştırma konusunun seçimi ve onu incelemenin etkili yollarının araştırılması çoğu durumda bilimsel çalışmanın en erken aşamalarında kullanılmaktadır. Araştırma çalışmasının birincil ve temel koşulu, resmi belgelerin araştırılması, anlaşılması ve geliştirilmesi konusundaki bilimsel literatürde derin bir ustalıktır. Sporda araştırma organizasyonunda edebi bilgilerin incelenmesinin, kural olarak, öğretmenlerin ve antrenörlerin iş deneyimine aşina olmakla desteklendiğine dikkat edilmelidir, çünkü birçok metodolojik konu uzmanlık literatüründe yeterince temsil edilmemektedir" (K.C. Januzakov, 2014).

Anket yöntemleri: Anket, yanıtlayanlardan standartlaştırılmış bir anket soruları sistemine yazılı yanıtlar yoluyla bilgi edinme yöntemidir. Tutarlı bir anket yapılırken, her taraftan soruşturma altındaki kişilerin ana anketleri dikkate alınır. Örnek bir anket yürütürken, ana kümenin yalnızca bir kısmı ankete katılır - örnek bir anket. Bu tür bir anket en yaygın olanıdır. Araştırmacı ile katılımcılar arasındaki iletişim yöntemlerine bağlı olarak, bireysel ve dış anketler ayırt edilir. Bireysel sorgulama, araştırmacı ile davalı arasında doğrudan teması içerir ve burada ikincisi anketi birincinin gözünde yanıtlar. Bu anket alma yönteminin yadsınamaz iki avantajı vardır: Birincisi, anketlerin tam olarak

geri bldirilmesini ve ikincisi doğru doldurulmalarını kontrol etmenizi sağlar. Bireysel anket prosedürünün farklı doğası, onu grup ve bireysel anket olarak sınıflandırma hakkını verir. Bir grup anketi, bir grup insanın aynı anda bir ankete katılımını içerir. Önemli materyalleri daha kısa sürede minimum maliyetle toplamanıza izin veren yöntem bu ankettir.

Bireysel bir anket durumunda, anket dönüşümlü olarak yapılır. Dış anket, araştırmacının kendisi ankete katılmasa bile, katılımcıların anket sorularını yanıtlamaları ile karakterize edilir. Anketlerin katılımcılara sunulma yöntemine göre, posta yoluyla yapılan anketlere ve postalama için anketlere ayrılırlar. Görünüşte çok farklı olmayan verimlilik dışında, bu tür anketlerin sonuçları aynı olmayacaktır. Posta yoluyla bir anket yapılırken, adından da anlaşılacağı gibi, anketler yanıtlayanlara posta yoluyla teslim edilir ve elbette tekrar posta yoluyla yanıt alırlar. Avantajları, bu tür anketlerin dağıtım alanının genişliğidir; önemli örnek veriler elde etme olasılığı ve bölgeden uzakta bulunan katılımcıların anketlerini yapma olasılığı.

Anketin posta yoluyla dezavantajı, geri dönüş anketlerinin küçük bir kısmı, ortalama olarak yaklaşık % 5'tir; Katılımcıların yabancılara anket gönderirken gerekli şarta ne kadar iyi uyduğunu kimsenin bilmediği yerleşik bir katılımcı seçiminin olmaması; hiç kimse anketlerin doldurulacağını garanti etmez. Anketlerin geri dönüşü şu şekilde artırılabilir: a) Katılımcıya adının tam bir beyanı ile şahsen hitap etmek; b) Anketin iyi yazılmış bir giriş kısmı ve bir kapak mektubu ile, katılımcının deneyde hangi rolü oynadığını hissetmesi gerektiğini okurken (bu amaçla, neden seçildiği ilkesi bilinecektir); c) gönderilen her ankette iade adresi kaydedilir; gönderilmesi gereken damgalı bir zarf dahil; d) Katılımcı, isterse deney sonuçlarını da göndermeye hazır olduğunuzu bilmelidir. Bir bildiri anketi yürütürken, katılımcıların her birinin anketleri ayrı ayrı dağıtmasına, evden doldurmasına ve herhangi bir şekilde iade ettiğinden emin olmasına izin verilir. Bu tür anketin avantajları şunlardır: Araştırmacının katılımcıyla kişisel teması araştırmaya olan ilgiyi artırır; Katılımcı anketin nasıl doldurulacağı konusunda tavsiyelerde bulunulabilir; Belirlenen seçimlerde, katılımcının buna karşılık gelip gelmediğini tam olarak belirlemek mümkündür. Bildiri anketinin dezavantajı, anketin nispeten düşük getiri yüzdesidir (anketi posta yoluyla almaktan çok daha yüksek olmasına rağmen) ve yanıtlayanın anketi eve götürdüğünde kendisinin doldurduğunu kimsenin garanti

edemeyeceği gerçeğidir. Anketin etkinliği büyük ölçüde anketin yetkin yapısına ve içeriğine bağlıdır. (Bkz. Januzakov – 2014, 167 S.).

Görüşme, araştırmacının ilgisini çeken bir sorunun ikili veya çok taraflı tartışılması yoluyla bilgi edinme yöntemidir. Bir röportajda, hem katılımcı hem de görüşmeci aktif taraflardır, araştırmacı ise yalnızca sorular sorar. Aslında, görüşme tek taraflı bir görüşme olarak kabul edilir.

Standart olmayan (gayri resmi) bir röportajda, araştırmacı tarafından önceden hazırlanmış soruları, çok sayıda örneği kullanması beklenir ve görüşme sırasında sıralarının bozulması muhtemeldir. Standart olmayan (gayri resmi) bir görüşmenin avantajı, davalıda gerginliğe neden olmadan kazasız bir şekilde yapılabilmesidir. Bununla birlikte, böyle bir görüşmenin sonuçlarını ölçmek çok zordur, çünkü anket sırasında çalışmanın hedefleriyle doğrudan ilgili olmayan birkaç ek veri ortaya çıkmaktadır (görüşmeci görüşme konusuyla ilgileniyorsa ve tamamen farklı bir yere giderse). yer).

Çalışma katılımcılarının nicelleştirilmesi

	Grup	**n**	**%**
Yer	Erkek	147	47,6%
	Bayan	162	52,4%
Yaş	22-27 yaş	102	33,0%
	28-33 yaş	34	11,0%
	34-39 yaş	50	16,2%
	40-45 yaş	75	24,3%
	46 yaş üstü	48	15,5%
Medeni durumu	Bekar	112	36,2%
	Evli	197	63,8%
Eğitim düzeyi	okul mezunları	56	18,1%
	Kolejler	35	11,3%
	Lisans Derecesi	50	15,2%
	Yüksek	142	46,0%
	Yüksek Lisans/Yüksek Lisans Öğrencisi	20	6,4%

	P.F. ve Doktor	6	1,9%
Mesleki deneyim	1-9 yıl	105	34,1%
	10-20 yıl	164	53,2%
	21-39 yıl	25	8,0%
	40-49 yıl	11	3,6%
	50 yıldan yüksek	4	1,2%
Faaliyet gösterdiği kurum	İlk okul	90	29,2%
	Üniversitede / Akademide	70	22,4%
	Kurumda	13	4,5%
	Ayrı bir agda	136	44,2%

Araştırmamıza toplam 309 kişi katıldı. Anket sonuçlarına göre, Kırgızistan'ın güreş türlerine ilişkin istatistikler derlenmiştir. Çalışma, başlangıçta farklı mücadele türlerine ve gelişim aşamalarına bakan dört bölüme ayrılmıştır.

Aşama 1: İlk Temel ve Deneysel Aşama

Kırgız güreşinin ulusal türlerinin tarihsel gelişiminin ne zaman başladığını sorduğumuzda, katılımcıların %62,1'i Kırgız halkının güreşinin eski destan "Manas"tan bu yana 1000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu belirtmiştir. Koşoy ve Coloy'un güreşi, halkımızın çoğu tarafından bilinmektedir. Bu nedenle, birçok kişi Kırgız güreşinin antik çağlardan geldiğine dair kanıtlar olduğuna inanmaktadır

№	Adı	İstatistik	%	%
1	Antik destan "Manas" dan	**192**	**62,1**	**75,3%**
2	Erken çağda	**41**	**13,2**	**13,3%**
3	Sovyet döneminde	**25**	**8,0**	**83,4%**
4	Bağımsızlıktan sonra	**51**	**16,1**	**100%**

Aşama 2: Metodik Gelişim Aşaması

Kırgız güreşinin metodik gelişim aşaması nedir?

№	Adı	İstatistik %		%
1	Gereksiz olanları arıştırın ve silin	**40**	**12,9**	**13,1%**
2	Analiz temelinde bunları spora göre düzenlemek	**42**	**13,5**	**26,8%**
3	Beden eğitimi sisteminin araçlarına uygun araçların dahil edilmesi.	**63**	**20,3**	**47,4%**
4	Metodolojik hazırlığa bağlı olarak	**164**	**53,0**	**100%**

Kırgız güreşinin metodik gelişim aşamasına dönecek olursak. Metodik eğitimi ve mesleki beceriyi geliştirmek için sistematik ve bağımsız çalışma, %53,0 'lik bir başarı oranına ulaşmıştır. Kırgız güreşi, yerel nüfusu iyileştirmek, sağlıklı bir yaşam tarzını teşvik etmek, beden eğitimi egzersizleri ve eğitim süreçlerinin açılması, spor bölümlerinin kurulması ve gelecek nesiller için disiplini geliştirmek amacıyla metodolojik gelişmelerin oluşturulması gibi alanlarda önemli adımlar atmıştır. Uluslararası Güreş Federasyonu temelinde, adaptasyon, problem çözme ve öğrenme yöntemleri geliştirilmiştir.

Aşama 3: Zayıflama Aşaması

Kırgız güreşinin zayıflama aşamasına geldiği bir dönemdeyiz. Bir noktada, Kırgız güreşi zayıflama aşamasına girmiştir

№	Adı	İstatistik %		çizge
1	Dönem: 1952'den 1991'e kadar.	**142**	**45,9**	**20,9%**
2	1949'dan 1952'ye kadar olan dönem	**45**	**14.5**	**35,9%**
3	1940-1946'daki savaş sırasında	**65**	**20,8**	**55,5%**
4	1991-1994 bağımsızlık yılları	**59**	**19,0**	**100%**

1952'den 1991'e kadar Kırgız güreşi zayıflama aşamasına girdi. Kırgız güreşi musabakaların %45,9'ini oluştururken, bu süre zarfında yabancı geleneksel güreşçiler ülkeye gelmeye başladı. Yarışmaların uluslararası düzeyde düzenlenmesiyle Kırgız güreşçileri de başarı elde etmeye başladı. Bu nedenle bu yıllarda gelişim aşaması yavaşladı.

Aşama 4: Yeniden Doğuş aşaması

Kırgız güreşinin canlanma aşaması hangi andan itibaren başlıyor?

№	Adı	İstatistik %		çizge
1	(1917) Ekim Devrimi'nden başlayarak	**26**	**8,4**	**32.8%**
2	Sovyet zamanlarından beri	**36**	**11,6**	**44,2%**
3	Bağımsızlığından bu yana	**175**	**56,3**	**23,8%**
4	Göçebe oyunlarından	**72**	**23.3**	**100%**

Çalışmamızda Kırgız Güreşi bağımsızlıktan bu yana %56,3 oranında bir artış gösterdi. Bağımsızlıkla birlikte Kırgız halkı bağımsız bir devlet haline geldi ve hem Kırgız hem de milli sporlara dikkat etmeye başladı. Ulusal spor federasyonları açıldı, yöntemler gözden geçirildi ve uluslararası standartlara uygun hale getirildi. Her yıl bölgesel ve ulusal düzeyde şampiyonalar düzenlenmeye başlandı. Uluslararası gelişmeler, Türkçe konuşan ülkeler arasında göçebe oyunlarına büyük ilgi uyandırdı.

Kırgız Güreşinin Tarihi ve Gelişim Aşamaları

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana, dövüşmek, korunmak ve düşmanlara karşı savunmak için vazgeçilmez bir ihtiyaç olmuştur. Bu amaçla, taktik, çeviklik ve fiziksel hız gibi beceriler geliştirilmiştir. Temelde, insanlar egzersizler, yöntemler ve rekabetçi sporlar geliştirmiş ve bunlar zamanla güreş alanında odaklanmıştır. Pehlivanlar arasında yapılan müsabakalarda kazananlara ödüller verilmiş, böylece mücadeleye odaklanılmış ve liderlik rolleri belirlenmiştir. Mücadelede kullanılan yöntemler, ulusal başarıları sınırlamıştır. Kader savaşları nedeniyle insanlar, mallarını kaybetme korkusuyla mücadele etmekten vazgeçmiş ve spor egzersizlerini ihmal etmişlerdir. Analiz ve araştırma sonucunda öğrenilenler, güreşçilere değerli dersler vermiştir. (Ф.Е. Байман – 1972. С– 22)

Eğitimin Niteliği ve Düzeyi

Her milletin kendine özgü sporları vardır, bu sporlar genellikle bir milletin gücünü, iradesini ve manevi zenginliğini yansıtır. En üst düzeydeki güreş müsabakaları, gerçek bir tutku ve ilgi kaynağı olmaya devam eder. Macar yazar L. Kun'un eserinde bu konuda birçok ilginç bilgi bulunmaktadır. Güreşin tarihi ve kökeni hakkında pek çok kaynak, antik Mezopotamya'dan bu yana güreşin varlığına işaret etmektedir. Örneğin, M.Ö. 2012'de yayınlanan takvimler, İsviçre tarlalarında güreş yapan insanları resmetmektedir

ve bu, güreşin uzun geçmişini yansıtmaktadır. Tarihsel kayıtlarda, Nevruz bayramlarında güreş yapan yarışmacılardan bahsedilmektedir. Bu dönemde, Ebu Ali İbni Sina, güreşin tıbbi faydalarını bilimsel olarak kanıtlamış ve güreşçilerin tekniklerini belgelemiştir. Ortaçağ bilginleri, kemer güreşinin popüler bir eğitim ve öğretim şekli olduğunu onaylamıştır.

Leylek Güreşinin Tarihçesi ve Gelişimi

İlk ve deneysel aşama: Celal-Abad bölgesindeki Kara Kul şehrinde "Yılın En İyi Öğretmeni" yarışması düzenlendi. Moskova arkeolog bilim insanı G.N.A. Barykin'in raporlarına dayanarak, akademisyen V.V. Bartold'un görüşüne göre, Orta Çağ'da Kara Bulak dağının doğu yamacında ünlü Asbanikat şehrinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Orta Çağ'da Kara Bulak ekonomik ve kültürel açıdan oldukça gelişmiş bir şehirdi, servetini korumak için güçlü savaşçılara sahip olmanın meşru bir gereklilik olduğunu söylemek güvenlidir. Geçmişte iki ülke arasında çekişmeli yerler olduğunda veya savaş ilan edildiğinde, tarihsel gerçekler, her iki tarafın da en iyi savaşçılarından birinin önce ortaya çıkıp savaştığını ve hangisinin bu devletin veya halkın kazananı olduğunu belirlediğini gösterir. Kırgız ulusal mücadelesi, Leylekde ve güney bölgesinin tamamında, rakiplerin beline bir kemer takarak yapılan bir güreştir. Yöntem basittir: Rakip, temiz bir atışla devrilmelidir.

Kulatuu Güreşinin Özellikleri ve Gelişimi

Doğu kişisel yarışmalarının bir şeklidir ve temaslı öğretim yöntemlerini kullanır. Şefkat ilkesine dayanan bu yöntemde, güçlü olmak ancak zor kullanmamak esastır. Nakavt derslerinde, eğitmenler öğrencilere vücutlarına, boyunlarına ve başlarına dokunarak, iterek ve yere düşürerek teknikler öğretirler. Kulatu, Kırgız "Ajdaar" okulunun bir parçasıdır ve çeşitli stilleri içerir. Yarışmalar bireyselleştirilmiş olup, akademik müsabakalarda yarışmacılar sırayla atak yapar ve karşı savunma yaparlar. Yere düşme durumunda, rakibin karşı saldırı tekniği devreye girer. Nakavt sporcuları için itme ve vurma programları bulunmaktadır ve farklı türde müsabaka kuralları uygulanır.

Alış Güreş Sporlarının Metodik Gelişim Aşaması:

Kırgız Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının 10. yıl dönümünü kutlayan erkekler ve kadınlar için Alış Uluslararası Kemer Güreşi Turnuvası ilk olarak 2001 yılında Oş şehrinde düzenlendi. Bu turnuvanın özelliği, bu seviyedeki turnuvalara ilk kez kadınların

katılmasıdır. Bu uluslararası turnuvaya Rusya, Litvanya, Ermenistan, Tacikistan, Özbekistan, Çin ve Kırgızistan'ın tüm bölgelerinden temsilciler katıldı. Turnuvadan sonra, farklı ülkelerde kemer güreşinin farklı isimlere sahip olması nedeniyle bu spora "Alış" adını vermeye ve uluslararası bir "Alış" federasyonu kurmaya karar verildi. Alış, tarihsel bir çekirdeğe sahip bir spordur ve bu sporda güreşçiler güreş yöntemleriyle üstünlüklerini kanıtlarlar (her iki tarafta da güç tutuşu). Kısa sürede, Alış Güreş Federasyonu çok olumlu çalışmalar yapmayı başardı: Kasım 2001'de Litvanya'da uluslararası bir güreş turnuvası düzenlendi. 29 Mayıs - 2 Haziran 2002 tarihleri arasında Türkmenistan'da uluslararası yarışmalar düzenlendi. Şubat-Temmuz 2002 tarihleri arasında Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya, Karaçay-Çerkesya, Kazan, Moskova ve İran'ın İslam ülkelerinde seminerler düzenlendi. Ağustos 2002'de İran İslam Cumhuriyeti'nde Gülistan bölgesinde Alış güreş turnuvası düzenlendi.

ARAŞTIRMA SONUÇLARININ TAHLİLİ

Beden eğitiminin amaçlarından biri sağlıklı bir ulus ve vatansever bir gençlik yetiştirmektir. Anavatan'ın genç savunucularına, ulusal Kırgız güreşinin hareketlerinin ve tekniklerinin rasyonel kullanımı için koşullar yaratılacağına şüphe yoktur. Devletin geleceği gençliktir; gençlerin sağlığına, fiziksel güçlerine dikkat etmeliyiz. Gençleri ulusal güreş türlerine çeken vatansever, zeki, eğitimli güreşçiler yetiştirmek önemlidir. Bilimsel faaliyetlerimizde, Kırgız güreşinin gelişim türlerini ve aşamalarını dört aşamada ayırarak inceledik:

1 - İlk temel ve deneysel aşama,

2 - Metodik gelişim aşaması,

3 – Zayıflama aşaması,

4 - Yeniden doğuş aşaması.

Görüşme yöntemleri sayesinde 6 Kırgız güreş ustası ve 2 uluslararası spor ustası ile röportajlar yapabildik. Kırgızistan'ın ilk güreşinin doğuşu, spor olarak oluşumunun ilk aşaması, seçkin güreşçiler ve bu güreşçilerin nesilden nesile aktarılması gibi konuları ele aldık. Hangi noktada gelişim yolunu izlediklerini ve hangi noktada metodik gelişim üzerine eğitim ve öğretim seanslarının başladığını belirledik. 1918-1919 yıllarından itibaren Kırgız halkı, Sovyet hükümetinin Kırgız topraklarında beden eğitimi ve sporu

geliştirme çabaları sayesinde diğer halkların güreş biçimlerini ve eğitim yöntemlerini tanımaya başladı. 1927 yılında Kazan'da düzenlenen beden eğitimi ve spor konulu toplantıda ulusal sporların geleceği tartışıldı ve aşağıdaki etkinlikler planlandı. 1952'den 1991'e kadar süren üçüncü aşama, Sovyet döneminde rekabetin neredeyse çoğu ulusal oyundan kaybolduğu 1960'lardan 1970'lere kadar gelişim yolunun yavaşladığı dönemdir. Bunun nedeni, güreşçilerimizin çoğunun uluslararası serbest stil güreşi ve Greko-Romen güreşi yapmasıydı. Yeniden doğuş aşamasında, bağımsızlık kazandıktan sonra, Kırgız güreşi yeniden canlanmaya başladı ve gelişim yoluna girdi. 2012 yılında, 19 ülke arasında düzenlenen Göçebe Oyunları'nda, Kırgız güreş ustaları uluslararası düzeyde büyük başarılara imza attı. Bu gelişmeler, Kırgız güreşinin dünya çapında tanınmasını sağladı ve güreşçilerimizin başarıları, ulusal gurur kaynağı haline geldi.

Araştırmamızda, Kırgız güreşinin gelişim aşamalarını ve bu aşamalarda yaşanan metodolojik değişiklikleri inceledik. Bu araştırma sırasında elde edilen sonuçlar, Kırgız güreşinin tarihsel ve kültürel önemini ve gelecekteki potansiyelini göstermektedir. Kırgız güreşinin gelişim süreci, metodik gelişim aşamaları ve yeniden doğuş dönemleri ile ilgili bilimsel çalışmalar, bu alandaki bilgi birikimini artırmakta ve gelecekteki araştırmalar için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

SONUÇ

1-Çalışma kapsamında 4 tür Kırgız halk güreşinin tarihi kökeni ve gelişimi ortaya konmuştur. Kırgızistan'ın fiziksel kültürünü ve sporunu ulusal kimliklerinin bir parçası olarak korumanın ve yaygınlaştırmanın değeri vurgulanmaktadır. Bu çalışma sırasında Kırgız halkının mücadelesinin modern pratiğindeki ana eğilimler ve sorunlar tespit edilmiş ve bunları çözmenin yolları önerilmiştir. Kırgız güreş türlerine katılmak için genç nesli ve gençleri cezbetmenin yolları özetlenmiştir.

2-gençleri spora ve sağlıklı bir yaşam tarzına çekmek "sağlıklı insanlar, sağlıklı ülke" atasözüne uygun olarak sağlığı geliştirmek için güçlerin varlığı bu ülke nüfusunun sağlığına katkıda bulunur. Kırgız güreş türlerinin tanınması için koşulların yaratılması ve bu alanda daha fazla bilimsel araştırma yapılması gerekmektedir.

3 Çalışmanın sonuçlarına göre Kırgız güreş türlerinin tarihsel gelişimi 4 aşamaya ayrıldı. Özellikle, ilk temellerimizin 1. aşamasında ve deneysel aşamada, savaşlarda, savaş sırasında sık sık bire bir savaşmak zorunda kaldık. Tabii ki, o zamanlar atalarımız da

savaşmayı çok takdir ettiler, bu yüzden savaşlarda savaşma, topraklarını ve anavatanlarını savunma unsurlarını sıklıkla kullandılar. Dövüş sırasında güreşin gücü, el becerisi, kararsızlığı, kurnazlığı ve iradesi gözlemlenebilirdi. Kırgız halkının bir halk olduğu eski zamanlardan beri fiziksel egzersizler de gelişmiştir. Ulusal sporların yanı sıra Kırgız güreşi de konumunu kaybetmiyor. Bunun bir örneği, destan "Manas" ta Koshio ve Zhenlai'nin güreşinin 1000 yıllık tarihi, Karagöz güreşçisi, beyaz güreşçi ile dev güreşçi, Kozhomkul güreşçisi. 2. Aşama, ülkede Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin kurulmasının metodolojik gelişim aşaması ve diğer halkların mücadele türleriyle temaslarının başlangıcıdır. Dönem: Kırgız mücadelesinin 1918'den 1952'ye gelişim dönemi. Ağustos 1934'te bu sporun gelişimi büyük bir başarı haline geldi ve ilk Kırgız Spartakiad programına dahil edildi. Ağırlık kategorileri netleştirildi ve cumhuriyet şampiyonaları üç ağırlık kategorisinde yapıldı. En hafif, orta, ağır siklet. CPSU Merkez Komitesinin(b) 1948'de kabul edilen fiziksel kültür ve spor hakkındaki kararına dayanarak, Kırgızistan Spor Komitesi'nin 106 sayılı özel bir emri çıkarıldı. Bu düzen aynı zamanda ulusal sporların daha da geliştirilmesi konusunu da vurgulamaktadır. Bu emir uyarınca, 1951'de cumhuriyet düzeyinde ilk kez spor komitesi, güreş, devrilme, at yarışı, zhorgo, ordo, Toguz-torool olmak üzere 8 tür ulusal spor dalında yarışmalar düzenledi. 3. Aşama, yok olma aşaması, Kırgızistan'daki milli mücadeleye ilişkin görüşlerin değişmesi ve vesayetin azalmasıdır. Dönem: 1952'den 1991'e kadar olan dönem. Bu süre zarfında az sayıda Kırgız güreş müsabakası düzenlendi. Güreşçilerin çoğu serbest güreş ve Greko-Romen güreşine olan ilgilerini artırdı. Örnek: SSCB şampiyonu S. Chekirov, E. Kutmanaliev, A. Keldibekov, K. Baranov, N.Süleymanov, K.Makeev, güreşçiler serbest güreşte SSCB şampiyonu oldular. Bağımsızlıktan bu yana K.R.'nin Canlanmasının 4. aşaması Ulusal sporlara dikkat etmeye başladı. 1993 Yılında Kırgız ulusal sporlarındaki müsabakaların kuralları, birleşik sınıflandırma yönetmeliği, kategoriler ve unvan verme prosedürü geliştirilmiştir. 1993 Yılında Kırgız sporları hakkında bir yasa geliştirildi. 1994 Yılında Kırgız Güreş Federasyonu kuruldu. 1995-2008 Kırgız Güreş Federasyonu tarafından her yıl cumhuriyet, bölgesel, şehirlerarası ve uluslararası düzeyde yarışmalar düzenlenmektedir. Dövüş sanatlarının uluslararası düzeye girişi. K.R. Devlet Fiziksel Kültür ve Spor Komitesi tarafından onaylandı. Wrestlemania: 2008 yılında, o zamanki Fransızca adı “Fédération Internationale des luttes Associés (Fıla) / Uluslararası Amatör Güreş Federasyonu altında, şimdi Birleşik Dünya Güreşi (UWW), Birleşik Dünya Güreşi'nin geleneksel kemer güreşi (TBW) olarak eklendi. 1989'da yeni adı altında bir

federasyon kuruldu Ulusal Klasik Kırgız Güreşi adını leylek güreşi olarak değiştiren, amacı güreş değil, Temir Mukanovich'in çeşitli sporlardan topladığı itme güreşi. 26 Kasım 2014'te turnuva ilk kez ulusal düzeyde düzenlendi. 8 ağırlık kategorisinde yarışan yarışmaya ülkenin bölgelerinden 216 güreşçi katıldı.

Kırgız güreşinin "sağlıklı insanlar, sağlıklı ülke" anlayışı çerçevesinde tanınması için uygun koşullar yaratılmalı ve bu alanda daha fazla bilimsel araştırma yapılmalıdır. Çalışmada kullanılan yöntemler arasında belgesel materyallerin analizi, bilimsel ve metodolojik literatür taraması, anket ve görüşme yöntemleri ile istatistiksel analiz yer almaktadır. Çalışmamızda Kırgız ulusal mücadelesinin türlerini dört aşamada incelemekteyiz:

İlk Temel ve Deneysel Aşamalar: Eski destan "Manas"ta Koshoy ve Zoloy'un mücadelesinin anlatılması, Kırgız mücadelesinin geçmişte de var olduğunu göstermektedir. Bu dönemde mücadelenin varlığı, antik çağları inceleyen bilim adamlarının yazılarında ve edebi kaynaklarda da doğrulanmıştır.

Metodik Gelişim Aşaması: Kırgız güreşi alanında eğitim ve öğretim kurumlarının açılması, uzmanların metodolojik eğitimi ve mesleki becerilerinin arttırılmasıyla gelişmiştir. Bu dönemde kızların ağırlık kategorileri de açıklığa kavuşmuş ve uluslararası güreş federasyonlarının düzenine uyarlanmıştır.

Zayıflama Aşaması: 1952'den 1991'e kadar olan dönemde Kırgız mücadelesi gerileme aşamasına girmiştir. Bu dönemde SSCB'de ulusal sporlara az ilgi gösterilmiştir. Olimpik sporlara daha fazla önem verilmiş ve güreşçiler uluslararası serbest stil ve Greko-Romen güreşe yönelmiştir.

Canlanma Aşaması: Bağımsızlıktan sonra ulusal spor federasyonlarının açılması ve her yıl Cumhuriyet şampiyonalarının düzenlenmesiyle Kırgız mücadelesi yeniden canlanma yoluna girmiştir. 2012 yılından itibaren uluslararası alanda performans sergilenmiş ve Kırgız güreşi, serbest stil güreş gibi uluslararası arenada tanınmıştır. Tezimizde, 309 kişiyle yapılan anketler ve görüşmeler sonucunda Kırgız güreşinin gelişim aşamaları hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu anketlerde katılımcılar, mücadelenin tarihçesi, teknikleri ve modern durumu hakkında görüşlerini paylaşmışlardır. Katılımcılar arasında 147 erkek ve 162 kadın yer almış, eğitim düzeyleri ise orta öğretimden yksek seviyesine kadar değişiklik göstermiştir. Sonuç olarak, Kırgız mücadelesinin gelişim

aşamaları ve metodik yaklaşımları incelenmiş, bu alandaki bilimsel literatür eksikliği vurgulanmış ve ulusal spor oyunlarına yönelik bilimsel çalışmaların devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. Çalışmamız, Kırgız halk güreşinin incelenmesine önemli katkılar sağlamış ve bu alanda daha fazla araştırma yapılması için bir temel oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Ulusal Güreş Türleri, ulusal kültür, gelişim aşamaları

АННОТАЦИЯ

Разновидности кыргызской борьбы и этапы развития

Издревле каждый народ придавал особое значение подготовке отважных героев. Потому что эти герои во время военных походов, а также в центре внимания были Национальные виды борьбы, представляли свой народ на больших торжествах и считались защитниками чести своего народа. Борьба, известна с древних времен, в Древней Греции борьба была финальной частью Олимпийских игр. Борьба-это вид спорта; два борца сражаются один на один по определенному правилу . (Арстанбеков 2021,С. 6-7) В Кыргызстане в настоящее время этим видом спорта занимается большая часть молодежи. В настоящее время в стране проводится множество международных соревнований, в которых борцы Кыргызстана добиваются успехов. Борцы Кыргызской борьбы демонстрируют физическую и техническую силу. Борьба, зародившаяся на протяжении всей истории человечества, существовала в бесчисленных формах и во всех культурах до наших дней. . (Анаркулов, Х. Ф. 2022. С. 268-273. Национальная борьба тюркских народов, а также кыргызов, казахов, узбеков, таджиков и др.б. став частью народного праздника, театр вместо этого был духовной пищей. Все праздники кыргызского народа не обходятся без борьбы. (Анаркулов Р. П. 2020. С. 16-18). Кыргызская борьба получила заслуженное признание среди других видов спорта и национальных видов спорта в республике. В Кыргызстане борцы соревнуются в борьбе на поясах. Во время боя вы можете хвататься за палец, ногу, бить и т. д.б. запрещенные методы не могут быть использованы. Ударьте ногой по ноге противника, повесьте, вызовите, возьмите его за запястье, вызовите Тору, положите его на бедро, бросьте через плечо и т. д.б. он должен попытаться коснуться пола плечом с помощью техник. (Арстанбеков,С. А., 2017. 1-е изд. 105-110). Кыргызский народ издавна был богат борцами, слава о которых распространилась далеко за пределы страны. М: Тайлак Баатыр, Кожомкул, бугорок, Аксакал, козел, Карагер Баатыр и др. В борьбе он не только помог по-настоящему улучшить тело и здоровье, но и имел большое прикладное значение: выносливость, ловкость, силу и т. да, значение в обучении военной подготовке особенно велико. Говоря о борцовском спорте, мы не должны забывать борца Кожомкула, сына кабы. Его слава была широко известна не только кыргызскому народу, но и соседним

народам. Комитет по физической культуре и спорту с 1961 года проводит межнациональные соревнования по борьбе, посвященные его памяти.

Цель исследования: изучение различий, особенностей и этапов развития кыргызских видов борьбы. Данное исследование позволяет выявить этапы и методы развития Кыргызской борьбы путем опроса людей в зависимости от возраста, уровня образования специалистов, борцов, занимающихся этим видом спорта.

Задачи исследования:

1. Определение теоретических, методических и практических основ исторического развития видов Кыргызской борьбы;
2. Определение этапов исторического развития видов Кыргызской борьбы;
3. Определение правил, технико-тактических отличий и особенностей кыргызских видов борьбы.

Организация и методы исследования:

1. Анализ документальных материалов, научно-методической литературы;
2. Метод проведения опроса; - Метод Интервью; - Метод получения анкеты;
3. Метод статистического анализа.

Практическая значимость исследования: знание тренировочного процесса современных спортсменов, этапов их развития, знание того, в какой степени кыргызская борьба является культурным достоянием кыргызского народа. Планируйте подготовить их к различным соревнованиям. Анализ методов, используемых борцами, участвующими в международных и республиканских соревнованиях. Практическая значимость работы заключается в определении специфики технической подготовки и исполнения борцов, в основном занимающихся различными видами борьбы в нашей стране и Кыргызстане, в создании условий для достижения борцами спортивных достижений не только в одном виде борьбы, но и в других видах борьбы. В связи с тем, что в настоящее время в стране не хватает соревнований, для улучшения технической подготовки стали набираться опыт участия и в других соревнованиях по борьбе. Массовое распространение Кыргызской борьбы.

Гипотеза исследования: Изучение видов и этапов развития Кыргызской борьбы, а также выявление различий в особенностях и правилах ее видов углубляют

теоретические, методические и практические ценности Кыргызской борьбы и способствуют ее научно-методическому обоснованию. Мы также считаем, что кыргызская борьба создаст условия для продвижения на международный уровень, знакомства. Объект исследования: - процесс исторического развития и становления кыргызской борьбы и ее видов. Предмет исследования-Особенности формирования, различия этапов развития Кыргызской борьбы и их правил.

Актуальность исследования. Развитие Кыргызской борьбы иногда проходило медленный, иногда быстрый этап развития. В соответствии с общественным развитием спорт в том числе, кыргызская борьба систематически в некоторых случаях развивалась и развивалась бессистемно. Можно сказать, что кыргызская борьба, традиционно развивавшаяся как вид спорта, начала систематически развиваться после распада кыргызского государства. В настоящее время проводятся регулярные соревнования по единым правилам, введена календарная программа и проводятся международные соревнования. Проведение усилий по популяризации Кыргызской борьбы, создание научных трудов, разработка учебно-методических пособий, создание материально-технической базы, начало работы представительств международных национальных, региональных федераций создали условия для развития кыргызских видов борьбы. Однако до сих пор этапы развития Кыргызской национальной борьбы и их особенности не были полностью научно изучены, что вызывает различные интерпретации и предположения.

Организация исследования. Исследование проводилось методом анкетирования. В ходе проведенной анкеты мы смогли узнать мнение народа в области борьбы в порядке вопросов в соответствии с видами и этапами развития Кыргызской борьбы. В рамках диссертации проведен опрос среди специалистов в области физической культуры и спорта, учителей в области общего образования. В опросе приняли участие 309 респондентов, отобранных с помощью метода легкой выборки. Форма опроса, наряду с вопросами, связанными с демографическими особенностями респондентов, состоит из 20 многовариантных вопросов, связанных с историческими этапами развития кыргызских видов борьбы. Опрос проводился онлайн в период с марта по апрель 2024 года. Полученные данные были

Результаты и обсуждение: Научная деятельность. Сначала мы провели научную работу, разделив виды и этапы развития Кыргызской борьбы на четыре этапа. Они провели нашу научную работу через 1 - начальный фундаментальный и экспериментальный этап, 2-этап методологической разработки, 3 - этап затухания, 4-этап возрождения. Благодаря методам опроса, интервью мы смогли получить информацию по моим вопросам, заданным 6 мастерами Кыргызской борьбы, 2 мастерами спорта международного класса. В заданных вопросах были затронуты вопросы о зарождении первой Кыргызской борьбы, начальном этапе ее становления как вида спорта, о выдающихся борцах, передающихся из уст в уста из поколения в поколение.

Заключение В ходе 1-го исследования выявлено историческое зарождение и развитие 4-х видов Кыргызской народной борьбы. Подчеркнута ценность сохранения и популяризации физической культуры и спорта Кыргызстана, как части их национальной идентичности. В ходе данного исследования были выявлены основные тенденции и проблемы в современной практике борьбы кыргызского народа, а также предложены пути их решения. Намечены пути привлечения подрастающего поколения, молодежи к занятиям кыргызскими видами борьбы. 2-привлечение молодежи к занятиям спортом и здоровому образу жизни с целью укрепления тела в соответствии с пословицей ”Здоровый народ, здоровая страна”, наличие физической силы способствует укреплению здоровья населения этой страны. Необходимо создать условия для признания кыргызских видов борьбы, а также провести дальнейшие научные исследования в этой области.

Ключевые слова: Кыргызские национальные виды борьбы, национальная культура, этапы развития

ABSTRACT

The types of Kyrgyz Wrestling and Its Development Stages

Since ancient times, every nation has attached special importance to the training of brave heroes. Because these heroes during military campaigns, as well as National types of struggle, were in the center of attention representing their people at large celebrations and were considered as defenders of the honor of their people. Wrestling has been known since ancient times, in Ancient Greece, wrestling was the final part of the Olympic Games. Wrestling is a sport; two wrestlers fight one-on-one according to a certain rule. (Arstanbekov 2021, pp. 6-7). In Kyrgyzstan, most of the youth are currently engaged in this type of wrestling. Currently, the country hosts many international competitions in which Kyrgyz wrestlers achieve success. Kyrgyz wrestlers demonstrate physical and technical strength. The struggle that originated throughout the history of mankind has existed in countless forms and in all cultures to the present day. (Anarkulov, H. F. 2022. pp. 268-273. The national struggle of the Turkic peoples, as well as the Kyrgyz, Kazakhs, Uzbeks, Tajiks, etc., having become part of the national holiday, the theater was instead a spiritual food. Holidays in the kitchens of the Kyrgyz people are not complete without a wrestlıng. (Anarkulov R. P. 2020. pp. 16-18). Kyrgyz wrestling has received well-deserved recognition among other sports and national sports in the republic. In Kyrgyzstan, wrestlers compete in belt wrestling. During the fight, you can grab a finger, a leg, hit, etc. Prohibited methods cannot be used. Kick the opponent's leg, hang, challenge, grab his wrist, dodge, put him on his hip, throw over his shoulder, etc. He must try to touch the floor with his shoulder using techniques. (Arstanbekov, S. A., 2017. 1st ed. 105-110). The Kyrgyz people have long been rich in wrestlers such as Tailak Baatyr, Kozhomkul, Boltorok, Aksakal,Teke, Carragher Batyr, etc., whose fame has spread far beyond the borders of the country. The wrestling not only contributed to the perfect body and health, but it also had great practical importance such as endurance, agility, tenacity, etc. which are particularly great in military traininп. Speaking of wrestling, we should not forget the wrestler Kozhomkul, the son of Kaba. He was widely known not only among Kyrgyz people, but also among neighboring nations. The Committee on Physical Culture and Sports has been holding international wrestling competitions dedicated to his memory since 1961.

The purpose of the study is to research the differences, characteristics and stages of development of Kyrgyz types of wrestling. This study allows us to identify the stages and

methods of development of Kyrgyz wrestling by interviewing people depending on age, level of education of specialists, wrestlers involved.

Research objectives: 1. Definition of the theoretical, methodological and practical foundations of the historical development of the types of Kyrgyz wrestling; 2. Stage definition of the historical development of the Kyrgyz wrestling types; 3. Definition of rules, technical and tactical differences and features of Kyrgyz types of wrestling.

Organization and methods of research:

1. Analysis of documentary materials, scientific and methodological literature;
2. The method of conducting the survey;
3 Interview Method;
4 The method of obtaining the questionnaire;
5. The method of statistical analysis.

Practical significance of the research: knowledge of the training process of modern athletes, the stages of their development, knowledge of the extent to which Kyrgyz wrestling is a cultural heritage of the Kyrgyz people. Plan to prepare them for various competitions. Analysis of the methods used by wrestlers participating in international and national competitions. The practical significance of the work lies in determining the specifics of the technical training and performance of wrestlers, mainly engaged in various types of wrestling in our country and Kyrgyzstan, in creating conditions for wrestlers to achieve sporting achievements not only in one type of wrestling, but also in other types of wrestling. Due to the fact that there are currently not enough competitions in the country, experience in participating in other wrestling competitions has begun to gain in order to improve technical training. The massive spread of the Kyrgyz struggle.

Research hypothesis: The study of the types and stages of development of Kyrgyz wrestling, as well as the identification of differences in the features and rules of its types deepen the theoretical, methodological and practical values of Kyrgyz wrestling and contribute to its scientific and methodological justification. We also believe that the Kyrgyz wrestling will create conditions for promotion to the international level, dating. The object of research: - the process of historical development and formation of the Kyrgyz struggle and its types. The subject of the study is the peculiarities of formation, differences in the stages of development of the Kyrgyz wrestling and their rules.

Relevance of the research. The development of Kyrgyz wrestling sometimes went through a slow, sometimes fast stage of development. In accordance with the social

development of sports, including Kyrgyz wrestling, in some cases systematically developed and developed haphazardly. It can be said that Kyrgyz wrestling, which traditionally developed as a sport, began to develop systematically after the collapse of the Kyrgyz state. Currently, regular competitions are held according to the same rules, a calendar program has been introduced and international competitions are held. Efforts to popularize Kyrgyz wrestling, the creation of scientific works, the development of educational and methodological manuals, the creation of a material and technical base, the beginning of the work of representative offices of international national and regional federations have created conditions for the development of Kyrgyz types of wrestling. However, so far the stages of development of the Kyrgyz national struggle and their features have not been fully scientifically studied, which causes various interpretations and assumptions. The practical significance and novelty of the research. The study of the stages of development of Kyrgyz types of wrestling from antiquity to the present. Periodic distribution, analysis and clarification of development paths. Kyrgyz types of wrestling are distinguished. How does the development and growth of athletes' techniques occur when planning, organizing and conducting the training process of modern coaches, preparing them for various competitions? We are aimed at further development of national types of wrestling based on various sources for future generations introducing innovations into the world of international wrestling also into our national wrestling.

Organization of research. The study was conducted on the basis of a questionnaire method. The questionnaire enabled us to find out opinions of the people involved in wrestling in accordance with the types and stages of development of Kyrgyz wrestling. As a part of the dissertation, a survey was conducted among specialists in the field of physical culture and sports, teachers in the field of general education. The survey involved 309 respondents selected using the light sampling method. The survey form, along with questions related to the demographic characteristics of the respondents, consists of 20 multivariate questions related to the historical stages of the development of Kyrgyz wrestling types. The survey was conducted and data was obtained online between March and April 2024.

Results and discussion of Scientific activities. First, we conducted scientific work, dividing the types and stages of development of Kyrgyz wrestling into four stages. They conducted our scientific work through 1 - the initial fundamental and experimental stage, 2-the stage of methodological development, 3 - the stage of extinction, 4- the stage of

revival. Thanks to the survey and interview methods, we were able to get information having asked 6 masters of Kyrgyz wrestling, 2 masters of sports of international class. The questions asked consisted of questions about the origin of the first Kyrgyz wrestling, the initial stage of its formation as a type of sport, about outstanding wrestlers passed from mouth to mouth from generation to generation.

Conclusion In the course of the 1st study, the historical origin and development of 4 types of Kyrgyz folk struggle were revealed. The value of preserving and popularizing physical culture and sports of Kyrgyzstan as part of their national identity is emphasized. In the course of this study, the main trends and problems in the modern practice of the struggle of the Kyrgyz people were identified, and ways to solve them were proposed. The ways of attracting the younger generation and youth to engage in Kyrgyz types of wrestling are outlined. 2-attracting young people to sports and a healthy lifestyle in order to strengthen the body in accordance with the proverb" healthy people, healthy country", the presence of physical strength contributes to the health of the population of this country. It is necessary to create conditions for the recognition of Kyrgyz wrestling types as well as to conduct further scientific research in this area.

Keywords: Kyrgyz national types of wrestling, national culture, stages of development

КИРИШҮҮ

Байыртадан эле ар бир эл кайраттуу баатырлардын даярдыгына өзгөчө маани беришкен. Анткени ал баатырлар аскердик жүрүш убагында, ошондой эле көңүлдүн чордонунда улуттук күрөштүн түрлөрү болгон, чоң салтанаттарда өз элин таанытып, элинин намысын коргоочулары болуп эсептелинишкен.

Күрөш илгертеден бери эле белгилүү, байыркы Грецияда күрөш Олимпиадалык оюндардын финалдык бөлүгүн түзгөн. Күрөш спорт оюндарынын бир түрү; эки балбандын белгилүү эреже боюнча жекеме жеке кармашуусу . (Арстанбеков 2021, С. 6-7) Кыргыз элинде азыркы учурда күрөштүн бир топ түрү менен жаштардын көпчүлүк бөлүгү машыгышууда. Учурда өлкөбүздө көптөгөн эл аралык мелдештер өткөрүлүп, кулатуу күрөшүнүн мелдештеринде кыргыз күрөштүн балбандары ийгиликтерди жаратууда. Кыргыз күрөшүнүн балбандары физикалык жана техникалык жактан күчтүүлүгүн көргөзүүдө. Адамзаттын тарыхынын түпкүрүндө жаралган күрөш сансыз формаларда жана бардык маданияттарда бүгүнкү күнгө чейин сакталып келген. (Анаркулов, Х. Ф. 2022. С. 268-273)

Улуттук күрөштүн түрү түрк элдеринин ошондой эле кыргыз, казак, өзбек, тажик, ж.б. элдик майрамынын бир бөлүгүн түзүп, театр ордуна рухий азык болгон. Кыргыз элинин аш -тойлорундагы шаан - шөкөттөр күрөшсүз өткөн эмес. (Анаркулов Р. П. 2020. С. 16-18)

Кыргыз күрөш республикада спорттун башка түрлөрүнүн жана улуттук спорт оюндарынын катарынан татыктуу орун алган. Кыргыз күрөшүндө балбандар бел-боодон кармашып күч сынашат. Күрөшүү учурунда манжадан, буттан кармоого, муштоого ж.б. тыюу салынган ыкмаларды колдонууга болбойт. Буту менен атаандашынын бутун кагып, илип, чалып, билектен алып, торой чалып, жамбашка салып, ийинден ашыра ыргытып ж.б. ыкмалардын жардамы менен далысын жерге тийгизүүгө аракеттениши керек. (Арстанбеков, С. А., 2017. 1 - С. 105-110).

Кыргыз эли байыртадан эле балбандарга бай келип, атагы алыска тараган даңазалуу балбандары болгон. М: Тайлак баатыр, Кожомкул, Бөлтүрүк, Аксакал,Теке, Карагер баатыр ж.б.у.с. балбандарды айтууга болот. Күрөштө денени чыңдап, ден соолукту жакшыртууга гана жардам бербестен, анын прикладдык мааниси да чон болгон. Жаштарды чыдамдуулукка, шамдагайлыкка, туруктуулукка, б.а аскердик машыгууга тарбиялоодо мааниси өзгөчө чоң. Күрөш спорту жөнүндө сөз кылганда Каба уулу Кожомкул балбанды унутпашыбыз керек.

Анын атак-даңкы кыргыз калкына гана эмес, жакынкы коңшу элдерге да кеңири белгилүү болгон. Дене тарбия жана спорт комитети 1961-жылдан баштап анын элесине арналган улуттар аралык күрөш боюнча мелдештер өткөрүп келет.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктарын, өзгөчөлүктөрүн жана өнүгүү этаптарын изилдөө.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүүсүнүн теориялык, методикалык жана практикалык негиздерин аныктоо;

2. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүү этаптарын аныктоо;

3. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн эрежелерин, техникалык-тактикалык айырмачылыктарын жана өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

Изилдөөнүн уюштурулушу жана методдору:

1. Документалдык материалдарды, илимий методикалык адабияттарды талдоо;

2. Сурамжылоо жүргүзүү ыкмасы;

- Интервью алуу ыкмасы;

- Анкета алуу ыкмасы;

5. Статистикалык талдоо ыкмасы.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Заманбап машыктыруучу спортчулардын машыктыруу проссецин, алардын өнүгүү этаптарын билүү, кыргыз күрөшү канчалык деңгээлде кыргыз элинин маданий байлыгы жөнүндө билүү. Аларды ар кандай мелдештерге даярдоону пландоо. Эл аралык жана Республикалык мелдештерде катышкан балбандардын колдонгон ыкмаларына анализ берүү. Иштин практикалык мааниси, негизинен өлкөбүздөгү кулатуу жана кыргыз күрөшүнүн түрлөрү менен машыккан балбандардын техникалык даярдыгын жана аткаруу өзгөчөлүгүн аныктоо, балбандардын бир гана күрөштүн түрүндө эмес башка күрөштүн түрлөрүндө да спорттук жетишкендиктерге жетүүгө шарт түзүү. Азыркы учурда өлкөбүздө мелдештердин жетишээрлик болбой жаткандыгынан техникалык даярдыгын жакшыртуу үчүн башка күрөштүн мелдештерине да катышып тажрыйба топтоп жатышкан учурлары. Кыргыз күрөшүн массалык түрдө жайылтуу.

Изилдөөнүн гипотезасы:

Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүн жана өнүгүү этаптарын изилдөө жана ошондой эле түрлөрүнүн өзгөчөлүктөрү менен эрежелеринин айырмачылыктарын аныктоо кыргыз күрөшүнүн теориялык, методикалык жана тажрыйбалык баалуулуктарын

тереңдетип, анын илимий-методикалык жактан негиздүү өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Ошондой эле кыргыз күрөшүнүн эл аралык деңгээлге көтөрүлүшүнө, таанышына шарттарды түзүп берет деп ойлойбуз.

Изилдөөнүн объектиси: – кыргыз күрөшүнүн жана анын түрлөрүнүн тарыхый өнүгүү жана калыптануу процесси.

Изилдөөнүн предмети – Бул кыргыз күрөшүнүн өнүгүү этаптарынын жана алардын эрежелеринин калыптанышынын, айырмачылыктарынын өзгөчөлүктөрү.

Изилдөөнүн актуалдуулугу.

Кыргыз күрөшүнүн өнүгүүсү кээде жай, кээде тез өнүгүү этабын башынан өткөзүп келген. Коомдук өнүгүүгө жараша спорт, анын ичинде, кыргыз күрөшү системалуу, кээ бир учурда системасыз колго алынып, өнүгүп келген. Салттуу түрдө өнүгүп келген кыргыз күрөшү спорттун бир түрү катары кыргыз мамлекети калыптангандан кийин, системалуу түрдө өнүгө баштаганын айта алабыз. Бирдиктүү эрежелер регулярдуу мелдештер өткөрүлүп, календардык программа киргизилип, азыркы убакта эл аралык мелдештерге чейин өткөрүлүп келет. Кыргыз күрөшүн жайылтууга кылган аракеттердин жүргүзүлүшү, илимий эмгектердин жасалышы, окуу-методикаларынын иштелип чыгышы, материалдык-техникалык базасынын түптөлүшү, эл аралык улуттук, аймактык федерациянын өкүлчүлүктөрү иштеп башташы менен кыргыз күрөш түрлөрүнүн өнүгүү шарттарын түзүп келди. Бирок ушул кезге чейин кыргыз улуттук күрөшүнүн өнүгүү этаптары жана алардын өзгөчөлүктөрү толук илимий түрдө изилдене элек болуп, ар кандай жоромолдоолорду жана болжолдоолорду жаратып келген. Мындайча айтканда ,бул суроого так илимий жооп болгон эмес. Ошондуктан, биздин темабыздын актуалдуулугу – бул ушул убакка чейин кыргыз күрөшүнүн өнүгүү этаптарынын илимий негизде аныкталбагандыгы, ал этаптардын ички мазмунунун ачыкталбагандыгы. Эң негизгиси бул тема боюнча илимий изилдөөнүн жетишсиздиги жана кыргыз күрөшүнүн түлөрүнүн өзгөчөлүгү, өнүгүү этаптарына качан түшкөндүгү деген суроого жооп табуу теманы тандоого себеп болду.

Изилдөөнүн практикалык мааниси жана жаңылыгы.

Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүн байыркы замандан азыркы мезгилге чейин өнүгүү этаптарын изилдөө. Мезгил -мезгили менен бөлүштүрүү, өнүгүү жолдорун талдап, тактап чыгуу. Кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктарын айырмалоо. Заманбап машыктыруучу спортчулардын машыгуу процессин, аларды ар кандай мелдештерге

даярдоону пландоо, уюштурууда жана өткөрүүдө спортчулардын ыкмаларында кандай өнүгүүлөр болууда жана өсүүсү кандай. Келе жаткан муунга ар кандай булактардын негизинде улуттук күрөш түрлөрүн толуктап өнүктүрүүгө багыт алабыз. Эл аралык күрөш дүйнөсүндө жаңылануу биздин улуттук күрөшкө дагы киргизүү.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК АДАБИЯТТАРГА АНАЛИТИКАЛЫК СЫПАТТАМА

1.1. Күрөштүн жалпы мүнөздөмөсү

Күрөш байыркы адам баласы жаралган доордон баштап эле бири- бирин коргоо жана келген душмандардан коргоону каражаты болуп саналат. Өздөрүн коргоо максатында тактикалык, шамдагайлык, ылдамдык физикалык жактан өздөрүн даярдап келишкен. Мындан тышкары жашоо шартында дагы күнүмдүк тамак ашына, ар кандай аңчылыкка чыга турган физикалык жактан күчтүүлөрүн арасынан тандалып алынган. Ошол себептердин негизинен адам баласы изденип ар кандай дене тарбиялык көнүгүүлөрдү, ыкмаларды, үйрөнүп, жарышуу, найза ыргытуу, бирин бири кулатуу, жекеме- жекеге чыгуу сыяктуу спорттук оюндарды ойлоп таба башташкан. Ошонун ичинде да бирден бир кыргыз күрөш түрлөрү да акырындап калыптана баштаган. Ушул себеп менен дене тарбиялык көнүгүүлөр өзгөчө бир мүнөзгө ээ боло баштайт, анын ичинде кыргыз күрөшү дагы өзүнүн ордун жогопой келет. Мындан сырткары, согуштук-тажрыйбалык маанидеги кулатуу, айрым дене тарбиялык көнүгүүлөрдүн түрлөрүнүн пайда болуу себеби болуп жогоруда айтылган жагдайлар эсептелинет (Абдырахманов Б.А. Иманалиев.Т.Т- Бишкек, 2022 -С. 6-7).

Күрөшүп биринчи орунду жеңген балбандарга аңчылыкка чыгарып, уруу- уруулар арасында чечилбеген кандайдыр бир жагдайларды балбандарды күрөштүрүп чечип келишкен. Жеңген балбандар башчыларынан ар кандай сыйлыгына ээ боло баштаган, ошол себептен жеңишке умтулуу түшүнүгү да келип чыккан, мындан сырткары жеңишке жеткендери да кадыр баркка ээ болуу же кандайдыр бир жетекчиликке же кол башчыга шайланышкан. Көпчүлүк элдин тагдыры көптөгөн согуштар менен коштогон бирин бири басып алуу, мал-мүлкүн тартып алып ,өздөрүн кулчулукка айдап кетүү коркунучтары жаралып келген. Акырындап азыраак күч колдонуп жеңишке жете турган ар кандай ыкмаларды ойлоп табышып, спорттук көнүгүүлөрдү ойлоп таба башташкан, андан сырткары жеңишке жеткендердин да кандайдыр бир ыкмаларын изилдешип, анализдеп, үйрөнгөнгө шашыла башташкан (Ф.Е. Байман – 1972. С– 22).

Кармаштарда согуштан көбүнчө жекеме-жекеге кармашууга туура келген, ал убакта биздин ата бабаларыбыз да күрөштөрдү жогоруу баалашкандыктан согуштарда күрөштүн элементтерин өз жерин, мекенин коргоодо көп колдонушкан. Күрөш

убагында балбандардын күчүн, шамдагайлыгын, тартынбастыгын, амалдуулугун, эрктүүлүгүн байкап көрүүгө мүмкүн болуп кызыгууну жараткан. Ошентип, күрөштүн пайда болгонун ар кандай асканын боорлорунан, эстеликтерден, таштардын беттерине тартылган сүрөттөрдөн жана белгилүү тарыхчылардан угуп келебиз. Андан сырткары эл оозуна алынып келген ар кандай аңгемелер да жок эмес. Аюу менен күрөшкөн аке, илбирс менен кармашкан баатыр деген сөздөр менен акындар, ырчылар ошол мезгилдеги спорттун түрүн айтып келишкен (Б.Х.Анаркулов – Алматы, 2006. – 26 с.).

Андан тышкары азыркы убакта дагы ар кандай археологдордун жана тарыхый изилдөөчүлөрдүн да ишинде, окумуштуулардын илимий иштери дагы далилдеп келет.

Күрөш жаатында жүргөндө айтылуу Ибраим Узаков (Тапанча балбан) тууралуу кыргыздарга эле эмес Фергана өрөөнүнө чейин жалпы калайык калкка белгилүү. 1967-жылдары Жалал-Абад шаарындагы педагогика окуу жайынын дене тарбия бөлүмүндө окуган. Жалал-Абад, Кара-Суу, Ош, Анжиян, шаарларында дем алыш күндөрү чоң балбандардын катышуусунда мелдештер болуп өтчү. Кыдырып жүрүп күрөштөн дайыма жеңиш менен кайтчу. Ибраим (балбан) Өзбекстан, Тажикстандан келген атактуу балбандары (Сатыбалды, Өктөм) биринин артынан бирин чапчу деген эмгек китебинде жазган (Анаркулов, Х. Ф. 2022. С. 268-273).

Окумуштуулардын илимий эмгектерине таянып кыргыз күрөшүнүн түрлөрү байыркы заманга чейин келе жатканына күбө болдук. Байыркы заманда кыргыз элине кыргыз күрөшү канчалык деңгээлде кызыгуулары артып, таалим тарбия максаты дагы жогору экенин көрсөтүп келет. СССР убагында кыргыз күрөшүнүн түрлөрү четте калган эмес, ал убакта дагы Республикалык деңгээлге чейин мелдештер өткөрүлүп келе жатканын окуп билип турабыз (Калилов У. Ж. 2007. С. 26).

Азыркы убакта мелдештерди өткөрүү Кыргыз Республикасынын демилгеси менен уюштурулуп, алгачкы 2012-жылы Түрк кеңешинин саммитинде чечилип, Кыргыз Республикасында тарыхта биринчи ирээт 2014- жылы 9-сентябрда Ысык- Көл облусунда Чолпон-Ата шаарында өткөрүлгөн бул мелдештерге 19 мамлекеттен 22 команда, 430 дан ашуун спортчулар катышышкан. Булар Азия, Европа, Түштүк Америка, Америка катыша тургандыгын билдиришкен, жана ар ll жыл сайын өткөрүлсүн деген чечимге келишкен. Ал эми күрөштүн түрлөрү боюнча кыргыз

күрөш, алыш күрөш, казак күрөштөрү болгон кыргыз балбандары дээрлик көпчүлүк салмактардын чемпиону аталган (Кадыркулов А. 2015. С. 15).

2016-жылы l-көчмөндөр оюндарына 62 өлкө катышышты. Анын ичинен 17 маданий программаларды тартуулады . Бул жылы биринчи оюндарга салыштырмалуу спорттун улуттук түрлөрү боюнча мелдештердин саны көп болду. Мамлекеттердин өкүлдөрү спорттун 23 түрү боюнча катышты. Ар улуттун, улуттук күрөштөрү мелдештерге кийирилген (Б. Абдырахманов 2001. С. 258-263).

2018-жылы 2-көчмөндөр оюндары Ысык-Көл облусунда Чолпон-Ата шаарында өткөрүлгөн. Бул жолу дагы улуттук күрөштүн 10 түрүнөн болгон. Алар Алыш, Ашыртмалы аба гюреши, Гуштини милли камарбанди, Гореш, Гюлеш, Казак күрөшү, Кыргыз күрөшү, Кураш, Көчмөндөрдүн улуу күрөшү, Пахлавни күрөштөрү болгон.

2022-жылы Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары Түркия мамлекетинде Изник шаарында өткөрүлгөн. Ал оюндарга 3000ден ашык спортчулар катышышкан. Күрөштүн түрлөрү Алыш, Ашыртмалы аба гюреши, Гуштини милли камарбанди, Гореш, Гюлеш, Казак күрөшү, Кыргыз күрөшү, Кураш, Көчмөндөрдүн улуу күрөшү, Пахлавни, Самбо, Сумо, Монгол бох, Кураш, Ссырым күрөштөрү болгон (Арстанбеков С. А 2012. (1), 1694-6707).

1.2. Кыргыз күрөшүнүн пайда болушу, өнүгүшү жана спорттун түрү катары калыптанышы

Кыргыз эли Тянь-Шанда жашаган ар кандай этникалык бирдей жана бирдей эмес уруулардан жана уруулук уюмдардан түзүлгөн. Өзүнүн жашоо тиричилигинин ушул жана социалдык-экономикалык шарттарына байланыштуу дене тарбиялык көнүгүүлөрдүн дагы эффективдүү келген түрлөрү калыптанылган жана жакшыртылган, алар кийин белгилүү бир максаттардын жана маселелердин каражаттарын гана эмес, ошондой эле системаларын да аныкташкан. Белгилүү болгондой эле, биздин ата-бабаларыбыз көчмөн жашоо тиричилигин алып жүрүшкөн. Үзгүлтүксүз жана узак көчүүлөр чоң кыйынчылыктар менен айкалышкан. Алар чабуул коркунучу менен да коштолгон, ар кандай учурда коркунучту кайтарууга даяр болууну талап кылган. Ушул себеп менен дене тарбиялык көнүгүүлөр өзгөчө бир мүнөзгө ээ боло баштайт, анын ичинде “кыргыз күрөш” дагы. Мындан сырткары, согуштук-тажрыйбалык маанидеги “Эр сайыш”, “Найза ыргытуу” ж.б. сыяктуу айрым дене тарбиялык көнүгүүлөрдүн түрлөрүнүн

пайда болуу себеби болуп жогоруда айтылган жагдайлар эсептелинет (Абдырахманов Б.А., Иманалнев Т.Т. 2022. - 124 б.).

“Кыргыз күрөш” байыркылык менен терең байланышкан каада-салттар, үрп-адаттар, калк арасында, феодалдык доордо кеңири жайылган. Дене тарбия каражаты катары “кыргыз күрөшкө” чоң маани берилген. Мисалы, уруулар ортосундагы талаш-тартыштар кыргыз күрөш балбандарынын кармашуулары аркылуу чечилген. Ошондуктан кыргыздар кылымдан кылымга абдан күч-кубаттуу, шамдагай, чыңалган адамдарга чоң сый-урматтоо менен мамиле кылышкан. Мисалы, Каба уулу Кожомкул (1888- 1955) элдик баатыры тууралуу айтсак, элдик баатырдын элесине 1961 -жылдан бери, кыргыз күрөш боюнча эл аралык мелдештер өткөрүлөт. Октябрь революциясы адамзат коомунун өнүгүшүнө жаңы доор алып келген, бул жашоонун бардык тармактарында түп-тамырынан кайра өзгөртүп түзүлүүгө алып келген. Социалистик коомду курууда дене тарбия жана спорт тармагында кайра калыптануулар чоң мааниге ээ болгон (Абдырахманов Б.А., Иманалнев Т.Т. 2022. - 124 б.).

1.3. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүү этаптарын аныктоо

Алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этабы:

Бул этап эң узак жана прикладдык маанидеги этап болуп эсептелет. Мезгили: байыркы замандан улуу Октябрь революциясына чейинки доор.

Кыргыз күрөшү кыргыз элинин улут жана мамлекет катары өсүп-өнүгүшү менен тыгыз байланышта болуп, калыптанып өнүгүп келген. Муну биз кыргыз элинин тарыхый булактарынан жана ар кыл эпос-дастандарынан жакшы билебиз. Адам баласы жаралгандан баштап эле эмгекке, аңчылыкка, өздөрүн коргонууга, ар кандай ыкмаларды ойлоп таап, күрөшкө да маани берип башташкан. Үзгүлтүксүз узак көчүүлөрдөн дайыма ар кандай кол салууларга, мал- мүлкүн тарттырууга, өздөрүн коргош үчүн далай өлүмдөргө да дуушар болушкан. Ошондон улам дене- тарбиялык ар кандай көнүгүүлөргө спорттук ыкмаларды үйрөнө башташкан. Кыргыз күрөшү байыркы кыргыз элинин тарыхы менен терең байланышкан. Буга мисал катары байыркы археологиялык табылгалар, чоң жана кичи эпостор, таш боорундагы жана аскадагы чегилген сүрөттөр айгиленеп келет.

Кыргыз элинин арасында салтуу оюндардын ар кандай түрлөрү өнүгүп баштаган. Алардын ичинен дагы кыргыз күрөшүнүн өзгөчө көнүл бөлүнүп, өнүгүп, эл арасында кеңири жайылган күрөштү “Манас” эпосунан Абулкасым Фирдоусинин

“Шах-Наме” деген поэмасынан, санжыралардан, эл оозундагы “Манас “айтуучулардан, адабий чыгармалардан кездештире алабыз. Мисалга ала кетсек, чоң жана кичине эпостордон, Кошой менен Жолойдун кармашы, Ак балбан менен Дөө балбандын кармашы, Карагел, Айчеке, Эртиштээк, Абдырахман, Бөлтүрүк, Каба**,** Кожомкул, Тапанча балбандар жөнүндө билебиз. Бирок, бул айтылуу балбандарыбыздын баардыгы тубаса күчтүү балбандар болушкан.

“ Манас” эпосунда да ыкмаларга салып жыгуулары да кенен баяндалган. Белбоодон кармоо, алдынан чалуу, белге алуу, артка ыргытуу, жамбашка алуу ыкмалары да көрсөтүлгөн. Бул тууралу Көкөтөйдүн ашында , эпостун бөлүгүндө кенен айтылган.

Усулдук өнүгүү этабы.

Экинчи этап

Улуу октябрь Социалисттик Революциясынын өлкөдө орношу жана башка элдердин күрөш түрлөрү менен байланышынын башталышы . Мезгили: 1918-жылдан 1952-жылга чейинки кыргыз күрөшүнүн өнүгүү учуру.

1918-1919-ж.ж. баштап кыргыз эли Совет өкмөтүнүн дене тарбия жана спортту кыргыз жергесинде өнүктүрүүгө көргөн аракеттеринин натыйжасында башка элдердин күрөш түрлөрү, аларды окутуп-үйрөтүү жолдору менен тааныша баштаган. Бул учурда негизинен орус элинин спорттору менен жана башка өлкөлөрдүн спорттук түрлөрү греко-рим, эркин күрөштөрү менен машыга башташкан (Зациорский В. М 1966. -200 с.).

1927-жылы Казан шаарында болуп өткөн дене тарбия жана спорт боюнча чогулушунда спорттун улуттук түрлөрүнүн мындан аркы тагдыры талкууга алынып, төмөнкүдөй иш-чаралары белгиленген.

-Изилдеп көрүп, керектүү жана керексиздерди бөлүштүрүү;

-талдоонун негизинде аларды спортко ылайыктап регламентөө;

-тийиштүүлөрүн советтик дене тарбия системасынын каражаттарына кошуу.

Ошол эле чогулушта Кыргыз АССРинин улуттук спортунун түрлөрү боюнча мындай деген жыйынтыкка келген.

-“Ордону, селкинчекти, жашынбакты”, текшербей эле колдонууга болот.

-“ Кыз куумай, аркан тартыш, ак чөлмөктү, улак тартыш, оодарыш, күрөштү “, тажрыйба жүзүндө текшерүүгө алып, кийин гана колдонууга мүмкүндүк берген.

Алардын ичинен “ Эр сайышты, калмак алышмайды, жаа атууну” спорттун жараксыз түрлөрү деп эсептелсин деп кабыл алынган.

Республикада, бүт аймактарда , улуттук оюндарынын мелдештери, анын ичинен күрөш спорту алгачкылардан болуп өткөрүлгөн.

1934-жылы августта спорттун күрөш түрүнүн өнүгүүсү чоң жетишкендик болуп, ал биринчи кыргыз спартакиадасынын программасына кошулду.

Анда балбандарга күрөшкө кийүүчү эки кийим көргөзүлгөн. Түштүк аймакта чепкен, бутуна маасы сунушталган, себеби өзбектер көп жашагандыгы менен түшүндүргөн. Ал эми түндүк тарапта бөлөк кийим түрү сунушталган, жөнөкөй күрөшкө кийилген трико жана жумшак бут кийим. Эки түрдө тең белинде кур менен. Далысы же каптал менен атаандашып жерге жаткырса, ал эми өзү бутунда турса, ошол адам жеңүүчү аталган.

1948-жылы кабыл алынган ВКП(б) БКнын дене тарбия жана спорт маселелери боюнча токтомунун негизинде, Кыргызстандын спорт комитетинин №106 атайын буйругу жарыяланган. Бул буйрукта улуттук спорттун түрлөрүн мындан ары өнүктүрүү маселеси да баса көрсөтүлгөн. Аталган буйрукту аткаруу үчүн 1951-жылы спорт комитет тарабынан улуттук спорттун 8 түрү боюнча күрөш, оодарыш, ат чабыш, жорго салыш, ордо,тогуз коргоол боюнча мелдештер Республикалык деңгээлде биринчи ирээт өткөрүлгөн. Ошол эле жыл II чи жолу да Республикалык деңгээлде өткөрүлгөн (Галковский Н. И. 1952. С.447).

1953-жылы республика биринчилигинде бүт областтын балбандары катышкан. Биринчи орунду Талас командасы ээлеген.

Күрөштүн классикалык жана эркин күрөш түрү болуп өнүгүшүнө өзүнүн чоң салымын улуттук күрөш спорттун бир түрү катары кошту.

1955-жылы гана Республикада биринчи эркин күрөш боюнча группа түзүлгөн. Машыгуучулардын чоң бөлүгүн кыргыз жаштары түзгөн. Алардын көп бөлүгү күрөш менен машыгуучулар болгон.

Республикада эркин күрөштү кеңири таратууда кыргыз күрөш чоң түрткү болгон. С.Чириков, Ш.Мусаев, М.Джылкычиев, Э.Жуманалиев, А.Келдибеков, Э.Мойдунов мурунку балбандар аз убакыттын ичинде эркин күрөштү өздөштүрүп жана ага кыргыз күрөшүнө техникалык жаңы кыймылдарды кошушкан.

«Советская киргизия» гезитинде Улуттук спорттун түрлөрүн өнүктүрүү макаласында жазылган, республиканын айыл жаштар арасында күрөш өтө белгилүү.

1960-жылы Кыргыз ССРдин республикалык спорт союзунун кеңешинин организациялары жана бирикмелери күрөш боюнча көп тираждагы окутуучу фильм

техникалык кыймыл, күрөштүн жүрүшүн жана мелдештин эрежелерине андан ары үйрөтүүгө чоң жардамын көргөзгөн.

1958-жылы Москвадагы ипподромдо өткөн декадада москвалыктардын чоң кызыгуусу кыргыз улуттук спорт түрүн көрсөткөндө башталды. Балбандардын беттешүүсүн чоң кызыгуу жана рахат алуу менен Москванын көрүүчүлөрү күбө болушту (Радаев С.В. – 2008. С. –24).

Спортко келгенде улуттук күрөш, классикалык күрөш, эркин күрөшкө катышкан балбандарыбыз жакшы ийгиликке жетишип келишкен. С. Чекиров, Э. Кутманалиев, А. Келдибеков, К. Бараканов, Н.Сулайманов, К.Макешев, Н. Жаманкуловдор классикалык жана эркин күрөштөн спорттун чебери деген наамга жетишкен.

Кыргыз күрөшүнүн түрлөрү 1961- жылдан баштап 1970-жылга чейин Республикалык биринчилиги өткөрүлгөн эмес. Болгону борбордук кеңеш өз алдынча спорттук коом (БК ӨАСК) “Колхозчу” биринчиликтери өткөрүлүп турган (Балдаев К.В. – М., 1989. –С. 234).

1970-жылы мамлекеттик дене тарбия институттун студенттери окуунун программасына күрөш спорт түрүн киргизген. ошентип күрөш спорт түрү боюнча мелдештер республикада көп өткөрүлө баштаган.

1970-жылдарда Д.Өмүрзаковдун китептери жарык көргөн, ошолордо кыргыз күрөшкө тиешелүү бир нече маалыматтары берилген (Ф.Е.Байман-1972 С. 13).

1972- жылы Ф.Е.Байман тарабынан кандидаттык диссертация жазылып жакталган.

1971-жылдан баштап Республикалык биринчиликтер кайрадан өнүгүү жолуна түшө баштаган.

1974-жылдан баштап спортун улуттук түрлөрү боюнча спартакиада өткөрүлө баштады. 1978-жылдары айрым салмак категориясы боюнча Кыргыз ССР кубогу уюштурулган.

1969-70-жылы окуу жылынан баштап кыргыз күрөшү Кыргыз мамлекеттик дене тарбия институтунун окуу программасына киргизилген. Орто Азия жана Казакстан Республикаларына барып, мелдештерде ийгилик жаратып келишкен.

Солгундашуу этабы

Үчүнчү этап. Советтер Союзунун Улуттук Олимпиада комитетинин түзүлүшү жана анын Эл аралык олимпиада комитетине мүчө болуп кабыл алынышы менен өлкөдө, Европада жана дүйнөдө эң кеңири тараган грек-рим жана эркин күрөштү жайылтууга көргөн аракеттердин таасиринин негизинде, Кыргызстанда улуттук

күрөшкө болгон көз караштын өзгөрүшү жана камкорчулуктун төмөндөшү. Мезгили: 1952- жылдан баштап 1991-жылга чейинки учур. Ушул мезгилдерде кыргыз күрөшүнүн түрлөрү боюнча мелдештер өткөрүлбөй калды. Балбандардын дээрлик көпчүлүгү эркин күрөш, грек-рим күрөш түрлөрү менен машыгууга кызыгуулары артты. Буга мисал: СССР дин чемпиону С. Чекиров, Э. Кутманалиев, А. Келдибеков, К. Бараканов, Н.Сулайманов, К.Макешев, Н. Жаманкуловдор жана башкалардын таасири болду. Көпчүлүк балбандардын максаты эл аралык мелдештерге катышуу болду, спорттун эл аралык чеберчилигин алуу максатында балбандардын көпчүлүк түрү ооп кетти десек жаңылышпайбыз. Кыргыз күрөш түрлөрүнө ошол мезгилде жакшы көңүл бурулбай калды.

Кайра жаралуу этабы

Төртүнчү этап. Кыргыз Республикасынын эгемендүү мамлекет болуп таанылышы жана Бириккен Улуттар Уюмуна расмий мүчө болуп кабыл алынышы менен өлкөдө элдик оюндар жана улуттук спорттун түрлөрүнүн өнүгүшүнө басымдуу көңүл бурулуп, акча каражаттары каралып, мелдештер уюштурулуп кыргыз күрөшүнүн кайрадан жандануусу, өнүгүшү ылдам темпте жогорулай баштаган. Мезгили: 1991-жылдан азыркы убака чейин.

1993-жылы Кыргыз улуттук спорттун түрлөрү боюнча мелдештин эрежелери, бирдиктүү классификациясы жөнүндөгү жобосу, разряддары жана наамдарды ыйгаруу тартиби иштелип чыккан.

1993-жылы Кыргыз спорту тууралуу мыйзам иштелип чыккан. Аны Кыргыз Республикасынын федерациялары жактырып, К.Р. Дене тарбия жана спорт боюнча мамлекеттик комитети бекиткен.

1994-жылы Кыргыз күрөшүнүн федерациясы түзүлгөн.

1995-2008-ж.ж чейин ар жыл сайын Республикалык, облустук, шаар аралык жана эл аралык деңгээлдерде кыргыз күрөшүнүн федерациясы өткөрүп келишкен. Атүгүл, кошуна өлкөлөрдүн арасында да балбандарыбыз күч сынашып, жеңишке жетип келишкен. Түрк тилдүү өлкөлөрдө, Казакстан, Тажикистан, Өзбекстан, Иран, Түркменстан, Башкирстан, Татарстан ж.б. өлкөлөрдүн ичинде Кыргыз күрөш, Алыш күрөш, Белбоо күрөштөрүнүн арасында мелдештер өтүп түрган. Атактуу балбаныбыз каймана аты Тапанча жеңишти колдон чыгарган эмес, 28 жолу өлкөнүн жана эл аралык мелдештерди жеңип келген. Кыргыз күрөшүн өнүктүрүү үчүн федерация эл аралык мелдештерди уюштурушуп, Балбандарды Башкиристан,

Татарстан, Черкесовага барып азыркы замандын атактуу балбаныбыз, Кожобеков Нурбек өңдүү балбандарыбыз жеңишти багындырышкан. Түрк тилдүү өлкөлөрдүн арасындагы расмий түрдө уюштурулган 1-2-3-көчмөндөр оюндарында балбандарыбыз көптөгөн ийгиликтерге жетишкен. Азыркы убакта кыргыз күрөшүнө кыздар арасында дагы мелдештер өткөрүлөрү пландап жатышкандары айтылууда, өнүгүү жолу Эл аралык деңгээлге чыгып келе жатканы көпчүлүгүбүзгө маалым. Кыргыз күрөштөрүнүн, Алыш, Лейлек, Кулатуу күрөштөрүнүн өнүгүү этаптарын аныктоо. Орто Азиядан чыккан чыгаан окумуштуу, айтылуу дарыгер Абу Али Ибн Сина 1012- 1024-жылдары өзүнүн «Дарылоо илиминин канону» -деп аталган эмгегинде күрөш ден-соолукка өтө пайдалуу көнүгүү деп жазган. Аны азыркы эркин күрөш жана улуттук күрөш ыкмаларына окшоштуруп экиге бөлүп караган жана эрежелерин жазып чыккан (“Канон врачебной науки”. I-часть. стр. 331) (Арстанбеков С. А – 2017. – №. 1. – С. 115-121).

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

МАТЕРИАЛДАР ЖАНА МЕТОДДОР

2.1 Изилдөөнүн уюштурулушу

Изидөө ишибизде анкета методу менен жүргүзүлдү. Жүргүзүлгөн анкетабызда кыргыз күрөшүнүн түрлөрү жана өнүгүү этабында ылайык суроо ирээтинде элдин күрөш жаатындагы ойлорун биле алдык. Диссертациянын максатынын алкагында дене тарбия жана спорт тармагындагы адистер, жалпы билим тармагындагы мугалимдер арасында сурамжылоо жүргүзүлдү. Сурамжылоого жеңил тандоо ыкмасы аркылуу тандалып алынган 309 респондент катышты. Сурамжылоо формасы респонденттердин демографиялык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу суроолор менен катар, кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүү этаптарына байланыштуу көп варианттуу 20 суроодон турат. Сурамжылоо 2024 - жылдын март – апрель аралыгында онлайн түрдө жүргүзүлдү. Алынган маалыматтар Jamovi программасынын жардамы менен, сүрөттөөчү статистикалык ыкмалар (жыштык жана пайыздык таркалышы) аркылуу талдоого алынды.

1-торчо. Катышуучулардын жынысына, жашына, үй-бүлөлүк абалына жараша бөлүнүшү

	Группа	n	%
Жыныс	Эркек	147	47.6%
	Аял	162	52.4 %
Жаш	22-27 жаш	102	33.0 %
	28-33 жаш	34	11.0 %
	34-39 жаш	50	16.2 %
	40-45 жаш	75	24.3 %
	46 жаштан өйдө	48	15.5 %
Үй-бүлөлүк абалы	Бойдок	112	36.2 %
	Үй-бүлөлүү	197	63.8 %

2-торчо. Катышуучулардын билим деңгээли, кесиптик тажырыйбасы, иштеген жери боюнча бөлүштүрүү

	Группа	n	%
Билим деңгээли	Орто	56	18.1 %
	Колледж	35	11.3 %
	Бакалавр	50	15.2%
	Жогорку	142	46.0 %
	Магистрант/Аспирант	20	6.4 %
	Доктор/ ж.б	6	1.9 %
Кесиптик тажрыйбасы	1-9 жыл	105	34.1 %
	10-20 жыл	164	53.2 %
	21-39 жыл	25	8.1 %
	40-49 жыл	11	3.6 %
	50 жыл жана андан жогору	4	1.2 %
Иштеген мекеме	Жалпы билим берүү орто мектебинде	90	29.2 %
	Университет /Академияда	70	22.4%
	Мекемеде	13	4.2 %
	Бөлөк тармакта	136	44.2 %

2.2. Изилдөөнүн методдору

Документалдык материалдар жана адабияттык булактарды иликтөө методдору.

Изилдөөчү теманын негизинде илимий булактарды, макалаларды, методикалык көрсөтмөлөр, китептерди карап жана талдап чыктык.

Сурамжылоо методдору

- анкета жүргүзүү,
- аңгемелешүү жана интервью алуу

Статистикалык талдоо ыкмасы.

2.3. Документалдык материалдарды жана адабияттык булактарды иликтөө методу

К.Ч. Джанузаковдун маалыматы боюнча "Документтик материалдарды жана адабияттарды иликтөө, изилдөөнүн темасын тандоо жана аны иликтеп ачуунун эффективдүү жолдорун издөө, көп учурларда, илимий иштин эң алгачкы стадияларында колдонулат. Изилдөөчүлүк иште алгачкы жана негизги шарт - изилдөө темасы боюнча илимий адабияттарды терең өздөштүрүү, официалдуу документацияны түшүнүү жана иштеп чыгуу. Белгилеп кетсек, адабий маалыматтарды үйрөнүү спортто изилдөөлөрдү уюштурууда, эреже боюнча, окутуучу жана машыктыруучулардын иштөө тажрыйбасын тааныштыруу менен толукталат, анткени көптөгөн методикалык суроолор атайын адабияттарда жетиштүү түрдө берилген эмес". (К.Ч. Джанузаков, 2014).

2.4. Анкета методу

Анкета жүргүзүү - бул анкетанын стандартташтырылган суроолор системасына респонденттердин жазуу түрүндөгү жооптору аркылуу маалыматтарды алуу методу.

Туташ анкета жүргүзүүдө иликтенип жаткан адамдарды бардык жактан сурамжылоонун негизги жыйындысын караштырат.

Тандалма анкета жүргүзүүдө негизги жыйындынын бир бөлүгү гана сурамжылоого катыштырылат - тандалма сурамжылоо. Анкета алуунун дал мына ушул гана түрү кеңири таралган. Изилдөөчүнүн, респонденттер менен болгон пикирлешүү ыкмаларына карай жекече жана сырттан анкета жүргүзүү деп бөлүп көрсөтүшөт. Жекече анкета жүргүзүү изилдөөчүнүн респондент менен түздөн-түз байланышта болушун караштырат, мында биринчисинин көз алдында экинчиси анкетага жооп

берет. Анкета алуунун бул ыкмасы эки талашкыс артыкчылыкка ээ: биринчиден, анкетанын толук кайтарылышына жана экинчиден, алардын туура толтурулушуна көзөмөлдүк кылууга мүмкүндүк берет.

Жекече сурамжылоонун жол-жобосунун ар түрдүү мүнөзү топтук жана жекече анкета жүргүзүү деп бөлүштүрүүгө укук берет.

Топтук анкета жүргүзүү адамдардын тобунун бир учурда сурамжылоого катышуусун караштырат. Дал ушул гана анкета жүргүзүү аз убакыттын ичинде минималдуу чыгашалар менен олуттуу материалды жыйнап алууга мүмкүндүк берүүчү метод болуп саналат.

Жекече анкета жүргүзүүдө сурамжылоо кезек-кезеги менен жүргүзүлөт.

Сырттан анкета жүргүзүүдө изилдөөчүнүн өзү катышпаса да, респонденттер анкетанын суроолоруна жооп берүүсү менен мүнөздөлөт. Респонденттерге анкеталарды жеткирүү ыкмасы боюнча почта аркылуу жана таркатып берүүчү анкеталар аркылуу жүргүзүлүүчү анкеталык сурамжылоолор деп бөлүнөт. Сыртынан анча айырмаланбаган эффективдүүлүгүн эске албаганда, мындай анкета жүргүзүүлөрдө жыйынтык бирдей болбой калат.

Почта аркылуу анкета жүргүзүү, аты эле айтып тургандай, анкеталар респонденттерге почта аркылуу жеткирилет жана албетте кайрадан почта аркылуу жооптору алынат. Анын артыкчылыктары мындай анкеталарды таратуунун мейкиндигинин кеңдигинде; олуттуу тандалып алынган маалыматтарды алуу жана аймактык жактан алыс жайгашкан респонденттерден сурамжоолорду жүргүзө алуу мүмкүнчүлүгүндө.

Почта аркылуу анкета жүргүзүүнүн кемчилиги - бул кайра кайтып келген анкеталардын үлүшүнүн аздыгы, орточо эсеп менен 5 % га жакын; сурамжылоого катышкандардан белгиленген тандап алуулардын болбой калышы, анын аркасында бейтааныш адамдарга анкеталарды жөнөтүүдө респонденттердин канчалык деңгээлде талап кылынган контингентке дал келерин эч ким билбейт; анкеталарды өз колдору менен толтурулганына эч ким кепилдик бербейт.

Анкеталардын кайтып келишин төмөнкүдөй жол менен жогорулатууга болот: а) респондентке персоналдуу түрдө аты-жөнүн толук жазып кайрылуу менен; б) анкетанын жакшылап түзүлгөн киришүү бөлүгү жана коштомо каты менен, аны окуганда респондент өткөрүлүп жаткан экспериментте өзүнүн ролу канчалык экендигин сезиши керек (ушул максаттан алып караганда эмне үчүн тандалып

алынгандыгынын принциби белгилүү болот); в) ар бир жөнөтүлгөн анкета менен кошо кайра кайтарымдык дареги жазылып, маркасы чапталган конвертти кошо салып жиберүү керек; г) эгерде респондент кааласа, эксперименттин жыйынтыгын да салып жиберүүгө даяр экениңизди билиши керек.

Таркатып берилүүчү анкета жүргүзүүдө респонденттердин ар бирине анкеталар жеке өзүнө таркатылып, аны үйдөн толтуруп келүүгө уруксат берилет жана сөзсүз кандай жол менен болсо да кайтарылып алынат.

Анкета жүргүзүүнүн бул түрүнүн артыкчылыгы: изилдөөчүнүн респондент менен болгон жеке өзүнүн байланышы, изилдөөгө болгон кызыгууну арттырат; респондентти анкетаны кантип толтуруу керектиги жөнүндө кеңештерди берүүгө мүмкүн болот; белгиленген тандап алууларда респонденттин ага ылайык келерин толук аныктоого болот.

Таркатып берилүүчү анкета жүргүзүүнүн кемчилиги, анкетанын кайтып келишинин процентинин салыштырмалуу төмөндүгүндө (ошондой болсо да, почта аркылуу анкета алууга караганда бир топ эле жогору) жана респондент анкетаны үйгө алып кеткенде өзү толтургандыгына эч ким кепил боло албагандыгында.

Анкета жүргүзүүнүн эффективдүүлүгү көпчүлүк учурда анкетанын сабаттуу түзүлүшүнөн жана мазмунунан көз каранды (К.Ч. Джанузаков – 2014, - 167 б).

2.5. Аңгемелешүү- бул изилдөөчүнүн кызыктырган суроо боюнча эки жактуу же көп тараптуу талкуулоо жолу менен маалымат алуу методу. Аңгемелешүүдө респондент дагы, аңгемелешүүчү дагы активдуу тараптар болуп саналышат, ошол эле мезгилде изилдөөчү гана суроолорду берип турат. Чындыгында, интервью бир тараптуу аңгемелешүү болуп эсептелет.

Аңгемелешүү учурунда (анын артыкчылыгы ушунда) изилдөөчүнү кызыктырган нерселер жөнүндө тереңирээк элестөөлөрдү алууга болот, ошону менен катар эле күмөн санаган жоопторду, анан албетте, абдан ишенимдүү маалыматтарды да алууга болот. Аңгемелешүүнүн кемчилиги болуп аны өткөрүү үчүн зарыл болгон салыштырмалуу көбүрөөк убакыт эсептелет, бул жетиштүү материалды чогултуу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү кыскартат. Аңгемелешүү учурунда суроолор берилет жана кезек-кезеги менен талкууланып турат, бул суроолор 'планда каралып, бирок жазылганга караганда кененирээк ачылат (К.Ч. Джанузаков – 2014, - 167 б).

Интервью алуу - бул изилдөөчү тарабынан оозеки берилген суроолордун системасына респонденттердин оозеки жооп берүү жолу менен маалыматтарды

алуу методу. Максатына карай интервью төмөнкүдөй болуп бөлүштүрүлөт: пикирлер интервьюсу - ал адамдардын тигил же бул көрүнүштөргө болгон мамилесин аныктоо үчүн багытталат; документалдык интервью - фактыларды жана окуяларды тактоого багытталат. Өткөрүлүшү боюнча интервью стандарттуу эмес (бейформал), стандартташтырылган жана жарым-жартылай стандартташтырылган интервью болуп бөлүнөт.

Стандарттуу эмес (бейформал) интервьюда изилдөөчү тарабынан мурдатан даярдалган суроолорду, көп үлгүлөрүн пайдалануу күтүлөт жана маектешүүнүн жүрүшүндө алардын ырааттуулугу бузулушу толук ыктымал. Стандарттуу эмес (бейформал) интервьюнун артыкчылыгы кыйноосуз формада, респондентте чыңалууну пайда кылбастан алып барууга болот. Бирок, мындай интервьюнун жыйынтыктарын сандык жактан иштеп чыгуу абдан кыйын, анткени сурамжылоонун жүрүшүндө изилдөөнүн милдеттерине түздөн-түз тиешеси жок бир нече кошумча маалыматтар (эгерде аңгемелешүүчү маектешүү предметинен кызыгып кетип, таптакыр башка жакка кетип калса) пайда болот.

Стандартташтырылган интервью суроолордун жоопторунан, мазмунунан, формасынан жана алдын ала бекем бекитилген тартип боюнча сунушталат. Мындай интервьюнун жыйынтыгы каттоого, сандык жактан иштеп чыгууга жана салыштырууга оңой кирет. Бирок, аз респонденттин жоопторун терең түшүнүү үчүн зарыл болгон тактоолор менен камсыз кыла албайт. Бул интервьюнун түрүнүн кемчилдигин жарым-жартылай стандартташтыруу деп аталган интервьюну пайдалануу менен жеңип чыгууга болот. Ал өз ичине абдан так иштелип чыккан суроолордун тизмегинен турат, алардын эч бири өзгөрүлбөстөн берилет, ал эми изилдөөчү аларды маектешүү маалында ылайыгына карай өзү каалаган учурда берип турат. Интервью учурундагы суроолор анкетадагы суроолордой эле төмөнкүдөй болушу мүмкүн: - ачык суроолор, мында жооптордун мүнөзү жана саны, алардын түрлөрү жана формасы алдын ала караштырылбайт (стандартташтырылбаган интервьюда бир гана ачык суроолор пайдаланылат); - жабык суроолор, мында сунушталган көп үлгүлөрү боюнча жооптордун бир же бир нече жооптору каралат; - жарым-жартылай жабык, мында респондентке сунушталган жооптордун бир же бир нече варианттары берилет, ошол эле мезгилде өзүнүн да пикирин айтууга мүмкүндүк берилет; анкеталык сурамжылоо же интервью үчүн суроолорду түзүү бир нече эрежелердин жана сунуштардын

сакталышын талап кылат, анын ичинде социологдор төмөнкүлөрдү сунушташат: өтө ачык түз суроолорду бербөө керек, тескерисинче, изилдөөчүнү кызыктырган нерсеге бир нече кыйыр суроолорду берүү менен жетүүгө болот; өтмө маанилүү сөздөрдөн жана узун суроолордон качуу керек; (К.Ч. Джанузаков – 2014, - 167 б).

Алынган маалыматтар Jamovi программасынын жардамы менен, сүрөттөөчү статистикалык ыкмалар (жыштык жана пайыздык таркалышы) аркылуу талдоого алынды.

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

3.1. Кыргыз күрөшүнүн буттун негизинде чабуул коюу техникалык ыкмасы

1-диаграмма. Эң көп колдонулган ыкмалар

Кыргыз күрөшүндө чалуу ыкмалары 21% колдонулары аныкталды. Ал эми алыш күрөшүндө 28% колдонулаары билинди. Лейлек күрөшүндө каршылашына бутту тийгизбей аттап туруп, бутту оң жана сол жакка коюп ыкма жасалаары 12% аныкталды. Ар кандай мелдештерде балбандарыбыз буттун негизинде чабуул коюп ыкма жасалары аныкталды. Изилдөөбүздө чоңдор арасында салмак категориялары боюнча 55, 60, 66, 74, 84, 96, килограммдан жогорку балбандардын аткарган техникалык ыкмалары боюнча иш жүргүзүлдү. Жалпы 45 спорттун чеберчиликтерине талапкерлер, 13 спорттун чеберлеринин аткарган ыкмаларына анализ берилип, андан сырткары сурамжылоо ыкмасы менен балбандардан айтуусу боюнча биле алдык.

3-торчо. Улуттук кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүүсү кайсы убактан башталган деп ойлойсуз?

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**% жыйынтыгы**
А) Алгачкы адам жаралган доордон	41	13.2 %	13.3 %
Б) Байыркы "Манас" эпосунан	192	62.1%	75.3 %
В) СССР мезгилинде	25	8.0 %	83.4 %
Г) Эгемендүүлүктү алгандан кийин	51	16.1 %	100.0 %

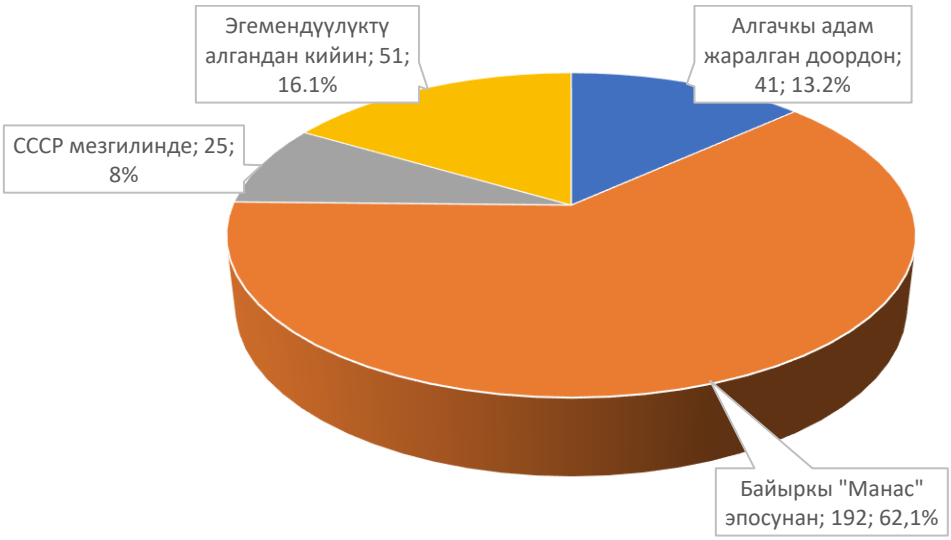

2-диаграмма. Улуттук кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүүсү кайсы убактан башталган деп ойлойсуз?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча улуттук кыргыз күрөшүнүн тарыхый өнүгүүсү боюнча 309 адам сурамжылоого катышты. Алардын ичинде 62,1% катышуучу байыркы “Манас” эпосунан деп жооп беришкен, ал эми 16.1% катышуучу эгемендүүлүктү алгандан кийин, 13.2% алгачкы адам жаралган доордон, ошондой эле 8% катышуучу СССР мезгилинен баштап өнүгүү жолуна түшкөн деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгында кыргыз күрөшүнүн өнүгүүсү байыркы “Манас” эпосунан бери өнүгүп келе жаткандыгы байкалды.

4-торчо. Кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы?

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**% жыйынтыгы**
А) Адам баласы жаралгандан баштап эле	82	26.5 %	25.8 %

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**% жыйынтыгы**
Б) Октябрь революциясында жаралган	31	10.0 %	35.9 %
В) СССР убагында	66	21.3%	57.5 %
Г) Эгемендүүлүктү алгандан баштап, көчмөндөр оюндарынан баштап	130	42.0 %	100.0 %

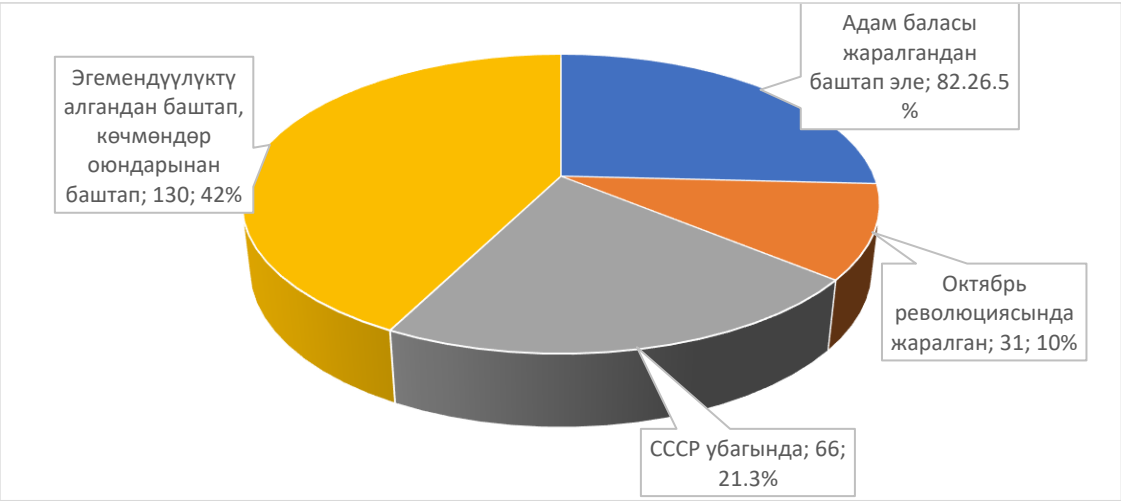

3-диаграмма. Улуттук кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында, кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы боюнча 309 адам сурамжылоого катышты. Алардын ичинде 42 % катышуучу эгемендүүлүктү алгандан баштап, көчмөндөр оюндарынан башталган деп белгилешиптир. Ал эми, адам баласы жаралгандан баштап эле 26 .5% катышуучу, СССР убагында 21.3 % , ошондой эле 31, 10 % катышуучу Октябрь революциясында жаралган деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгында Улуттук кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы экендиги байкалды.

5-торчо. Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы?

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**% жыйынтыгы**
А) Байыркы коомдо эле жаралган	97	31.3%	31.5 %
Б) Октябрь революциясында жаралган	14	4.5 %	35.1 %

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**% жыйынтыгы**
В) СССР убагында	29	9.3 %	44.6 %
Г) Эгемендүүлүктү алгандан баштап, Б.Г. Эркинбаев негиздөөчүсү.	169	54.6 %	100.0 %

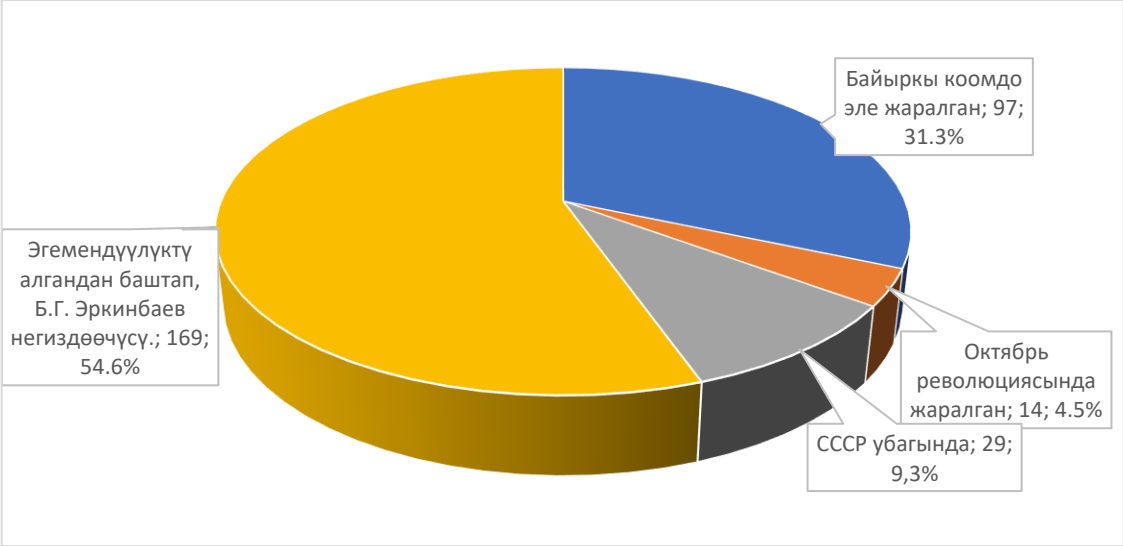

4-диаграмма. Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында, Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы боюнча 309 адам сурамжылоого катышты. Алардын ичинде 54.6 % катышуучу эгемендүүлүктү алгандан баштап, ал эми 31.3% байыркы коомдо эле жаралгандыгы байкалды. Калган катышуучу 9,3 % СССР убагында ошондой эле 4.5 % катышуучу Октябрь революциясында жаралган деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгында эгемендүүлүктү алгандан баштап, Б.Г. Эркинбаев негиздөөчүсү экендиги байкалды.

6-торчо. Лейлек күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу качан башталган?

	Саны	**%**	**жыйынтыгы %**
А) Байыркы замандан эле	122	40.4 %	40.4 %

	Саны	%	жыйынтыгы %
Б) Көчмөндөр оюндары башталгандан баштап эле	114	37.7 %	78.1 %
В) Октябрь революциясында	20	6.6 %	84.8 %
Г) СССР мезгилинде	46	15.2 %	100.0 %

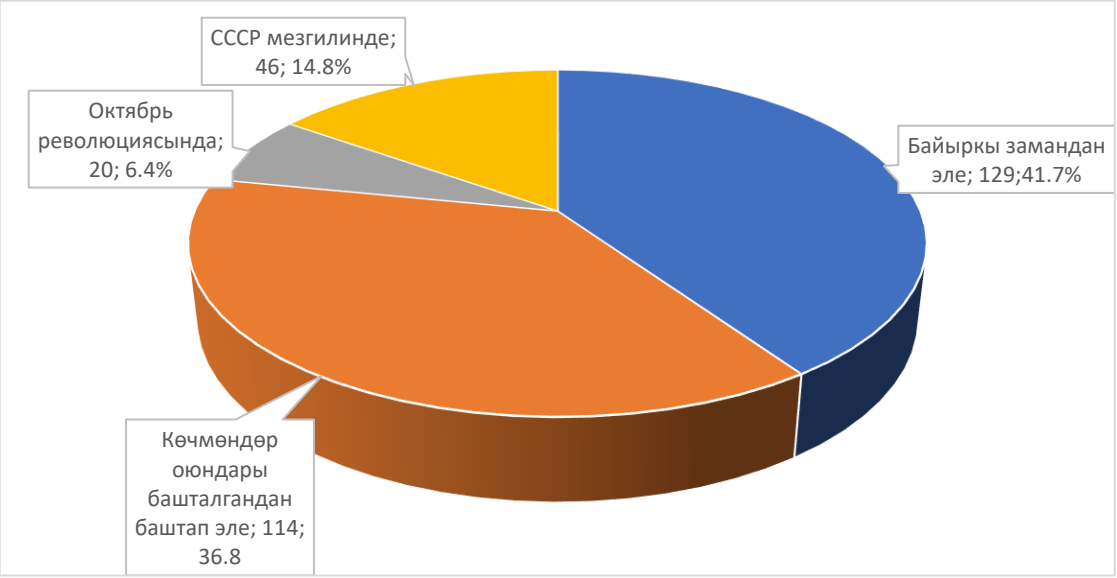

5-диаграмма. Лейлек күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу качан башталган?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында, Лейлек күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу качан башталгандыгы боюнча 309 адам сурамжылоого катышты. Алардын ичинде 41.7 % катышуучу байыркы замандан эле деп, ал эми көчмөндөр оюндары башталгандан баштап 36.8 % га, СССР мезгилинде 14.8 %, ошондой эле Октябрь революциясында деп 6.4% катышуучу белгилеген. Изилдөөнүн жыйынтыгында алынган пайыздык көрсөткүчтөр боюнча байыркы замандан эле өнүгүп келгени байкалды.

7-торчо. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган?

Жалпы -309 адам	Саны	%	% жыйынтыгы
А) Алгачкы коомдо	40	12.9 %	13.2 %
Б) Манас доорунда	88	28.4 %	42.2 %

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**% жыйынтыгы**
В) СССРдин убагында	49	15.8 %	58.4 %
Г) Эгемендүүлүктү алгандан баштап	132	42.7 %	100.0 %

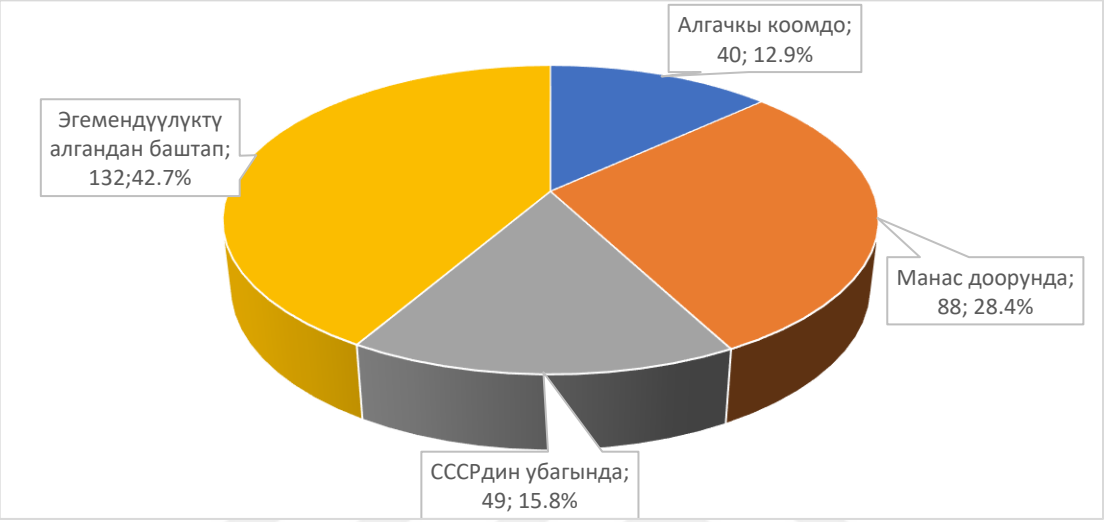

6-диаграмма. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында, кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган боюнча 309 адам сурамжылоого катышты. Алардын ичинде 42.7 % эгемендүүлүктү алгандан баштап, алгачкы коомдо эле өнүгүү жолунда деп 12.9.4 % катышуучу, 15,8 % СССР убагында, ошондой эле, 28.4 % Манас доорунан баштап өнүгүүдө деп белгилешкен. Алынган жыйынтыктар боюнча пайыздык көрсөткүчтөргө таянсак эгемендүүлүктү алгандан кийин өнүгүү жолуна түшкөн деп эсептесек болот.

2-этап. Усулдук өнүгүү этабы

8-торчо Кыргыз күрөшүнүн усулдук өнүгүү этабын кандай ойлойсуз?

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**%жыйынтыгы**
А) Изилдеп көрүп керексиздерди бөлүштүрүү	40	12.9 %	13.1 %
Б) Талдоонун негизинде аларды спортко ылайыктап регламенттөө	42	13.5 %	26.8 %

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**%жыйынтыгы**
В) Тийиштүүлөрүн дене тарбия системасынын каражатарына кошуу	63	20.3 %	47 .4 %
Г) Усулдук даярдыктардын жана кесиптик чеберчиликтерин жогорулатуу	164	53.0 %	100.0 %

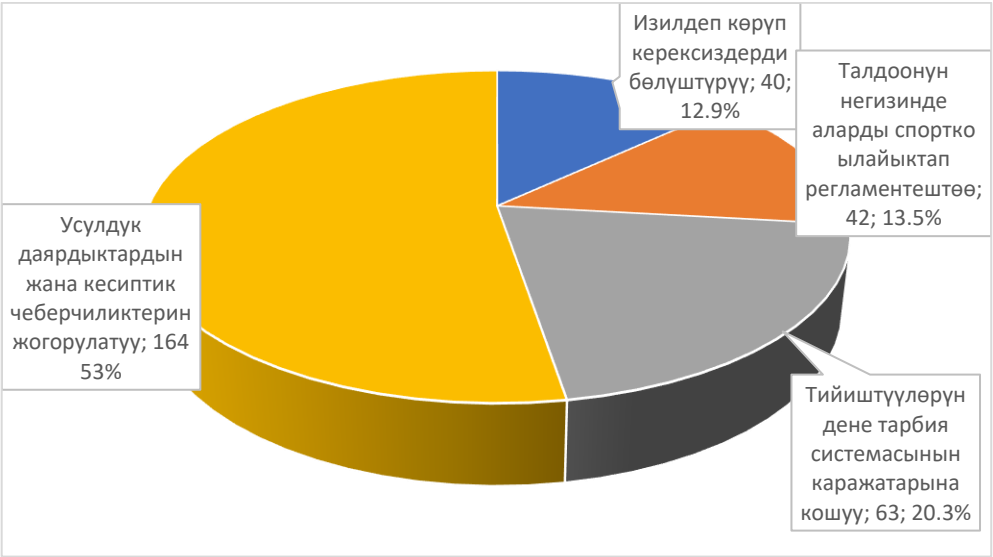

7-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн усулдук өнүгүү этабын кандай ойлойсуз?

Ал эми кыргыз күрөшүнүн усулдук өнүгүүсү боюнча жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча катышуучулардын 53% усулдук даярдыктардын жана кесиптик чеберчиликтерин жогорулатуу жолу менен, ал эми 20,3% тийиштүүлөрүн дене тарбия системасынын каражатарына кошуу, 13,5 % талдоонун негизинде аларды спортко ылайыктап регламенттөө, ошондой эле изилдеп көрүп керексиздерди бөлүштүрүү деп 12.9% катышуучу белгилешкен. Алынган изилдөөнүн жыйынтыгына карасак усулдук даярдыктардын жана кесиптик чеберчиликтерин жогорулатуу экени байкалды.

9-торчо. Кыргыз күрөш түрлөрүн кантип өнүктүрсөк болот сиздин оюнуз?

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**%жыйынтыгы**
А) Баарын бириктирип бир эле күрөш кылып эл аралык деңгээлге чыгарыш керек	58	18.7 %	18.2 %

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**%жыйынтыгы**
Б) Болочок муундарга мектеп программаларына кийирип, адистерди чыгарыш керек	71	22.9 %	41.4 %
В) Мамлекет тарабынан акча маселелери көп бөлүнүп, мелдештерди уюштуруш керек	74	23.9 %	65.5 %
Г) Эл аралык күрөш федерацияларына сунуштоо жүргүзүп, кызыгууларын арттырыш керек	106	34.3 %	100.0 %

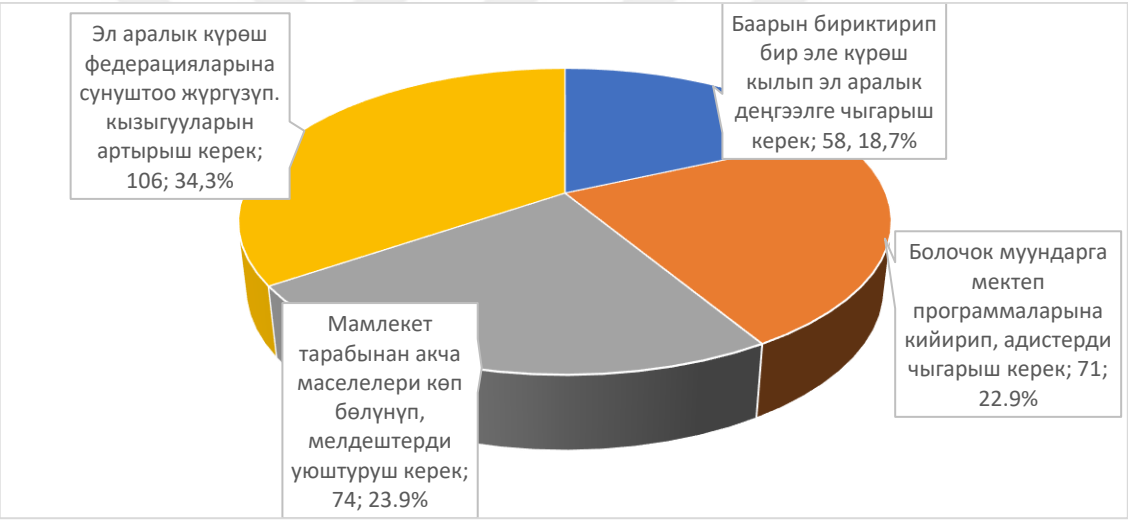

8-диаграмма. Кыргыз күрөш түрлөрүн кантип өнүктүрсөк болот сиздин оюнуз?

Кыргыз күрөшүн мындан ары кантип өнүктүрүү керек деген сурамжылоонун жыйынтыгында катышуучулардын 34.3 % эл аралык күрөш федерацияларына сунуштоо жүргүзүп кызыгууларын арттырыш керек экенин айтышкан. Ал эми, 23.9 % катышуучу мамлекет тарабынан акча маселелери көп бөлүнүп мелдештерди уюштуруш керек экенин, 22.9 % болочок муундарга мектеп программаларына кийирүү менен адистерди чыгарыш керек, ошондой эле 18,7 % баарын бириктирип бир эле күрөш кылып эл аралык деңгээлге чыгарыш керек деп белгилешкен.

10-торчо. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрү, коомдогу орду жана тарбиялык мааниси жөнүндө сиздин ой пикириңиз?

Жалпы -309 адам	Саны	%	%жыйынтыгы
А) Башка элдердин күрөштөрүндөй эле	55	17.7 %	17.9 %
Б) Кошуна өлкөлөрдө тарбиялык мааниси чоң	18	5.8 %	23.7 %
В) Кыргыз элинде тарбиялык мааниси чоң	221	71.5 %	95.1 %
Г) Тарбиялык маанисин деле көрө элекмин	15	4.8 %	100.0 %

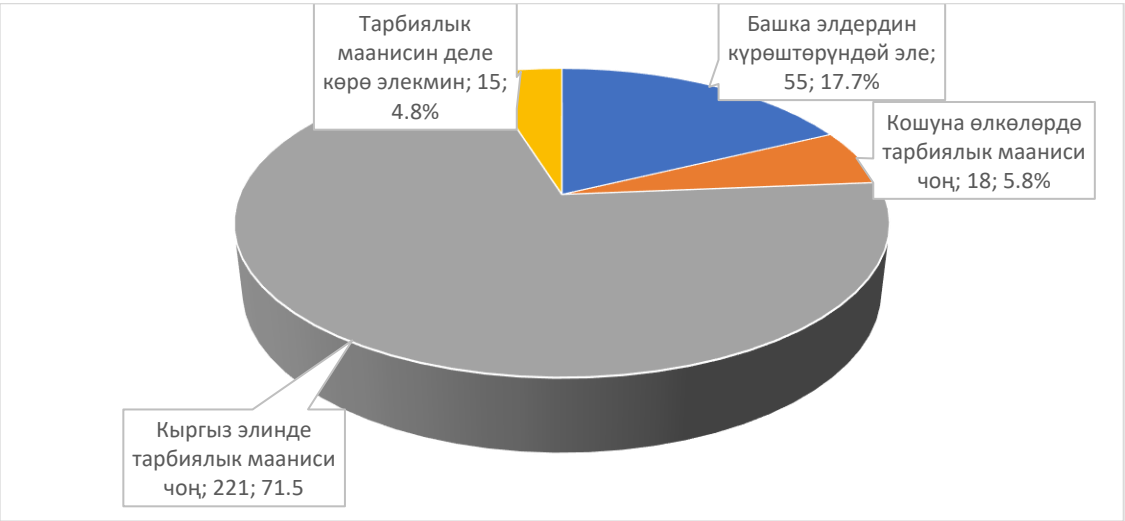

9-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрү, коомдогу орду жана тарбиялык мааниси жөнүндө сиздин ой пикириңиз?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында боюнча 71.5 % кыргыз элинде тарбиялык мааниси чоң экенин, ал эми 17,7 % катышуучу башка элдердин күрөштөрүндөй эле, 5.8 % кошуна өлкөлөрдө тарбиялык мааниси чоң, ошондой эле 4.8 % тарбиялык маанисин деле көрө элекмин деп белгилешкен.

11-торчо. Кыргыз күрөшүнүн окуу-машыгуу жайлары кайсы окуу жайларда ачылган?

Жалпы -309 адам	Саны	%	%жыйынтыгы
А) КМДТжСА Турусбекова академиясында	152	49.1 %	48.0 %
Б) КМУ Арабаева атында	24	7.7 %	56.0 %

Жалпы -309 адам	Саны	%	%жыйынтыгы
В) КНА Аграрный университетинде	31	10.0 %	66.2 %
Г) КТУ Манас университетинде	102	33.0 %	100.0 %

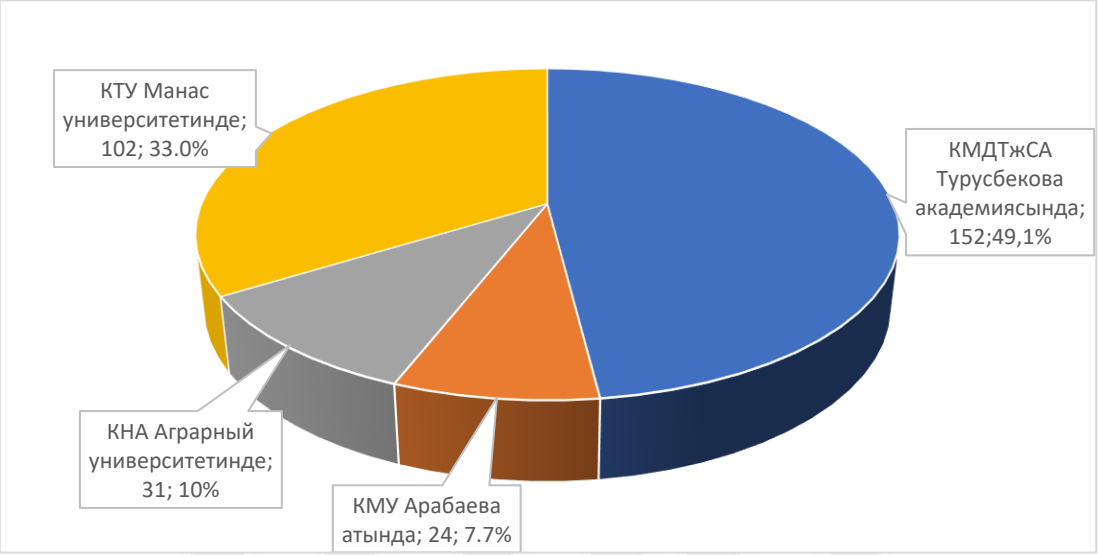

10-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн окуу-машыгуу жайлары кайсы окуу жайларда ачылган?

Кыргыз күрөшүнүн окуу-машыгуу жайлары кайсы окуу жайларда ачылган деген сурамжылообузга ойлорун айтып катышып беришти. Алардын ичинде 49;1 % КМДТжСА Турусбекова академиясында белгилешиптир. Ал эми, 33,0 % КТУ Манас университетинде деп белгилешкендиги байкалды. Калган катышуучу КНА Аграрный университетинде 10.0 % ,ошондой эле 7.7 % КМУ Арабаева атында деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгында кыргыз элинде тарбиялык мааниси чоң экендиги байкалды.

12-торчо. Кыргыз күрөштөрүнүн айтылыштары ар башкача айтылып калганынын себеби эмнеде?

Жалпы -309 адам	Саны	%	%жыйынтыгы
А) Аймак аймака бөлүнгөнүнө жараша	121	39.1 %	38.2 %
Б) Географиялык жайгашуусуна жараша	69	22.3 %	60.9 %
В) Илгертеден бери эле	84	27.1 %	88.5 %
Г) Уруу урууга бөлүнгөндөрүнө жараша	35	11.3 %	100.0 %

11-диаграмма. Кыргыз күрөштөрүнүн айтылыштары ар башкача айтылып калганынын себеби эмнеде?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында боюнча 309 адам деген сурамжылообузга Кыргыз күрөштөрүнүн айтылыштары ар башкача айтылып калганынын себеби эмнеде ойлорун айтып катышып беришти. Алардын ичинде 39,1 % аймак аймака бөлүнгөнүнө жараша белгилешиптир. Ал эми, 27,1 % илгертеден бери эле деп белгилешкендиги байкалды. Калган катышуучу географиялык жайгашуусуна жараша 22,3%, ошондой эле 11,3 % уруу -урууга бөлүнгөндөрүнө жараша деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгында аймак -аймака бөлүнгөнүнө жараша экендиги байкалды.

3- Этап. Солгундашуу этабы.

13-торчо. Кыргыз күрөшү кайсыл мезгилде солгундашуу этабына түштү?

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**%жыйынтыгы**
А) 1940-1946- жылдары Ата-мекендик согуш учурунда	63	20.3 %	20.9 %
Б) 1949-жылдан 1952- жылга чейинки учур	45	14.5 %	35.9 %
В) 1991-1994- Эгемендүүлүктү алган жылдары	59	19.0 %	55.5 %

Жалпы -309 адам	Саны	%	%жыйынтыгы
Г) Мезгили 1952-жылдан баштап 1991-жылга чейинки учур	142	45.9 %	100.0 %

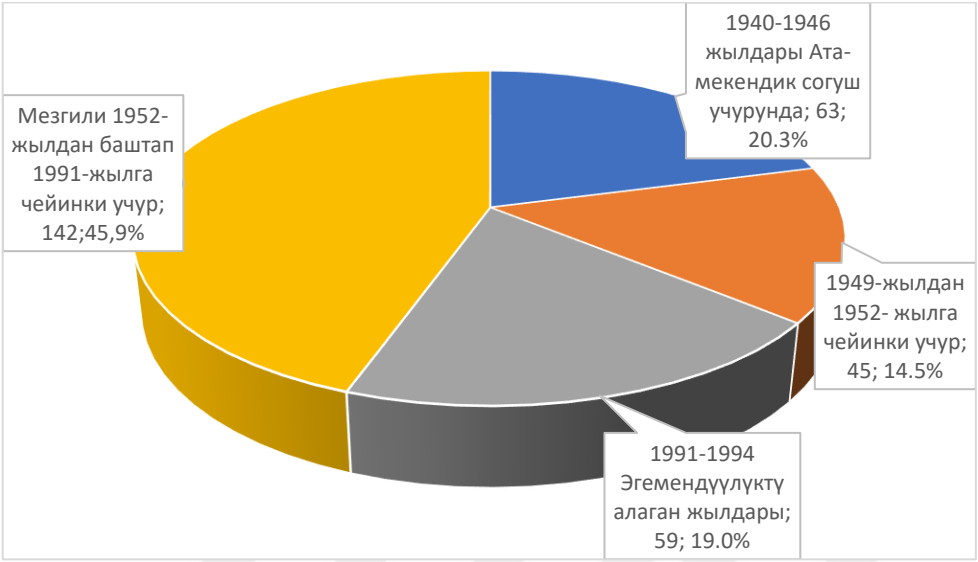

12-диаграмма. Кыргыз күрөшү кайсыл мезгилде солгундашуу этабына түштү?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында боюнча 309 адам деген сурамжылообузга Кыргыз күрөшү кайсыл мезгилде солгундашуу этабына түшүп калганынын себеби эмнеде ойлорун айтып катышып беришти. Алардын ичинде 45.9 % мезгили 1952-жылдан баштап ,1991-жылга чейинки учур деп белгилешиптир. Ал эми, 20,3 % 1940-1946 -жылдары Ата-мекендик согуш учурунда белгилешкендиги байкалды. Калган катышуучу 1991-1994 -эгемендүүлүктү алган жылдары 19.0 %, ошондой эле 14.5 % Б) 1949-жылдан 1952- жылга чейинки учур деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгында мезгили 1952-жылдан баштап 1991-жылга чейинки учур экендиги байкалды.

14-торчо. Кыргыз күрөшүнүн кайсыл түрү дүйнөлүк күрөш федерациясына кошулат деп ойлосуз?

Жалпы -309 адам	Саны	%	% жыйынтыгы
А) Алыш күрөшү	114	36.8 %	35.9 %

Жалпы -309 адам	Саны	%	% жыйынтыгы
Б) Белбоо күрөшү	43	13.9 %	50.0 %
В) Кыргыз күрөшү	131	42.3 %	93.1 %
Г) Лейлек күрөшү	21	6.7 %	100.0 %

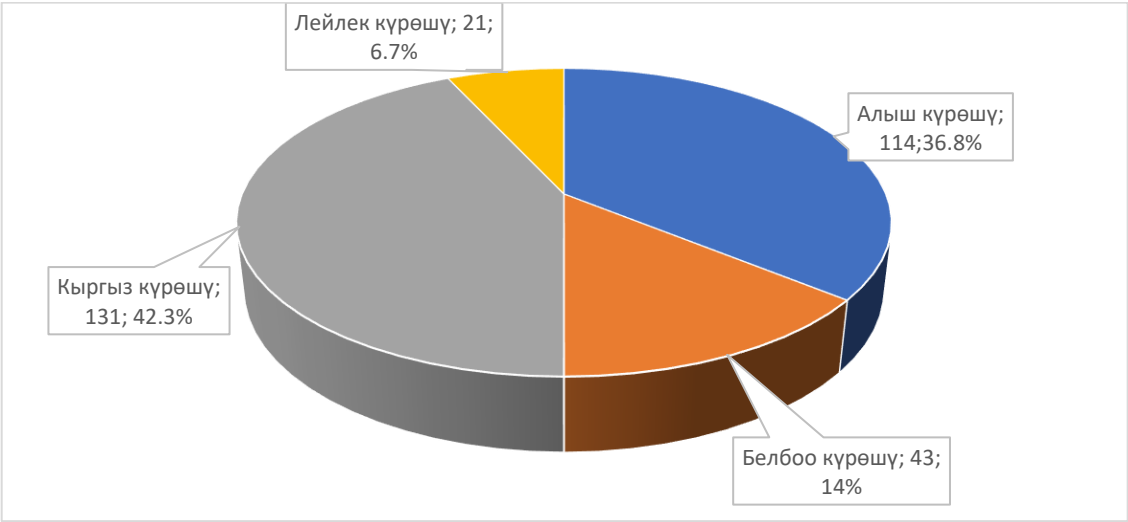

13-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн кайсыл түрү дүйнөлүк күрөш федерациясына кошулат деп ойлосуз?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында боюнча 309 адам деген сурамжылообузга кыргыз күрөшүнүн кайсыл түрү дүйнөлүк күрөш федерациясына кошулат деп ойлойсуз деген суроого ойлорун айтып катышып беришти. Алардын ичинде 36.8% алыш күрөшү деп белгилешиптир. Ал эми кыргыз күрөшү 42,3 % деп белгилешкендиги байкалды. Калган катышуучу Лейлек күрөшү 6,7%, ошондой эле 13,9 % белбоо күрөшү деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгын да кыргыз күрөшү экендиги байкалды.

4-этап. Кайра жаралуу этабы.

15-торчо Кыргыз күрөшүнүн кайра жаралуу этабы кайсы учурдан башталган?

Жалпы -309 адам	Саны	%	%жыйынтыгы
А) Көчмөндөр оюндарынан баштап	72	23.3 %	23.8 %
Б) Октябрь революциясынан баштап	26	8.4 %	32.3 %

Жалпы -309 адам	Саны	%	%жыйынтыгы
В) СССР учурунан баштап	36	11.6 %	44.2 %
Г) Эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап	175	56.3 %	100.0 %

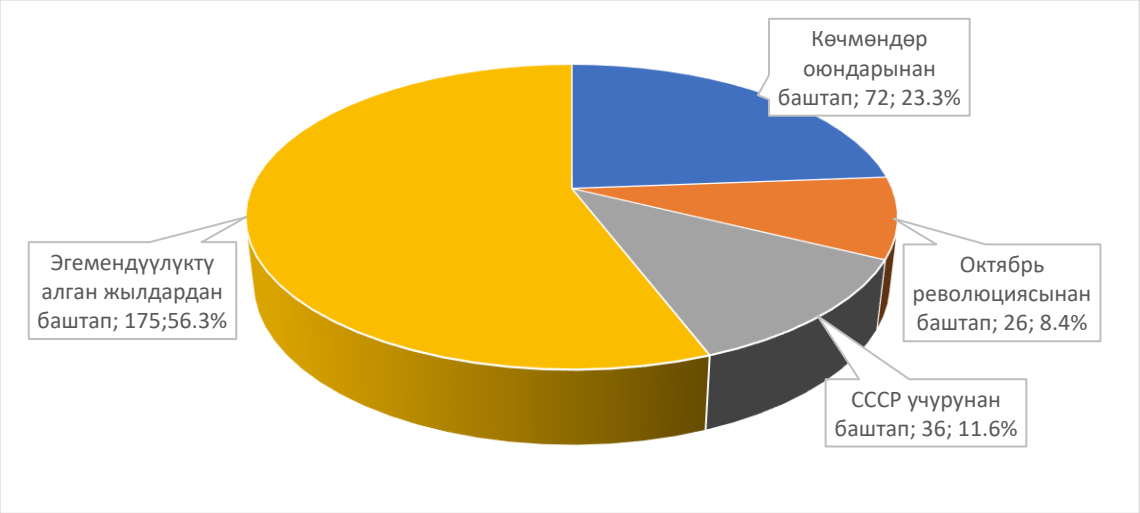

14-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн кайра жаралуу этабы кайсы учурдан башталган?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында боюнча 309 адам катышып Кыргыз күрөшүнүн кайра жаралуу этабы кайсы учурдан башталган деген сурамжылообузга ойлорун айтып катышып беришти. Алардын ичинде эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап 56.3%, ал эми көчмөндөр оюндарынан баштап 23,3% белгилешкендиги байкалды. Калган катышуучу Октябрь революциясынан баштап 8,4 %, ошондой эле СССР учурунан баштап 11.6 % деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгын да эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап экендиги байкалды.

16-торчо. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган?

Жалпы -309 адам	Саны	%	%жыйынтыгы
А)Алгачкы коомдо	40	12.9%	13.2 %
Б) Манас доорунда	88	28.4%	42.2 %
В) СССРдин убагында	49	15.8 %	58.4 %
Г) Эгемендүүлүктү алгандан баштап	132	42.7 %	100.0 %

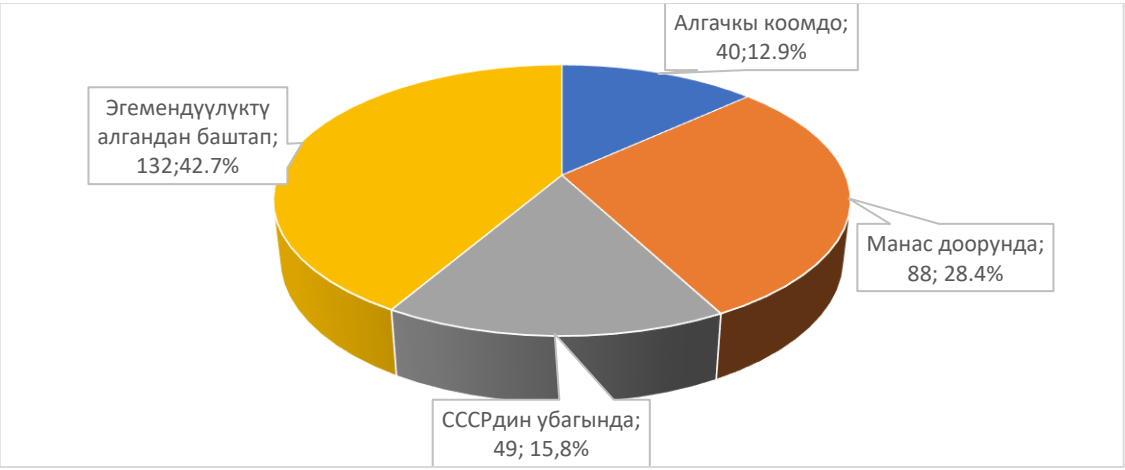

15-диаграмма. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында боюнча 309 адам катышып Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган деген сурамжылообузга ойлорун айтып катышып беришти. Алардын ичинде эгемендүүлүктү алгандан баштап 42,7% ,ал эми Манас доорунда 28.4% белгилешкендиги байкалды. Калган катышуучу СССРдин убагында 15.8%, ошондой эле 12.9 % алгачкы коомдо деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгында эгемендүүлүктү алгандан баштап экендиги байкалды.

17-торчо. Улуттук кыргыз күрөшү кайсы өрөөндө өзгөчө өнүккөн?

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**%жыйынтыгы**
А) Нарын облусу	33	10.6 %	10.8 %
Б) Ош облусу	57	18.4 %	29.4 %
В) Талас облусу	142	45.9 %	74.8 %
Г) Чүй облусу	77	24.9 %	100.0 %

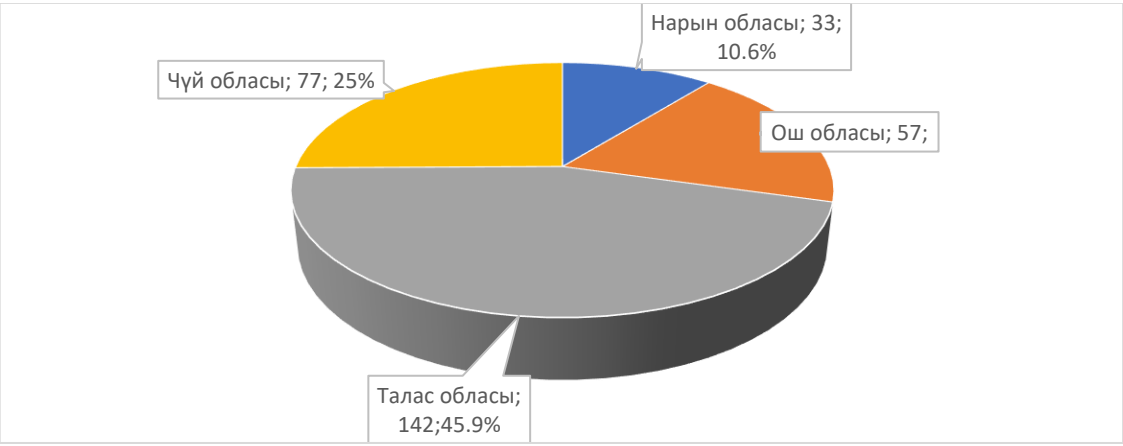

16-диаграмма. Улуттук кыргыз күрөшү кайсы өрөөндө өзгөчө өнүккөн?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында боюнча 309 адам Улуттук кыргыз күрөшү кайсы өрөөндө өзгөчө өнүккөн деген сурамжылообузга ойлорун айтып катышып беришти. Алардын ичинде Нарын облусу 10.6%, ал эми Ош облусу 18,4% белгилешкендиги байкалды. Калган катышуучу Талас облусу 45.9% ошондой эле Чүй облусу 24.9% деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгын да Талас облусу экендиги байкалды.

18-торчо. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн ыкмаларын колдонуштары жана айырмачылыктарын кандай билесиз?

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**%жыйынтыгы**
А) Колдонулган ыкмалары бирдей эле, формалары жана эрежелеринен эле	60	19.4 %	19.6 %
Б) Ыкмалары ар башкача	89	28.8 %	48.7 %
В) Ыкмалары окшош эле	22	7.1 %	55.9 %
Г) Эрежелерине жараша	138	44.6 %	100.0 %

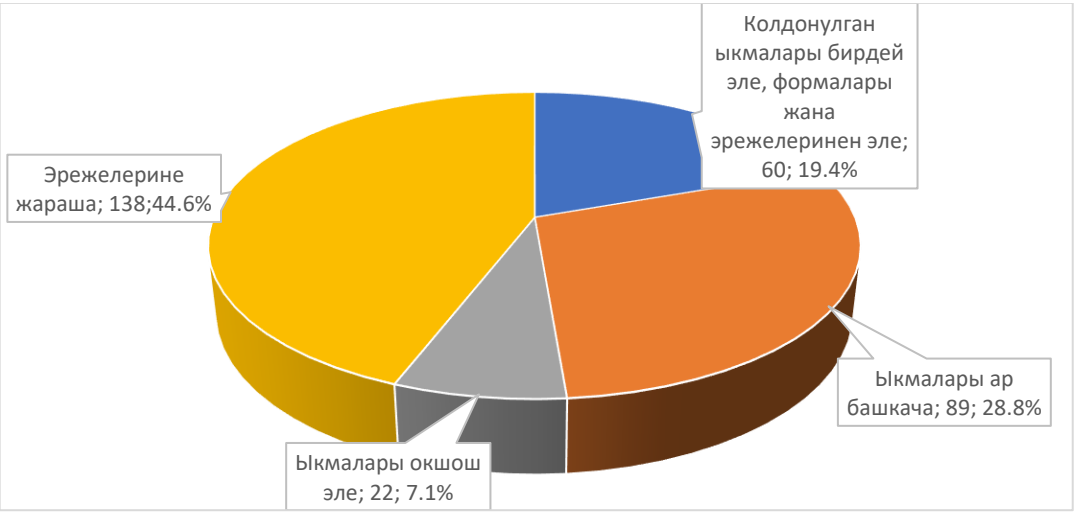

17-диаграмма. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн ыкмаларын колдонуштары жана айырмачылыктарын кандай билесиз?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгында боюнча 309 адам Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн ыкмаларын колдонуштары жана айырмачылыктарын кандай билесиз деген сурамжылообузга ойлорун айтып катышып беришти. Алардын ичинде колдонулган ыкмалары бирдей эле, формалары жана эрежелеринен эле 19.4%, ал эми ыкмалары ар башкача 28,8% белгилешкендиги байкалды. Калган катышуучу ыкмалары окшош эле 7.1 %, ошондой эле эрежелерине жараша 44.6% деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгында эрежелерине жараша экендиги байкалды.

19-торчо. Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктарын кантип айырмалай аласыз?

Жалпы -309 адам	**Саны**	**%**	**%жыйынтыгы**
А) Аталышында	140	45.3 %	45.5 %
Б) Формаларында	21	6.7 %	52.3 %
В) Ыкмаларында	49	15.8 %	68.2 %
Г) Эрежелеринде	99	32.0%	100.0 %

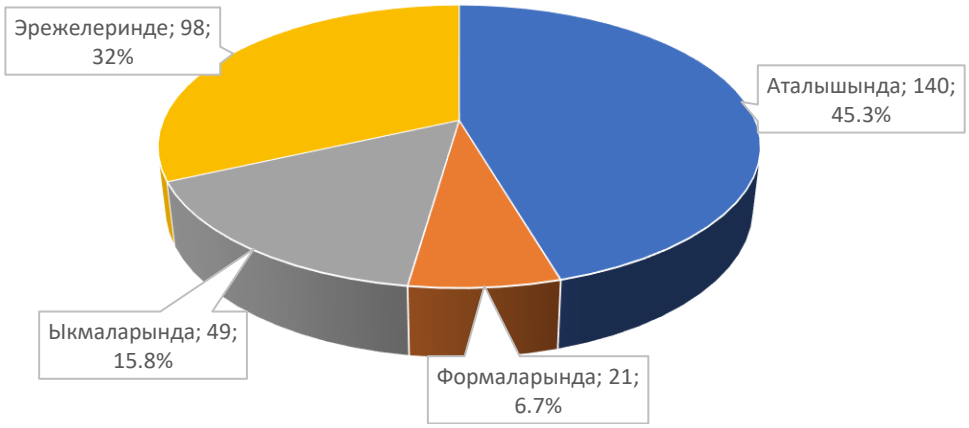

18-диаграмма. Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктарын кантип айырмалай аласыз?

Алынган изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча 309 адам Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктарын кантип айырмалай аласыз деген сурамжылообузга ойлорун айтып катышып беришти. Алардын ичинде аталышында 45.3%, ал эми формаларында 6.7% белгилешкендиги байкалды. Калган катышуучу ыкмаларында 15.8% ошондой эле эрежелеринде 24.9% деп белгилешкен. Изилдөө жыйынтыгын да эрежелеринде экендиги байкалды.

1-этап. Алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этабында

Кыргыз күрөшүнүн өнүгүү этаптары төрт этапка бөлүп изилденди. Биринчи этабында, алгачкы өнүгүү тажрыйбалык этабына байыркы адам жаралгандан баштап 41 респондент 13.2%. Байыркы “Манас” эпосунан 192 респондент 62.1% деп белгилешти ,өнүгүү жолу Октябрь революциясына 31 респондент 10.0%, СССР убагында 66 респондент 21.3%, баштап эгемендүүлүктү алган жылдарга чейин 130 респондент 41.0% белгилешти. Эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап эл аралык өнүгүү жолдоруна түшкөндүгүн белгилеп кетишти. Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана тажрыйбалык этабы А) Байыркы заманда 97 респондент 31.3% Г) Эгемендүүлүктү алгандан кийин Б.Г.Эркинбаев негиздөөчүсүнө 169 респондент 54.6% белгилешкен.Ал эми, лейлек күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу качан башталган деген сурамжылообузда.А) Байыркы заманда эле 129 респондент 41.7% ды. Б) Көчмөндөр оюндарынан баштап 114 респондент 36.8% ды белгилешти. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган.Б) Манас доорунда 88 респондент 28.4% ын түзүп. Г)

Эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап 132 респондент 42.7% ын деп белгилешиптир.

2-этап. Усулдук өнүгүү этабында

Кыргыз күрөшүнүн усулдук өнүгүү этабын кандай ойлосуз деген сурамжылообузда. В) Тийиштүүлөрүн дене тарбия системасына каражаттарына кошуу 63 респондент 20.3% ын түздү. Г) Усулдук даярдыктарын жана кесиптик чеберчиликтерин жогорулатуу 164 респондент 53.0% ын белгилешти. Кыргыз күрөш түрлөрүн кантип өнүктүрсөк болот , сиздин оюунуз деген сурамжылообузда. В) Мамлекет тарабынан каражат маселелери көтөрүлүп, мелдештер көбүрөөк уютурулушу керек 74 респондент 23.9% ын белгилешиптир. Г) Эл аралык күрөш федерацияларына сунуштоо жүргүзүп кызыгууларын арттыруу керек. 106 респондент 34.3% ын байкай алдык.

3-этап. Солгундашуу этабы

Кыргыз күрөш кайсыл мезгилде солгундашуу этабына түштү. Деген сурамжылообузда А) 1940-1946- жылдары Ата-мекендик согуш учурунда 63 респондент 20.3% . Ал эми, мезгили 1952- жылдан баштап 1991-жылга чейинки учур 142 респондент 45.9% ын белгилешиптир.

4-тап Кайра жаралуу этабы

Кыргыз күрөшүнүн кайра жаралуу этабы кайсы учурдан башталган деген сурамжылообузда. А) Көчмөндөр оюндарынан баштап 72 респондент 23.3% ын Г) Эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап 175 респондент 56.3% ын белгилегенин биле алдык.

Кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктары

Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн айырмачылыктарын кантип айырмалай аласыз деген сурамжылоо жүргүзгөнүбүздө. А) Аталыштарында 140 респондент 45.3% ын Г) Эрежелеринде 99 респондент 32.0% белгилешиптир. Изилдөөбүздүн жыйынтыгында толук кандуу жооп ала алдык, кыргыз элинин кыргыз күрөш түрлөрүнө жайылтуу иш аракеттерин жүргүзүшүнө, илимий эмгектердин жүргүзүлүшүнө, материалдык-техникалык базалардын түптөлүшү менен бирге эл аралык федерациялардын өкүлчүлүктөрүнүн биргелешүүсү менен эрежелерин эл аралык стандартка келтирип иштеп чыгуу талаптары тургандыгы билинди.

3.2. Интервью методунун табылгалары

Жүргүзүлгөн илимий ишибиз интервью методу менен жүргүзүлдү. Илимдин доктор кандитат агайлардан 6 сы катышышты. Улуттук кыргыз күрөшүнөн, алыш күрөшүнөн, эл аралык спорттун чеберлери 2 сү катышышты. Берилген суроолорубузга толук кандуу жоопторду ала алдык. Кээ бир күрөштүн түрлөрү толук кандуу адабий - илимий иш жүргүзүлбөгөндүктөн иш-булактарды табыш кыйынчылыкты туудурду. Өнүгүү жолуна кайрылсак ,күрөштүн лейлек түрүнүн өнүгүүсү басаңдагандай элес калтырат. Өлкөбүздүн түштүк тарабында , Баткен облусунда өнүккөн деп агайларыбыздын дээрлик баардыгы айтып өтүштү.

3.3. Кыргыз күрөшүнүн алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этабы

Кыргыз эли жашоо шартына калыптангандан баштап эле кыргыз күрөшү жаралган деп айта кетсек болот. Буга далил катары окумуштуулардын илимий булактардан, тарыхтардан, кичи жана чоң эпостордо чагылдырылып айтылгандыгы кыргыз элине маалым. Тажрыйбалык этабы кыргыз эли көчмөн турмушунда жашагандыктан, жылдан жылга оор турмушту ,кол салууларды башынан өткөзүп, ошолорго туруштук берүүлөрүнүн жолдорун изилдешип, жоокерлерди дене-тарбиялык көнүгүүлөр менен машыктырышып келишкен. Согуш убагында да кыргыз күрөшүнүн ыкмаларын пайдаланып, жеңишке жетишкен учурлары көп катталган. Ошол себептен чабуул коё турган ыкмаларды, жеңишке бат жете турган ыкмаларды жана коргонуу ыкмаларын дагы тажрыйбалуу устаттардын жардамынын астында үйрөнүп турушкан.

3.4. Лейлек күрөшүнүн алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этабы

Лейлек күрөшү бул илгертеден эле өзбек элинин шырма чапаны менен сыртынан кур байлап эки колду курдан чыгарбай күрөшүшкөн. Муну классикалык түрү деп айтсак болот. Буттан чалмай жок, жамбаш, кайтарма, тизе, (өзүнөн ашыра ыргытмай), ыкмаларын жасап күрөшүп келишкен. Бирок, Орто Азияда “ ферген күрөш” деп атап келишкен. Мелдештерди уюштуруп “ Сава” деп атап акча чогултуп, жакшы ыкма жасап уткан балбандарга беришкен. Бишкек шаарында Навай паркында Баяман Эркинбаев “Палван сарай”деп атап куруп берген. Азизбаев Сейитбек балбан азыркы Дружба паркында лейлек күрөшүн студенттер арасында уюштуруп,өткөрүп келишкен. Лейлек күрөшүнүн өнүгүү жолуна түшүшүнө чоң салымын кошкон Азизбаев Сейитбек балбан деп атайт элем деп, Нурдин агай алынган интервьюсунда айтып өттү.

Усулдук өнүгүү этабы.

Усулдук өнүгүү этабы ССР убагында спорт комитеттер ачылып, атайын комиссия түзүлүп, кыргыз күрөшүн жактырышып, ыкмаларын, салмак түрлөрүн иштеп чыгышып, 3 салмак негизинде мелдештерди уюштурушуп башташкан. КГФКИС иниституту ачылгандан баштап окуу-машыгуу процесстери толук кандуу ачылып өнүгүү жолуна түштү. Азыркы учурда кыргыз күрөшүнүн секциялары мектеп мекемелеринен баштап жогорку окуу жайларынын программаларына киргизилген. Өнүгүү жолу акырындап өз жолуна түшүп келе жатат жана акыркы убакта көчмөндөр оюндарында эл аралык деңгээлге чыга баштаганы көпчүлүккө белгилүү.

Солгундашуу этабы.

1960- жылдардан 1990- жылдар аралык убагында кыргыз элинде эл аралык күрөштөргө басым жасалып, улуттук кыргыз күрөшү той- аштарда эле өткөрүлүп келген. Эл аралык (эркин күрөш, греко рим) күрөштөрүнө көп көнүл бөлүнүп, эл аралык деңгээлге чейин чыгып, кыргыз балбандары өз күчтөрүн сынап келишкен.

Кайра жаралуу этабы.

Эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап, 1991-1993 жылдардан баштап өнүгүү жолуна түштү. Жыл сайын район, облустук, Республикалык биринчилигине чейин өткөрүлө баштады. Азыркы убакта салмак категориялары бекитилип ,федерациясы ачылып, көчмөндөр оюндарында кыргыз күрөшүнүн ыкмаларынын жасалыштарынын кооздугуна баа беришип, эл аралык мелдештерде өзүнүн ордун таап келе жатат десек жаңылышпайбыз.

Кыргыз элинде күрөштүн үч түрү бар: Улуттук кыргыз күрөш, Лейлек күрөш, Алыш күрөш. Булардын айырмасы Улуттук кыргыз күрөш берки эки күрөшкө караганда эркинирээк күрөш, бир колду курдан чыгарып алып ыкма жасала берет. Эки колду алмаштырып, бирин кармаганда экинчисин чыгара берип ыкма жасаса боло берет. Баардык күрөштөрдүн ыкмалары бирдей. Лейлек күрөшү классикалык күрөш, белдин үстү жагы менен ыкма аткарылат. Буттан чалмай жок ,эки колду чыгарбай кармап күрөшөт. Алыш күрөш болсо ыкмалардын баардыгы эле аткарылат, болгону эки колду ороп кармап ыкма жасалганда балл берилет жана бутунан үзбөй жасаса ,далысы килемге тийсе эле балл берилет. Таза жеңиш таамай бутун килемден үзүп, ыкма жасалып, далысы тийсе ошондо гана жеңиш берилет жана эки колду ороп кармап, колду чыгарбай күрөшөт.

3.5. Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана өзгөчөлүктөрү

Алыш күрөшүн негиздөөчүсү Баяман Эркинбаевдин демөөрчүлүгүнүн негизинде кыска убакта эл аралык өнүгүү жолуна түштү. Алыш күрөшү башка кыргыз күрөштөрдөн айырмаланып кыз- келиндердин дагы салмак категориялары иштелип чыгып, азыркы убакта Алыш күрөшү Республиканын ичинде гана эмес эл аралык мелдештерде дагы балбандарыбыз күч сынашып келишет.

Кыргыз күрөшү- байыркы күрөш, ата бабадан калган мурас. Кыргыз күрөшү кыргыз элинин канына сиңген, кыргыз элинин байлыгы деп айтып кетсек болот. Байыркы “Манас”, “Семетей”, “ Сейтек” эпосторунда кыргыз күрөшү тууралуу жакшы баян берилет, бирок ыкмаларына мисал келтире кетсек азыркы күрөштөн айырмасы бар М;(Багалектен алышып бурай кармап чабышып) деген ыкма азыркы убакта кыргыз күрөшүндө багалектен кармамай тыюу салынган ыкма.

Усулдук өнүгүү этабы.

Кыргыз күрөшүнүн усулдук өнүгүүсү эгемендүүлүктү алгандан баштап акырындык менен өз жолуна түшө баштады. Акыркы 20 жыл ичинде окуу-машыгуу процесстери аймак аймактарда – ачылып, ыкмалары иштетилип чыгарылып, федерациясы ачылды. Жогорку окуу жайлардын көпчүгүндө кыргыз күрөштөрүнөн секциялар ачылып, мелдештер кызуу өтүп жаткан убак.

Кайра жаралуу этабы.

Кыргыз күрөшүнүн кайра жаралуусу бул- мамлекетибиз улуттук спортко көңүл бурула баштагандан баштап федерациясы ачылып, кээ бир облустарда кыргыз күрөшүнө жакшы көңүл бөлүнүп, мелдештер өткөрүлө баштаган. Мисалга ала кетсек Талас облусунда кыргыз күрөшүн билбеген адам жокко эссе. Дээрлик көпчүлүгү бала кезинен кыргыз күрөшүн той аштарда, маарекелерде күрөшүп жүргөн балбандардан, күрөш адистерден үйрөнүп келишкен. Айрыкча акыркы 10 жылдыкта кыргыз күрөшү көчмөндөр оюндарына кошулуп, эл аралык деңгээлге чыгып жатканы кыргыз элин сүйүндүрөт.

ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА ТАЛКУУЛОО

Жүргүзгөн илимий иш. Алгач кыргыз күрөшүнүн түрлөрү жана өнүгүү этаптарын төрт этапка бөлүп илимий иш жүргүздүк. Алар 1- Алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этап, 2 - Усулдук өнүгүү этабы, 3-Солгундашуу этабы, 4- Кайра жаралуу этаптары аркалуу илимий ишибизди жүргүздүк. Сурамжылоо, Интервью методдору аркылуу кыргыз күрөшүндөгү 6 илимий даражадагы агайлар аркылуу, 2 спорттун эл аралык даражадагы чеберлери аркылуу берилген суроолорума маалымат ала алдык. Берилген суроолорубузда алгачкы кыргыз күрөшүнүн жаралышы, тарыхы, спорт болуп калыптангандан баштапкы этабы, атактуу балбандарды, эл оозунан муундан -муунга өтүп келе жаткандыгын айтып өтүштү. Кайсы учурда өнүгүү жолуна түшкөн учурларды ала алдык, Усулдук өнүгүүсүнө окуу-машыгуу убактары кайсы учурда башталгандыктары. 3- Солгундашуу этабы 1952-жылдан 1991-жылга чейин өнүгүү жолу бир аз басаңдап калган. Себеби эл аралык эркин күрөш менен грек-рим күрөштөрүнө көпчүлүк балбандарыбыздын да күрөшүп кеткендери себеп болду. Анткени, бул күрөштөр эл аралык деңгээлде болгондуктан, балбандардын алган наамдары да бийик, кызыктыруу байгелери да көбүрөөк болгон деп Саралаев Марат агайыбыз айтып өттү. Кайра жаралуу этабына кайрылсак, дээрлик көпчүлүк агайларыбыз ,эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап акырындап өнүгүү жолуна түштү деп К. Жаманкулов агайыбыз айтып өттү. Өзгөчө өнүгүү жолуна түшкөн убак 2012-жылы 19 өлкө арасында 1- көчмөндөр оюнунан баштап, эл аралык деңгээлге чыкканын агайлардын көпчүлүк бөлүгү кубаныч менен айтып отурушту. Талкуулар кызыктуу болгондуктан агайлардын көпчүлүгү кыргыз күрөштүн ыкмаларын кооз аткарылышын, атактуу балбандарды бир да жолу утулуп көрбөгөндүгүн айтып, кайталап аттарын айтып отурушту. Алар Кожомкул балбан, Акбалбан, Карагер балбан, Тапанча палбан, Абдрахман балбандарыбыз эл оозунан түшпөй келет деп Б. Абдырахманов агайыбыз айтып өттү. Эл аралык чеберлер Н. Кожобеков менен А. Мусабеков балбандарыбыз Алыш күрөшү тууралуу интервьюбузда кыска убакта бат өнүгүү жолуна түшкөндүгүн айтып өтүштү. Алыш күрөшү 2001-жылдардан баштап Эл аралык деңгээлге чыгып кыз- келиндер арасында дагы салмак категорияларын айтып түшүндүрүп жатышты. Көпчүлүк Түрк тилдүү өлкөлөр арасында сүймөнчүлүгү болуп, кызыгуулары артып, баш аягы 28 ашык өлкөлөрдүн катышуусуна чейин чыкканын баса белгилеп айтышты. Алыш күрөшүнүн келечеги жакшы, жылдан

жылга өнүгүү жолуна түшүп келе жатат.Маркум Б. Эркинбаевдин демилгесинин астында жаралуусуна терең ыраазычылыктарын билдирип жатышты. Ал эми, лейлек күрөшү тууралуу алган интервьюбузда Н. Жусупов агайыбыз алгачкы тарыхы жана тажрыйбалык этаптарын айтып, байыркы замандан баштап эле кыргызстандын түштүк тарабында лейлек аймактарында келе жаткан кыргыздын классикалык күрөш түрү. Лейлек күрөшү бул илгертеден эле өзбек элинин шырма чапаны менен сыртынан кур байлап эки колду курдан чыгарбай классикалык түр деп айтсак болот, деп айтып өттү. Лейлек күрөшүнө Азизбаев Сейитбек агайдын кошкон салымы көп, майрам, тойлордо, ар кайсы парктарда кызыктыруучу байгелерди коюп, өнүгүү жолуна кошкон салымын белгилеп өттү. Кыргыз күрөшүнүн тарбиялык мааниге ээ экендигин Э.Тукеев агайыбыз коомдогу жалпы кыргызстан ичинде тарбиялык маанидеги орду өтө чоң, бул жөнүндө көп китептерде жана илимий эмгектерде жазылып келе жатат. СССР дин окумуштуулары жана Орус окумуштуусу Филип Ефимович Байман Кыргыз күрөштөрү темасында кандидаттык дицертациясын жактаган, эксперимент жүргүзүп далилдеп көрсөткөн. Кыргыз күрөш менен машыкан балдар баардык күрөштүн түрлөрүнөн да күрөшкөндө көп ийгиликтерди жаратат, ошондой эле жаш балдарды тарбиялоодо мааниси өтө чоң, Ата мекенди коргоодо, физикалык жактан күчтүү, ден соолугун чыңдыгын жана спорттун беш сапаты бар экендигин белгилеп кеткен. Алыш күрөшүнүн негиздөөчүсү Баяман Эркинбаев түзгөн. Өзбек эли бул биздин күрөш болчу деп дагы айтып жүрүшкөн жерлери бар. Азыркы учурда Баяман агайдын жубайы Чолпон Алиевна жетектеп дүйнөлүк деңгээлге чейин чыгарып жүрөт. Кулатуу күрөшү пайда болушу 1989-жылдары Темир Муканович ар кайсы спорттордун ыкмаларынан чогултушуп чыгарган, максаты мушташуу эмес ,түртүшүү ирээтинде (ката) көрсөтүү кытай элинин ушу спортунун түрлөрүнө окшоштуруп чыгарган десек деле болот. Акыркы учурларда федерациянын президентеринин алмашуусу менен жаңы ыкмаларды кошуп мушташ, эр таймаш деп айтып өттү. Жалпылап айткандан сурамжылоо интервью методдорунда алган жыйынтыктарыбыз, изилдөөбүзгө жардамын берген агайларга ыраазычылыгыбызды билдиребиз. Жүргүзгөн анкета методубузга жалпы 309 адам катышып, алардын арасында балбандар, мугалимдер, ар кайсы кесиптин ээлери катышышты. 147 си эркек, 162 си аял кишилер, 22-27 жашка чейинкиси 108 киши 28-33 жаштан 34киши, 40-45 жаштан 75 киши 46 жаштан жогорку 47 киши

катышып беришти. Анкетабызда кыргыз күрөшүнүн түрлөрү жана өнүгүү этабы деген темабызга жалпы, төрт чоң бөлүккө бөлүнүп, 1- Алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этап, 2 - Усулдук өнүгүү этабы, 3-Солгундашуу этабы, 4- Кайра жаралуу этаптары аркалуу илимий ишибизди жүргүздүк. Алардын ичинен 20 бөлүккө бөлүнүп, жалпысынан 80 бөлүккө бөлүнүп, жоопторун ала алдык. Кыргыз күрөшүнүн алгачкы доордо жаралышынан баштап азыркы убакка чейинки өнүгүү этаптарын ыкмалары, айырмаларын, кызыгууларын статистикасы (SPS) диаграмма аркалуу проценттерин биле алдык. Алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этабында. Байыркы “Манас” эпосунан алынган күрөштөн баштап дегенге 196 адам 62%ды түздү. Алыш күрөшүнүн тарыхый өнүгүү жолу, түптөлүшү жана тажрыйбалык этабына көпчүлүк бөлүгү эгемендүүлүктү алгандан баштап, кыргыз күрөшүнүн бир түрү катары окумуштуулардын негизинде ойлонуп чыгарылган Б. Эркинбаевти 170 адам 54% ын белгилешти. Алыш күрөшүнүн негиздөөчүсү ким болгон деген сурамжылообузда Эркинбаев Баяман деп 212 адам 67% ды түздү. Лейлек күрөшүнүн тарыхый жолу качан башталган деген сурамжылообузда Лейлек районунда башталган деп 119 адам 38% түзүп белгилешти. Кулатуу күрөшүнүн өнүгүү жолу кайсыл мезгилде башталган деген сурамжылообузда, эгемендүүлүктү алгандан баштап деп 129 адам 41% ы белгилешти. 2. Усулдук өнүгүү жолуна кайрылсак. Кыргыз күрөшүнүн усулдук өнүгүү этабын кандай ойлосуз деген сурамжылообузда, Усулдук даярдыктарын жана кесиптик чеберчилигин жогорулатуу системалдуу деп 163 адам 52% белгилешти. Кыргыз күрөшүнүн окуу-машыгуу жайларда ачылган деген сурамжылообузда КМДТжСА окуу жайында кыргыз күрөшү менен кулатуу күрөшүнүн окуу-машыгуу жайлары ачылганына 145 киши 47% ын белгилешти, калган бөлүктөрүн бөлөк окуу жайларын белгилешиптир. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрү коомдогу орду жана тарбиялык мааниси жөнүндө сиздин ой пикириңиз деген сурамжылообузда кыргыз элинде тарбиялык мааниси чоң деп 224 адам 71% ды белгилешиптир. 3. Солгундашуу этабыбызда. Кыргыз күрөшү кайсыл мезгилде солгундашуу этабына түштү деген сурамжылообузда 1952-жылдын 1991-жылга чейинки учур деп 138 адам 44% белгилешиптир. Кыргыз күрөштүн кайсы түрү дүйнөлүк күрөш федерациясына кошулат деп ойлосуз деген сурамжылообузда Улуттук кыргыз күрөшүнө көбүрөөк бөлүмү басым жасашыптыр 134 адам 42% ды. Бул демек кыргыз күрөшүнө болгон кызыгуусу, өзүнүн кооз ыкмалары менен көпчүлүктүн көңүлүн алып, болочок

муунга кыргыз күрөшүнүн өсүп-өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт. Жакынкы аралыкта кыргыз күрөшүнө кыз- келиндер да кошулуп күрөшөрүн айтып, салмак категорияларын, ыкмаларын иштеп жатышкандыгын К. Жаманкулов агайыбыз интервью алганыбызда айтып өттү. 4. Кайра жаралуу этабы Кыргыз күрөшүнүн кайра жаралуу этабы кайсы учурдан башталган. Кыргыз күрөшү эгемендүүлүктү алган жылдардан баштаган деп 174 адам 55,6% ды белгилешкен. Демек, эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап, улуттук спортторго көңүл бурула баштаган. Мелдештердин көпчүлүгүндө кайсы ыкмаларды көбүрөөк пайдаланарын сураштырып аныктай алдык. Алган жыйынтыгыбызда каршылашына жараша ыкмаларды жасааларын эл аралык деңгээлдеги спорттун чебери Н. Кожобеков балбаныбыз айтып өттү. Жүргүзгөн интервьюбузда кыргыз күрөштөрүнүн 24 ыкмалары боюнча түзүлгөн суроолорубузга жооп ала алдык. Балбандарыбыз дүйнөлүк эл аралык мелдештерге катышып ийгилик жаратып келишкен. Жакшы даярдыктын себеби мыкты техникалык даярдыктарын көрсөтүшүп, 8 балбан техникалык даярдыктарын көрсөтө алышты.12 балбан жамбаш ыкмаларын мыкты өздөштүргөнүн айтып бере алышты.Анткени жакшы көрсөткүчтүн артында мыкты даярдык бар экенин мелдештер убагында биле алдык. Балбандардан өзгөчөлөнүп, эл аралык деңгээлдеги спорттун чебери Азизхан Мусабеков Алыш күрөшүнүн дүйнөлүк чемпиону кайтарма ыкмасын мыкты өздөштүргөнү мелдеш убагында көпчүлүк элге маалым болду. Бул балбандын мыкты даярдыгы, техника менен күчтү айкалыштырып, кайтарма ыкмасын жасай билгендиги чоң чеберчиликти талап кылат. Жүргүзгөн илимий изилдөө ишибизде Кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларын, кулатуу күрөшүндө айырмачылыктар байкалды. Кулатуу күрөшүнүн эрежелерине ылайык ыкмаларды колдонуу өзгөчөлүктөрүнүн айырмачылыктары билинди, тактап айтканда кулатуу күрөшүндө балбандар курдан кармоо менен бирге ыкмаларды курдун үстүнөн, жакадан жеңден кармоо менен ыкмаларды өздөрүнө ылайыкташтырып алгандыгы белгилүү болду. Балбандардын деңгээлдерине ылайык техникалык ыкмаларды аткаруунун структурасы өзгөчөлүктөрү билинди. Кыргыз күрөшүн үйрөтүү аркылуу окуучулардын спортко болгон кызыгуусун өстүрүү үчүн техникалык жана тактикалык көнүгүүлөрдү майнаптуу пайдалануу оң натыйжалуу. Ал көнүгүүлөрдү үйрөнүү аркылуу, окутуу-машыктыруу ишин активдештирет. Кыргыз күрөшү боюнча зарыл болгон жөндөмдүктөрүн өнүктүрөт жана аң-

сезимдүү спорттук жүрүм-турумга, мелдештерге ар тараптан даяр болууга өбөлгө түзөт. Техникалык ыкмаларды үйрөтүү аркылуу балдардын кыргыз күрөшүнө жана кулатуу күрөшүнө болгон кызыгуусун өстүрүп, ар түрдүү ыкмаларды тынымсыз машыгууларды иштөө да оң натыйжа берет. Балбандардын жаш өзгөчөлүгүнө, саламаттыгына, спорттук даярдыгына туура келип, эмоцияларына чоң таасир этип, үзгүлтүксүз машыгуусуна стимул берет, даражасын жогорулатат. Улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларын аткаруу жолдору ар түрдүү, көтөрүп чабуу, жамбаш, белинен таптак көтөрүп алып жерге уруу, бут менен чалып күрөшүү ж.б. ишке ашат. Ошондой эле айыл аймактарында кыргыз күрөшүн жайылтуу менен бирге кулатуу күрөшүнөн да мелдештерге катыштыруу чоң натыйжа берет. Кыргыз күрөшүн үйрөтүү аркылуу окуучулардын спортко болгон кызыгуусун өстүрүү үчүн техникалык жана тактикалык көнүгүүлөрдү майнаптуу пайдалануу оң натыйжа берет .Машыгуу, окуу процессинде болочок балбандарды өстүрүү үчүн техникалык тактикалык машыгуулар өткөрүлүп, илимий изилдөөлөр көп болсо өнүгүү этабына салымын кошот. Ал көнүгүүлөрдү үйрөнүү аркылуу, окутуу-машыктыруу ишин активдештирет. Кыргыз күрөшү боюнча зарыл болгон жөндөмдүктөрүн өнүктүрөт жана аң-сезимдүү спорттук жүрүм-турумга, мелдештерге ар тараптан даяр болууга өбөлгө түзөт. Техникалык ыкмаларды үйрөтүү аркылуу балдардын кыргыз күрөшүнө кызыгуусун өстүрүп, ар түрдүү ыкмаларды тынымсыз машыгууларды иштөө да оң натыйжа берет. Балбандардын жаш өзгөчөлүгүнө, саламаттыгына, спорттук даярдыгына туура келип, эмоцияларына чоң таасир этип, үзгүлтүксүз машыгуусуна стимул берет, даражасын жогорулатат.

КОРУТУНДУ

1-Изилдөөнүн жүрүшүндө кыргыз эл күрөшүнүн 4 этапка бөлүнүп, тарыхый жаралышы жана өзгөчөлүктөрү өнүгүүсү аныкталды. Кыргызстандын дене тарбия жана спорттун алардын улуттук идентүүлүктүн бир бөлүгү катары сактоо жана жайылтуу баалуу экендиги баса белгиленди. Бул изилдөөнүн жүрүшүндө кыргыз элинин күрөшүнүн түрлөрүн, заманбап практикасындагы негизги тенденциялар жана көйгөйлөр ачылды, ошондой эле аларды чечүүнүн жолдору сунушталды. Өсүп келе жаткан муундарды, жаштарды Кыргыз күрөштүн түрлөрү менен машыгууга тартуу боюнча жолдор белгиленди.

2- Жаштарга машыгууларга жана сергек жашоого тартуу,"дени сак эл, дени сак өлкө" деген макалга ылайык денени чыңдоо максатында, физикалык жактан күчтүү болушу бул өлкөбүздүн калкынын ден соолугунун чың болушуна өбөлгө түзөт. Кыргыз күрөштүн түрлөрүн таануу үчүн шарттарды түзүү, ошондой эле бул жаатта дагы илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү зарыл.

3- Изилдөөбүздүн жыйынтыгында кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн тарыхый өнүгүүсү 4-этапка бөлүп изилдедик керектүү этаптарга окумуштуулардын илимий эмгектерин окуп чыгып, алгачкы доордон баштап этаптарга бөлүндү. Тактап айтканда 1-чи этабыбызда Алгачкы түптөлүү жана тажрыйбалык этабы, Кармаштарда, согуш учурунда көбүнчө жекеме-жекеге кармашууга туура келген Албетте, ал убакта биздин ата бабаларыбыз да күрөштөрдү жогоруу баалашкандыктан согуштарда күрөштүн элементтерин, өз жерин, мекенин коргоодо көп колдонушкан. Күрөш убагында балбандардын күчүн, шамдагайлыгын, тартынбастыгын, амалдуулугун, эрктүүлүгүн байкап көрүүгө мүмкүн болуп кызыгууну жараткан. Байыркы доордон кыргыз эли эл болуп калптангандан баштап дене тарбиялык көнүгүүлөр да өнүгүү жолуна түштү. Улуттук спорттун түрлөрү менен катар, кыргыз күрөшү дагы өзүнүн ордун жоготпой келет. Буга мисал катары 1000 жылдык тарыхы бар , "Манас" эпосундагы Кошой менен Жолойдун күрөшү, Карагер балбан, Ак балбан менен Дөө балбан, Кожомкул балбандар далилдеп келет. 2-чи этабыбыз Усулдук өнүгүү этабы Улуу октябрь Социалисттик Революциясынын өлкөдө орношу жана башка элдердин күрөш түрлөрү менен байланышынын башталышы . Мезгили: 1918-жылдан 1952 жылга чеинки кыргыз күрөшүнүн өнүгүү учуру. 1934-жылы августа спорттун күрөш түрүнүн өнүгүүсү чоң жетишкендик болуп, ал биринчи кыргыз

спартакиадасынын программасына кошулду. Салмак категориялары такталып үч салмак категориясы менен Республикалык биринчиликтер өткөрүлө башталды. Жеңил салмак, орто салмак, жогорку салмак деп жобо түзүлүп жеңүүчүлөр аныктала башталды. 1948-жылы кабыл алынган ВКП(б) БКнын дене тарбия жана спорт маселелери боюнча токтомунун негизинде, Кыргызстандын спорт комиттетинин №106-атайын буйругу жарыяланган. Бул буйрукта улуттук спорттун түрлөрүн мындан ары өнүктүрүү маселеси да баса көрсөтүлгөн. Аталган буйрукту аткаруу үчүн 1951- жылы спорт комитет тарабынан улуттук спортун 8-түрү боюнча күрөш, оодарыш, ат чабыш, жорго салыш, ордо,тогуз коргоол боюнча мелдештер Республикалык деңгээлде биринчи ирээт өткөрүлгөн. 3-чү этабыбыз Солгундашуу этабы, Кыргызстанда улуттук күрөшкө болгон көз караштын өзгөрүшү жана камкорчулуктун төмөндөшү. Мезгили: 1952- жылдан баштап 1991-жылга чейинки учур. Ушул мезгилдерде кыргыз күрөшүнүн түрлөрү боюнча мелдештер дээрлик аз өткөрүлүп калды. Балбандардын көпчүлүгү эркин күрөш, грек-рим күрөш түрлөрү менен машыгууга кызыгуулары артты. Буга мисал: СССР дин чемпиону С. Чекиров, Э. Кутманалиев, А. Келдибеков, К. Бараканов, Н.Сулайманов, К.Макешев, балбандарыбыз СССР- дин Эркин күрөш боюнча чемпиондору болуп кеклишкен. 4-чү этабы Кайра жаралуу этабы боюнча К.Р. Эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап, улуттук спорторго да көңүл бөлүнө баштаган. 1993-жылы Кыргыз улуттук спорттун түрлөрү боюнча мелдештин эрежелери, бирдиктүү классификациясы жөнүндөгү жобосу, разряддары жана наамдарды ыйгаруу тартиби иштелип чыккан. 1993-жылы Кыргыз спорту тууралуу мыйзам иштелип чыккан. 1994-жылы Кыргыз күрөшүшүн федерациясы түзүлгөн. 1995-2008-ж.ж чейип ар жыл сайын Республикалык, облустук, шаар аралык, жана эл аралык деңгеелдерде кыргыз күрөшүнүн федерациясы өткөрүп келишкен. Алыш күрөшүнүн эл аралык деңгээлге чыгышы. К.Р. Дене тарбия жана спорт боюнча мамлекеттик комитети бекиткен. Алыш Күрөш: 2008-жылы, ошол кездеги француз аталышы менен, “Fédération Internationale des Luttes Associés (FILA) / Эл аралык ышкыбоз күрөш федерациясы азыр Бириккен дүйнөлүк күрөш (UWW) курама дүйнөлүк күрөшүнүн салттуу бел боо күрөшү (TBW) катары кошулган. Кулатуу күрөшү пайда болушу 1989-жылдары Темир Муканович ар кайсы спортордун ыкмаларынан чогултушуп чыгарган, максаты мушташуу эмес түртүшүү

ирээтинде Лейлек күрөшү деген аты өзгөрүлүп улуттук классикалык кыргыз күрөшү деген жаңы аты менен федерация ачылды. 2014-жылы 26-ноябрь айында биринчи ирээт республикалык деңгээлде мелдеш өткөзүлдү. Мелдешке өлкө аймактарынан 216 балбан катышышып, 8 салмак категориялары менен мелдештер өткөзүлө башталды.

Интервью методдору жүргүзүү убагында Улуттук кыргыз күрөш жаатындагы адисттерден 6 агай жана 2 эл аралык мелдештин жеңүүчүлөрү катышышты. Берилген суроолор керектүү жоопторду ала алдык Анкета жүргүзүү методубузда жалпы 309 ар тараптын кесип өнөрлөрүнөн илимий иш жүргүздүк 147 эркек адамдар 162 аял адамдар катышышты. Жүргүзүлгөн ишибиздин аркасынан кореспонденттерден төмөнкү этаптарды биле алдык.

4-Айырмачылыктары эрежелеринде, ыкмалардын аталыштарында, формаларында, курду кармагандыгында, аттарынын аталыштарында, классикалык лейлек күрөш үстү жагынан эле ыкма жасалат, улуттук кыргыз күрөш эркин стилинде деп аташат бир колду чыгарып экинчи колду курдан кармап күрөшө берет буттун жардамы менен ыкма жасала берет (чалып, түртүп, илип, ороп) ж.б. Кулатуу күрөшү кулатмай кандай жолу менен болсо да урмай, түртмөй, тээп жыгуулар айырмачылыктары көп эле. Бирок, жетишилбеген материалдарга карабастан натыйжасында, изилдөө бир катар чектөөлөр бар адабий материалдардын жетишпегендигинен. Келечектеги эмгектерде эске алынышы керек. Тактап айтканда, ар кандай региондордогу жана курактык топтордогу балбандар менен кеңири изилдөө жүргүзүү керек. Жалпысынан диссертация Кыргыз элдик күрөшүн изилдөөгө олуттуу салым кошот жана бул жаатта мындан аркы изилдөө үчүн негизги болуп кызмат кыла алат. Жүргүзгөн илимий изилдөө ишибизде улуттук кыргыз, классикалык алыш, лейлек күрөштөрү, алыш күрөшүнү, кулатуу күрөштөрүнүн өнүгүү этаптарына бөлүнүп кайсыл убактан бери өнүгүү жолуна түшүп келгенин ачыктадык. Божомол болуп айтылып келген өнүгүү этаптарын мезгил мезгили менен бөлүштүрүп, айырмачылыктарын ыкмаларына жараша айырмалай алдык. Кыргыз күрөш түрлөрүнүн техникалык ыкмаларын түрлөрүнө (классификациялоодо) күрөштөрүн эрежесине ылайык айырмачылыктар байкалды. Мелдештерде, машыгуу процессинин ар кандай этаптарында жана ар кандай мезгилдеринде балбандардын даярдыгына жараша техникалык ыкмаларды ар түрдүү колдонуулаары аныкталды. Жыйынтыктап айтканда, кыргыз күрөшүнө

байланыштуу эмгектердин, илимий адабияттардын жоктугу бүгүнкү күндөгү эң чоң көйгөй экендигин байкадык. Улуттук спорттук оюндар боюнча илимий-изилдөө жүргүзүү мезгилдин талабы катары мындан ары дагы улана бермекчи.

ТАЖРЫЙБАЛЫК СУНУШТАР

Улуттук кыргыз күрөшү жана кулатуу күрөшү боюнча орто билим берүү мекемелеринин, ЖОЖнын жылдык иш пландарына системалуу түрдө киргизүү, ыкмаларды системалаштыруу, жаштар арасында кеңири жайылтуу, өзгөчө айыл жерлеринде кыргыз күрөш түрлөрү жана кулатуу күрөшү боюнча окуу машыгуу секцияларды көбүрөөк ачуу. Кыргыз күрөшүнүн түлөрү жана кулатуу күрөшү боюнча теориялык маалыматтарды жайылтуу максатында семинар, илимий конференцияларды уюштуруу. Илимий иштерге көңүл буруу, адисстерди даярдоо. Кыргыз күрөштөрүнүн жана башка күрөш түрлөрүнүн окуу материалдарын жаңылоо, гезит, журналдарды, китепчелерди көп тиражда жеткиликтүү заманбап түрдө басып чыгаруу. Жаш машыктыруучуларга, калыстардын мүчөлөрүнө билим деңгээлин жогорулатуу максатында жылына бир жолу окуу тажрыйбасын уюштуруу. Студенттерге дене тарбия туралуу маалыматты камсыздоо, дене тарбиянын маанилүүлүгүн жана ден соолуктун абалы адамдын физикалык даярдыгы жана активдүү кыймылдуулук деңгээли менен тыгыз байланышта болгондугун түшүндүрүү зарыл. Студенттерге өз алдынча окуп билип келүү үчүн атайын теориялык тапшырмаларды берүү. Өзүбүз билгендей эле, Кыргызстанда өткөрүлп келинген “Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюндары” бул спорттук иш чара Кыргызстандын тарыхында эң ири спорттук иш чара десек жаңылышпайбыз жыл өткөн сайын дүйнөлүк көчмөндөр оюндарына болгон кызыгуу артууда жана спорттун күрөш түрү негизги орунду ээлеп жатышат. Анын ичинде кыргыз күрөшүнүн баарык түрлөрү жана башка улуттардын да улуттук күрөш түрлөрү өткөрүлүп келүүдө ошол себептен биз спортчуларыбызды ар тараптуу техникалык, жана физикалык даярдыктардан өткөзүп келечеке болгон жолду азыртадан баштоо зарылчылыгы туулат. Тактап айтканда улуттук кыргыз күрөш түрлөрү менен бирге башка күрөш түрлөрүнүн техникалык ыкмаларынын ар тараптуулугун өнүктүрүү, айыл аймактарына да кулатуу, самбо, ж. б күрөш түрлөрүнөн ийримдерди ачуу, ошондой эле спорттук мелдештерди баймабай өткөзүп туруу спортчулардын спорттук даражасын жогорулатып ар тараптуу тажрыйба топтоп кыргыз спортуна ири жетишкендиктерди алып келээри шексиз.

АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

Анаркулов Х. Ф. Национальное борьба куреш: теоритеческие и методические аспекты. Бишкек, 2008. С. 612-661. [HTML] cyberleninka.ru

Абдрахманов Б. А. Анаркулов Х. Ф. Вопросы физического воспитания в творчестве Ч. Айтматова материалы Международной научной конференции молодых ученых КГИФК– Бишкек, 2001. – С. 258–263. [PDF] uspu.ru

Арстанбеков С. А Алыш күрөшүнүн тарыхы жана ыкмалары, вестник физической культуры и спорта 2017 (1), 1694-6707. Вестник физической культуры и спорта, 2017•elibrary.ru

Анаркулов Р. П. Социально-значимые цености кыргызских национальных видов спорта иподвижных игр //Актуальные проблемы физической культуры, спорта и туризма. (2020. С. 16-18). Актуальные проблемы физической культуры, спорта и туризма, 2020•elibrary.ru

Анаркулов Б.Х. Научно-педагогические основы скоростно-силовой подготовки занимающихся кыргызской национальной спортивной борьбой куреш автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 (– Алматы, 2006. – 26 с.). [PDF] ksapcs.kg

Арстанбеков С. А., Абдрахманов Б. А. Пути развития лейлекской национальной классической борьбы //Вестник физической культуры и спорта. 2017. – №. 1. – С. 115-121). Вестник физической культуры и спорта, 2017•elibrary.ru

Арстанбеков С.А. General Pedagogy of Traditional Wrestling. The example of Turkish people, Pakistan Journal of Medical & Health Sciences/ apr/2021, 1996-7195. S ARSTANBEKOV, A Bayazit Pakistan Journal of Medical and Health Sciences, 2021•pjmhsonline.com

Арстанбеков С.А. Kazakh Traditional Wrestling With its Formation and Transformation Aspects, Kyres (kures), European Journal of Physical Education and Sport Science, 2020, 2501-1235. M Türkmen, S Arstanbekov European Journal of Physical Education and Sport Science, 2020•oapub.org

Арстанбеков С.А. А.Кайа, An Evaluation of Turkish Wrestling History during the Ottoman Empire, The International Journal of The History of Sports. 2022, 2057-7474. [PDF] tandfonline.com

Арстанбеков С.А., Абдырахманов Б.А., Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн техникалык классификациясы жана өзгөчөлүктөрү, диссертациясы (Арстанбекович С.А. 2017. С. 20-22)

Арстанбеков С.А., Жанузаков К.Ч, Улуттук кыргыз күрөш түрлөрүнүн педагогикалык мааниси, 10th Traditional Sports Games Symposium, Bishkek 2021, 978-9967-9373-2-1.

Арстанбеков С.А., М.А.Зийагил, Concepts of Wrestling and Wrestler in Turkish Folks, Sports and Athletics Preparation, Performance, and Psychology. Applications of Traditional

Wrestling in the World. 2021 by Nova Science Publishers, Inc. New York, 978-1-53619-371-8. [PDF] researchgate.net

Арстанбеков С.А., М.Туркмен, Türk halklarinda güreş (çi) kavram ve algilari, Gece Publishing Türkiye 2020, 978-625-7268-31-8.

Арстанбеков С.А., Мелдештерде оор салмактагы балбандардын техникалык аракеттерин талдоо, Scientific-practical journal №1 (26) 2020, 1694-6707. ksapcs.kg https://ksapcs.kg › 2019/06 › Журнал-2019-г-№1

Арстанбеков С.А., Түрк элдеринин улуттук күрөш түрлөрүнүн түркүмдүүлүгү, X Симпозиум традиционных спортивных игр тюркских народов Bishkek 2021, 978-9967-9373-2-1. (Арстанбеков 2021, С. 6-7). Türkiye Manas Üniversitesi https://manas.edu.kg › news

Арстанбеков С.А., Улуттук классикалык лейлек күрөшүнүн өнүгүү жолдору, дене тарбия жана спорт жарчысы 2017 (1), 1694-6707. (Арстанбеков, С. А., 2017. 1 - С. 105-110). ksapcs.kg https://ksapcs.kg › wp-content › uploads › 2022/07

Арстанбеков С.А., Улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларынын классификациясы жана аларды казак, түркмөн күрөшүндө колдонуу өзгөчөлүктөрү, Международный симпозиум традиционных спортивных игр тюркских народов, 8-10 декабрь 2017 г. Г. Кахраманмараш, 978-605-4996-79-7. VIII международный симпозиум Традиционных спортивных игр Тюркских народов 16-18-октябрь 2019, 978-605-4996-79-7. https://www.researchgate.net › publication › data

Арстанбеков С.А., Улуттук лейлек күрөшүнүн кыскача тарыхы, материалы международной научно-практической конференции г. Чолпон-Ата 4-6 сентябрь 2017 г. 1694-6707. (Арстанбеков С. А., – 2017. – № 1. – С. 115-121). https://www.krsu.edu.kg › news

Анаркулов Х. Ф. Кыргызские народные подвижные игры, физические упражнения и современность автореф. дис. …докт. пед. наук: 13.00.04; 13.00.– М., 1993. – 48 с. http://irbis.gnpbu.ru › Anarkulov_Kh_F_1993

Анаркулов Х. Ф. Современное состояние и перспективы развития национальной физической культуры материалы научно-практической конференции. – Бишкек: КГИФК. – 2005. – С. 7-15. http://195.38.183.38 › media › Papers › nntiik › n...

Анаркулов Х. Ф. Пути повышения эффективности физического воспитания учащихся V–VII классов с учетом региональных факторов и использования народных подвижных игр автореф. дис. …канд. пед. наук: 13.00.01– Фрунзе, 1980. – 22 с. arabaev.kg http://arabaev.kg › dp.kg › uploads › Диссертац...

Анаркулов Х. Ф. Функциональные основы физической подготовки как базовая сторона спортивного мастерства юных курешистов автореф. дис. …канд. мед. наук: 03.00.13.– Бишкек, 2005. – 23 с. Science-journal.kg http://195.38.183.38 › media › Papers › nntiik › n...

Абдырахманов Б.А. Иманалиев.Т.Т . Улуттук кыргыз күрөшүнүнө машыктыруунун негиздери: окуу куралы -Бишкек: 2022. -С. 6-7. - Бишкек, 2022 -С. 6-7)

Анаркулов Х. Ф., Матазимов Н. К., «Профессиональное деятельность спортивных судей по киргизской национальной спортивной борьбе куреш» " Бюллетень науки и практики 8.2 (2022): 268-273. 2022. С. 268-273). Science-journal.kg http://195.38.183.38 › media › Papers › nntiik › n.

Балдаев К.В. Содержание и методика преподавания базовой техники вольной борьбы в институтах физической культуры канд, дисс. (– М., 1989. –С. 234). disserCat https://www.dissercat.com › content › metodika-obuchen

Верхошанский Ю.В.Основы специальной физической подготовки спортсменов (– М.: ФиС, 1988. – С. 31). СибГУФК http://www.lib.sibsport.ru › www › libsport.nsf

Галковский Н. И Катулин А.З., Чионов Н.Г.– М.: ФиС, 1952. – С.447. (. 1952. С.447)

Зациорский В. М Физические качества спортсменаосновы теории и методики воспитания Зациорский В.М. – М.: ФиС, 1966. – 200 с. Sochi.edu.ru http://sport10.sochi-schools.ru › 2021/09 › YU....

Калилов У. Ж. Единство видов спортивной борьбы и их взаимосвязь с кыргызской национальной борьбой куреш автореф. дис. …канд. пед. наук: 13.00.01 — Алматы, 2007. – 26с. (2007. С. 26). Disser.uz https://disser.uz › edinstvo-vidov-sportivnoj-borby-i-ih-v...

Кадыркулов А Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары, Эл аралык симпозиум Бишкек шаары 2015. С. 15.Türkiye Manas Üniversitesi https://manas.edu.kg › news

Миндиашвили Д. Г. Контратакующие действия в вольной борьбе Миндиашвили Д.Г и др. – Красноярск, 1985. – 69 с. jasulib.org.kg https://jasulib.org.kg › uploads › 2023/02 › 13.Да...

Матущак Пётр Филипович Сто уроков вольной борьбыМатущак П.Ф. – Алма-Ата, 1990. – 304 с. https://books.google.com › Sports & Recreation › General

Пилояна РА. Начальный этап в многолетней подготовке борцов– МОГИФК, 1991. – 83 с. disserCat https://www.dissercat.com › content › soderzhanie-i-stru...

Пойманов В.П. Рационализация сопряженной тренировки технико-физической направленности борцов высокой квалификации автореф. канд. дисс. – Л., 1982. – 20 с. disserCat https://www.dissercat.com › content › teoretiko-metodich...

Радаев С.В. Физическое воспитание студентов нефизкультурного вуза на основе спортивно-ориентированных технологий //Красноярск. (– 2008. С. –24). КиберЛенинка https://cyberleninka.ru › article › fizicheskoe-vospitanie...

Рождественский А. П. Кыргыз улуттук спорт жана оюндар А.П.Рождественский. – Ф., 1928. krena.kg http://cslnaskr.krena.kg › collections › uploads

Сорокин Н.Н. Спортивная борьба– М.: ФиС, 1960. – 484 с. Аукционный дом «Литфонд» https://www.litfund.ru › auction

Филип. Е. Б. Киргизская национальная спортивная борьба куреш как одно из средств физического воспитания молодежи автореф. дис. …канд. пед. наук: 13.00.04– Фрунзе, 1972. – 22 с. akipress https://kghistory.akipress.org › unews › un_post:2216